

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Sancti Agobardi Archiepiscopi Lvgdvnensis Opera

Sancti Agobardi Archiepiscopi Lvgdvnensis Opervm ...

Agobardus <Lugdunensis>

Parisiis, 1666

Stephani Balvzii Tvvtelensis Notae Ad Agobardvm.

urn:nbn:de:hbz:466:1-14657

STEPHANI BALVZII
TUTELENSIS
NOTÆ
AD AGOBARDVM.

AD LIBRVM
ADVERSVS FELICEM.

SANCTI AGOBARDI] Sancti nuncupationem Agobardo tribuimus post editionem Massioni, & quia cœlestes ei honores persolvuntur in Ecclesia Lugdunensi, ubi vulgò vocatur *Sainct Agobo*. Tum & in Martyrologiis quoque illarum partium sanctus dicitur. Ac de Agobardo quidem pauca nobis dicenda incumbunt, præter ea quæ leguntur inter elogia. Pro nostro tamen more heic vitam ejus delibabimus. Patria Gallum fuisse aiunt. quanquam id non satis constat. Coëpiscopus primùm Leidradi Lugdunensis Archiepiscopi, quem nunc Coadjutorem vocamus; sed non cum titulo futuræ successionis, ut ego quidem arbitror. Nam id privata auctoritate facere non potuit Leidradus, neque extra conscientiam Principis, neque alibi tum quàm in synodo, sive provinciali, sive generali. Dein illo ce-

S ij

4   S T E P H A N I B A L V Z I I
dente, ac in monasterio Sueffionensi sese abdicante,
Agobardus ad eam cathedram conscendit an. DCCCXIII.
consentiente, ut ait Ado, *Imperatore & universa Gallo-*
rum Episcoporum synodo, seu, ut apertius loquitur Hugo
Flaviniacensis, *consentiente Imperatore & OMNI Galli-*
canorum Episcoporum synodo. Et animus erat eam syno-
dum interpretari de ea quæ eodem anno celebrata est
apud Cabillonem ab Episcopis & Abbatibus totius Gal-
liæ Lugdunensis. Verùm Ado & Hugo Flaviniacensis
satis indicant hanc Agobardi substitutionem præsentem
Imperatore factam fuisse in universa sive omni Galli-
canorum Episcoporum synodo, id est, in generali ac
plenaria synodo Episcoporum regni Francici. quod huic
Cabillonensi competere non potest, quæ provincialis
tantùm fuit. Itaque non de alia synodo intelligi potest,
quàm de Moguntina, quæ eodem anno habita est, cui
verò interfuisse Ludovicum Imperatorem docet Ivo
Carnotensis parte 1 x. cap. LXXXII. Præbuit ista Ago-
bardi substitutio materiam sermonibus, ob violatos, ut
videbatur, vetustos canones; quos illibatos servari de-
bere contendebant, neque violari posse quacunque ex
causa. Dupliciter autem peccatum videbatur in Cano-
nes. Primum, quia constabat duos unam cathedram
capere non posse. Deinde, quòd prohibitum sit ne quis
Episcopus successorem sibi eligat. Cessisse tamen con-
tradictores constat. Quam verò ob causam cesserint,
non constat. Ego facile crediderim, Agobardum pro-
priis virtutibus & Principis optimi studiis adjutum, præ-
valuisse adversus invidos; tum etiam quia Leidradus in
eum inclinaverat, vir in aula celeberrimus, & qui no-
vissimo facinore magnam sibi auctoritatem conciliaffe
videbatur. Et extabant plurima exempla ex antiqui-
tate, quæ substitutionem illam peragi sinerent. Incidit
autem Agobardus in pessima & exulceratissima tempo-
ra, quemadmodum ipse non semel conqueritur. Reti-
nuit tamen inter hæc temporum mala constantiam Epi-
scopo dignam, vir cetera timidus, & qui vix coram
magnatibus auderet loqui. Nam suum illum pudorem
ac timiditatem ipse frequenter inculcat. Præcipuè verò
incanduit adversum Iudæos, quorum impios ritus pro-
phanasque cerimonias & detestabatur & aboleri cupie-
bat. Hinc graves adversus Agobardum tempestates &

NOTÆ AD AGOBARDVM. §

procellæ. Strinxit etiam stilum, & quidem acriter, & non uno loco, in legem Gundobadam, quam pietati ac simplicitati Christianæ valde contrariam esse existimabat. Robustè etiam ac eruditè nervos suos intendit adversus errorem Felicis Episcopi Vrgellensis, qui paulò antè mortuus erat apud urbem Lugdunensem. Canonum in primis perpetuus ac constans defensor, ut gnarus; adeo ut etiam Romanos sui temporis graviter perstringat, quòd Gallicanos Canones ob eam, si superis placet, causam contemnerent, quòd eos neoterici Romani non commendaverint, vel quòd Legati Romani non interfuerint in eorum constitutione. Mirum, si vir ita compositus non incurrisset invidiam hominum ætatis suæ. Itaque opus habuit apologiam pro se scribere adversus calumnias & obtreccionem Abbatis Fredegisi, viri alioqui celeberrimi, itémque adversus quosdam Provinciales & Septimanos Agobardico nomini valde iniquos. Inter hæc, incalescens quaestio de adoratione cultuque imaginum exercuit industriam hominum eruditorum; adeoque etiam Agobardus sententiam suam in hoc prompsit, ut acrem ac vehementem adversus adorationem imaginum, ita piam ac religiosam erga sanctos, ad quorum imitationem hortatur omnes Christianos. Superstitionum igitur inimicus capitalis, etiam eorum stultitiam vehementer exagitavit qui grandinem & tonitrua ceterasque cœli tempestates excitari posse putabant ope magorum & incantatorum, quos ob hoc ipsum ætas illa vocabat tempestarios. Planè magnum virum fuisse persuasum habeo. Sed uno pessimo facinore, quicquid nonnulli contra sentiant, illustria sua facinora ingentisque virtutes commaculavit. Nam transgressus in partes Lotharij Augusti, qui Ludovicum patrem anno DCCCXXXIII. eò usque deprimere ausus est, ut etiam in carcere concluderet, pœnitentiæque publicæ addici procuraret; transgressus inquam Agobardus in partes Lotharij, tanta animi contentione ac pertinacia eas tuitus est, ut vel ob hoc ipsum annumeratus sit inter præcipuos Lothariana factionis auctores. Ea de causa ab Ecclesiæ præfulatu semotus est auctoritate synodi quæ anno DCCCXXXV. habita est ad Theodonis villam. Rursum ea causa agitata est anno sequenti apud Stramiacum, haud procul Lugduno; sed nullo eventu, pro-

pter absentiam Agobardi. Tandem cum revocata concordia fuisset inter Ludovicum ac Lotharium, Agobardus ad sedem suam redire permixsus est. Demum abiit è vivis apud Santones Aquitaniæ secundæ populos, in expeditione regia, anno, ut ego quidem arbitror, DCCCXI. Nam eo anno Ludovicus Imperator, ut scriptum est in Annalibus Bertinianis, in Aquitania fuit, motus Aquitanicos componere satagens. Quo etiam anno Agobardum obiisse VIII. Idus Iulij tradit auctor brevioris Chronici S. Benigni Divionensis. Ex scriptis ejus que extant apparet notum fuisse ac familiarem clarissimis ætatis illius viris, Ebboni nimirum Remensi Archiepiscopo, Bernardo Viennensi, Nibridio & Bartholomæo Narbonensibus, Adalhardo, Vvalæ, Helisacharo, & Hilduino, Abbatibus, Matfredo Comiti Aurelianensi, qui principem eorum locum obtinebat apud Ludovicum Pium, Vvalfrido Straboni Abbati Augiensi. An verò per triennium fuerit Abbas monasterij sancti Medardi Sueslionensis, ut placuit quibusdam, ab anno nimirum DCCCXXX. quo Hilduinus Abbas in exilium missus est à Ludovico Pio, aliis discutiendum relinquo. Atque hæc de vita Agobardi dixisse sufficiat. Nunc ad institutum nostrum revertamur.

ADV. DOGMA FELICIS] Titulum hunc fecimus ex elencho librorum Agobardi, qui præfixus est codici MS. Pap. Massoni, in quo sic habetur: *Adversum dogma Felicis liber I. Agobardi Episcopi ad Ludovicum Imperatorem.* Nullum enim alioqui titulum habebat hic liber in veteri codice. Et mirari lubet audaciam Massoni; qui non contentus inscriptione veteri epistolæ ad Ludovicum Pium, aliam de suo adjecit, tanquam è veteri codice. Sic enim in ipso operum Agobardicorum initio edidit: *Agobardus Episcopus Lugdunensis Ludovico Imperatori S. D.* Quis non crederet ita scriptum vidisse Massonum in veteri codice? Et tamen nihil illic legitur hujuscemodi.

REDIVIVAM HÆRESIM] Quippe Felicianæ hæresis propagata est ex hæresi Nestoriana; ut ostendit infra Agobardus, & scribit etiam Hadrianus I. Papa ad Hispanos Episcopos in Codice Carolino Tit. XC VII.

OBSEURO MANSVETVDINEM] Imitatum hæudubie ex Libello Precum Marcellini & Faustini

NOTÆ AD AGOBARDVM. 7

Presbyterorum, qui sic incipit: *Deprecamur mansuetudinem vestram, piissimi Imperatores, Valentiniane, Theodosi, & Arcadi, ut hac in contemplatione Christi filij Dei, qui vestrum iuvat imperium, infatigabiliter legere dignemini.*

C A P. I.

SEDE ORGELLETTANA] Retinet etiamnum hodie nomen. Vocatur enim vulgò *La Seu d'Urgel*, id est, Sedes Urgellensis. Clara civitas Hispaniæ Tarraconensis, in Pyrenæi montis jugo sita. Eginhardus in Annalibus ad an. DCCXCII. *Orgellis est civitas in Pyrenæi montis jugo sita; cuius Episcopus, nomine Felix, natione Hispanus, ab Elipando Toleti Episcopo per literas consultus quid de humanitate Salvatoris Dei & Domini nostri Iesu Christi sentire deberet, utrum secundum id quod homo est, proprius an adoptivus Dei filius credendus esset ac dicendus, valde incautè atque inconsideratè & contra antiquam Catholicæ Ecclesiæ doctrinam adoptivum non solum pronuntiavit, sed etiam scriptis ad memoratum Episcopum libris perverissimè pravitatem opinionis suæ defendere curavit. Huius rei causa ductus ad Palatium Regis, qui tunc apud Reginum Bajoariæ civitatem, in qua & hymaverat, restabat. Vbi congregato Episcoporum Concilio auditus est; & errasse convictus, ad presentiam Adriani Pontificis Romam missus; ubi etiam coram ipso in Basilica beati Petri Apostoli hæresim confessus est atque abdicavit. Quo factò, ad civitatem suam reversus est.*

DEPOSITVS] Incertum hæctenus fuit, quonam demum tempore Felix Episcopus Urgellensis fuerit depositus ab honore episcopatus. Neque enim assentior Joanni Marianæ, viro alioqui eruditissimo; qui ex corrupto Adonis Viennensis loco colligit eam depositionem fuisse peractam in Concilio Francofordiensi, quod anno DCCXCIV. congregatum est jussu Karoli Magni. *Re discussa, (inquit Mariana lib. VII. Rer. Hisp. cap. VIII.) prava opinio cum auctoribus reprobata est; ac, nisi mutarent, Felix & Elipandus sacrificiis interdicti. Felix, ut Ado Viennensis est auctor, Patrum sententia relegatus est, & Eugduni nunquam errore deposito extremum vita diem clausit. Facilius crediderim, datam Felici veniam à synodo, si resipisceret; hunc verò errorem suum abdicat.*

se, sicque in honore episcopatus permanisse. Sed quoniam rursus ad pristinos errores revolvebatur, Aquiligranum deductus ad Karolum Magnum, in synodo que anno DCCXIX. illic habita est, depositus haud dubie fuit. Istud facinus ea tempestate peractum ex eo patet, quod in epistola quam statim post synodum illam scripsit ad Clerum populúmque Vrgellensem, non obscure significat se Episcopum tum non fuisse, quum sic incipit: *In Dei nomine. Felix olim indignus Episcopus &c.* Nimirum olim fuerat Episcopus, id est, antè quàm in ea synodo deponeretur ab honore episcopatus. Tum verò jussu Principis (non autem Episcoporum, ut perperam scribit Mariana) apud Lugdunum clarissimam Galliarum urbem relegatus est.

CAP. II.

ADMIR. VIT. PR. FELICIS] Constabat ergo per illas tempestates, Felicem esse Episcopum morum antiqui, morésque ejus esse inculpatos. Nam non Agobardus solum id docet, sed etiam Alcuinus, eorundem temporum scriptor. Hæc sunt ejus verba in epistola ad Elipantum Toletanum Episcopum: *Legimus enim in epistolis B. Felicis, viro scilicet religiosa vite præcipuo & sanctitate spectabili, si catholicam fidem & ecclesiasticam unitatem, sine qua nullus Deo placere potest, amare & predicare velit.* Et infra: *Licet præfatus famulus Dei Felix laudabili vita vivat coram hominibus; tamen, ut videtur, in multis catholica fidei professione non omnino pleniter patrum sequitur sententiam.* Item: *Etiam & in hoc tua sanctissima voluntati obnixius suadereratum putavi, ut eundem virum venerabilem Felicem tuis sanctis precibus & suavissimis suggestionibus convertere ad catholica fidei unitatem & veritatem nitaris.* Fidelis enim Deus, pius, & misericors, qui nullatenus obliviscatur ejus multa bona, & religiosam vitam, & labores, qua die noctuque indefessa voluntate desudat. *Quanta sit tibi coram Deo & sanctis ejus gloria & remuneratio intende, & diligentius considera in salute fratris tui, etiam & tanti viri, & tam præclara dignitatis & sanctitatis famulo Christi.* Item: *Illum verò Felicem, quem tu caritate summum, pudicum, moribusque ornatum*

adferis, nos habemus in castris Christi. Tum in epilogo libri 1v. adversus Elipantum, eis qui de ratione catholice fidei dubitare viderentur, proponit exemplum Felicis ab errore ad catholicam conversi: *Illius religiosi viri, inquit, & magni nominis inter suos edoctus exemplo &c.* Demum in epistola lxxv 1. Felicem laudat ob pietatem; ejusque preces postulat apud Deum, velut viri sancti. Non injuria ergo in vetustis tabulis Ecclesie Vrgellensis dicitur sanctus. Nihil itaque fallacius est quam prava religio. Vnde colligi interim potest, non statim ex sancta Episcopi vita sequi doctrinam ejus esse sanam. Tentat enim nos interdum Deus, ut palam fiat, utrum diligamus eum, annon. *Luce clarus aperta causa est, inquit Vincentius Lirinensis, cur interdum divina providentia quosdam Ecclesiarum magistrorum nova quadam dogmata predicare patiatur. Ut tentet vos, inquit, Dominus Deus vester. Et profectò magna tentatio est, cum ille, quem tu Prophetam, quem Prophetarum discipulum, quem doctorem & adfertorem veritatis putes, quem summa veneratione & amore complexus sis, is subito latenter noxios subinducat errores &c.* Tum adducit exemplum Nestorij, Photini, & Apollinaris; quos magnos viros fuisse constabat, & prævalidos hæreticorum adversarios.

EX FIDE PROBANDA EST VITA] Nimirum juxta mentem Tertulliani, qui in capite tertio libri de præscriptione hæreticorum sic loquitur: *Ex personis probamus fidem, an ex fide personas?*

CVM LAVD. VITA SUPERBAM] id est, mentem. Ergo & in pannis quoque potest esse fastus. Ergo & hi quoque superbi esse interdum possunt, qui sancti esse dicuntur. Præclarè Optatus Milevitanus in libro secundo adversus Parmenianum, & quidem appositè prorsus ad mentem Agobardi: *Meliora inventa sunt peccata cum humilitate, quàm innocentia cum superbia.* Sic apud Sulpitium Severum in dialogo 1. cap. v. cum puer quidam aspidem illæsus apprehendisset, idque facinus fratres monasterij in modum miraculi extollerent; Abbas, ne infirma ætas insolesceret, virgis compescuit, dictitans *quia melior esset infirmitatis conscientia, virtutum vanitate.* Vide S. Gregorium in lib. 1v. de cura pastorali.

VERA PASSIO] Apud Augustinum Tractatu VIII. in Evangelium Ioannis, & apud Prosperum in libro sententiarum ex Augustino cap. cccxxvi. legitur, *Vera nativitas, vera passio, vera mors, vera resurrectio. Si aliquid horum dixeris falsum &c.* Sed apud Augustinum non exstant hæc verba, *Quia ubi fuerit falsi alicujus corruptio, ibi veritatis integritas non erit* quæ tamen leguntur apud Prosperum.

CAP. V.

IGNORARE DIEM IUDICII] Idem crimen Felici exprobrat etiam Alcuinus in libro v. adversus eundem Felicem: *Tandemque illuc pervenisti, inquit, ubi de die ultimi examinis idem Dominus loquitur: cujus diei cognitionem Christo, in quantum homo est, denegare laboras, ut ex tuis verbis agnosci potest.* Tum verba Felicis adducit, in quibus videbatur ita scripsisse. *Ipse est enim, inquis, qui secundum præscientiam dæmonis diem iudicii per Prophetam prædixit. Dies enim dæmonis in corde meo, annus redemptionis meæ venit. Ipse nihilominus est propter humanitatis naturam, qui in Evangelio secundum Marcum protestatur: De die autem illa & hora nemo scit, neque angeli cælorum, neque filius, nisi pater solus.*

ACCESSI AD EVM] nimirum in civitate Lugdunensi, ubi exulasse eum tradit Ado his verbis *Felix Vrgellitanus Episcopus hæreticus deprehensus, ademptivum non proprium filium Dei Dominum nostrum Jesum Christum dogmatizans: qui ad præsentiam Adriani Pontificis Romani deductus, hæresim verbis solummodo abdicavit. Synodus iterum facta contra dictam hæresim in Franconofurt, Legatis Apostolica sedis præsentibus Theophylacto & Stephano Episcopis, & auctoritate sanctorum Patrum convictus & damnatus est. Iterum Felix cum errore suo perpetuo exilio apud Lugdunum relegatus est, quem ferunt in ipso suo errore mortuum.* Sic enim habet vetus editio, melius profectò quàm ea quæ typis Sonnianis excusa est Parisiis anno M. D. LXXXII. curâ Laurentij de la Barre, in qua postrema verba hujus loci sic leguntur: *convictus & damnatus est iterum Felix cum errore suo, perpetuòque exilio &c.* quod fraudulenter fuit eruditissimo viro Joanni Mariane.

NOTE AD AGOBARDVM. II

NEC AD ME PERTINEBAT] Felix enim erat Episcopus in aliena provincia, in Narbonensi nimirum. Nam tum, post Maurorum in Hispanias adventum, excisa Tarracone, Episcopi illarum partium sub Metropolitano Narbonensi erant; ut pluribus dictum est in Notis ad Concilium Narbonense habitum adversus Felicem. Sic Faustinus Episcopus Lugdunensis de causa Marciani Arelatensis Episcopi cognoscere noluit, eò quòd esset Episcopus in aliena provincia, in Narbonensi nimirum; ut pluribus explicat illustrissimus vir Petrus de Marca Archiepiscopus Parisiensis in libro primo de concordia sacerdotij & imperij cap. x. §. VIII. & lib. VII. cap. I. §. V.

CAP. VI.

POST MORTEM VERO EIVS] Hinc colligi potest (quod & Ado tradit) Felicem mortuum esse Lugduni. Quod etiam patet ex ipso libri istius initio: in quo Agobardus ait repertam à se post mortem Felicis fuisse scedulam quandam ab eo editam sub specie interrogationis & responsionis. Ex Lugduno autem, quòd eum relegatum puto à Karolo Magno anno DCCXCIX. post synodum Aquisgranensem, scriptam arbitror à Felice epistolam de fidei confessione ad Clerum & populum Virgellensem, quæ edita est inter opera Alcuini. Diù ergo post depositionem suam superstes fuisse videtur Felix, nimirum usque ad initium imperij Ludovici Pij.

DIVISIONEM NESTORII] Alcuinus in libro I. adversus Felicem: *Nos non sequimur nec Nestorianam divisionem, qui propter duas naturas duas personas in Christo inserere voluit, nec Eutychetis confusionem, qui propter unam personam unam naturam in Christo intexere voluit. Ambo à catholica fide deviantes, impietate repares, quia fidem rectam non tenuerunt; sed errore impares, quia iste confundit, ille dividit.*

CAP. VIII.

LASSESSERE] Sic omnino codex vetus. pro quo Massonus ediderat *stacessere*. Et scribendum erat *lassescere*, veterem eamque optimam orthographiam sequendo. Sed voluimus exhibere bona fide lectionem veteris codicis. Alcuinus in libro primo adversus Eripantum, loquens de diabolo: *Ille explorare volens, si filius Dei esset, quem esurire, sitire, & lassescere cernebat.*

PAULIANISTA] Ita codex manuscriptus. Neque video quid causæ esse potuerit ut Massonus *Apollinarista* ederet pro *Paulianista*. Nam diversus fuit Apollinaristarum error ab eo quem heic persequitur Agobardus. Vide Prædestinatum lib. I. cap. XLIV. XLV.

CAP. XVIII.

DE SOLO ADOPTIONIS NOM.] Hinc itaque discimus, non intra Christi naturam substitisse Felicem, sed aliis quoque erroribus implicitum fuisse, attamen ceteros illius errores non fuisse discussos in synodis, sed solam hæresim de adoptione filij Dei. Quod usurpatum in Concilio Narbonensi patet ex his verbis præsertim pro Felicis Vrgellitani pestifero dogmate. Neque enim aiunt, propter dogmata Felicis, sed pro dogmate. Sanè ex Prologo Dungali confici potest Felicem eadem de imaginibus sensitisse quæ & Claudius Taurinensis sentiebat. Hæc sunt verba Dungali: *Cum enim Dominus beatissima memoria Carolus, ferventissimus vigilantissimusque catholica fidei tutor & propugnator, nequissima caput vipera in magistro hujus erroris Felice, contra sibilantis unitatem Ecclesie apostolica auctoritatis prævalida confregerit virga &c* quod etiam colligi potest ex libro primo Ionæ Aurelianensis adversus eundem Claudium Taurinensem. Vnde intelligas frustra esse Notatorem Concilij Eliberitani: qui ut Hispanos fuerit nunquam adversus imagines iniquos fuisse ostendat, contendit Felicem his opinionibus implicitum non fuisse.

MULTOTIES DE HOC CONVICTVS] Nimirum in Concilio Narbonensi an. DCCXXXVIII. in Ratibonensi an. DCCXCII. Romæ apud Hadrianum Papam, in synodo Francofordiensi anno DCCXCV. in Romana an. DCCXCIX. in Vrgellensi & Aquigranensi anno eodem. Vnde constat verissimum esse quod adnotat Agobardus, non solum ter, aut quater, sed multoties convictum fuisse Felicem.

EX INTIMO CORDIS SVI SENSU] Eventus ergo docuit falsò hæc ad Vrgellenses suos scripsisse Felicem: *Ad universalem Ecclesiam Deo favente ex toto corde nostro reversi sumus, non qualibet simulatione, seu velamine falsitatis, sicut dudum, quod Deus scit, sed, ut dixi, vera cordis credulitate & oris professione. Nisi si tam*

NOTE AD AGOBARDVM. 33

ita verè sentiebat Felix, postea verò mutavit.

CAP. XX.

CONFITERI] in M S. erat *conferi*. pro quo Massonus perperam edidit *conferr*. Nos, quia manifestum est legi debere *confiteri*, non dubitavimus quia respuenda esset emendatio Massoni.

SVA MORTE VIVIFICARET] Ex Sermone LXXV. in appendice Sermonum sancti Augustini: *Hoc fecit Dominus noster Iesus Christus, sua paupertate nos ditans, sua humilitate nos sublevans, sua infirmitate nos sanans, sua morte nos vivificans.*

B. HIERONYMI SENTENTIAM] Sumptus est hic locus ex epistola VII. ad amicum ægrotum de viro perfecto, quæ edita est To. IX. operum Hieronymi. Verùm hanc epistolam non esse Hieronymi contendunt viri eruditi. Agobardus non dubitabat quin esset Hieronymi.

B. AVGVSTINVS] in libro nimirum de fide ad Petrum. Sed hunc librum non esse Augustini, sed Fulgentij Ruspensis Episcopi, jam ostensum est à viris eruditis.

CAP. XXIII.

ADOPTARI IN FILIO] Ita codex vetus. Et manifestum est legitimam esse emendationem Massoni, qui edidit *in filium*. Sed quia frequenter Agobardus peccat in regulas grammaicæ, sic arbitrati sumus, retinendos quoque istos errores, ob reverentiam viri.

CAP. XXIV.

SYMMACHI PAPÆ] in Apologetico ad Anastasium Imperatorem. Sed paulò aliter legitur hic locus apud Symmachum, quàm apud Agobardum. Pro his enim verbis, *Ergo ille est minimus &c.* quæ Agobardus habet, sic legitur in epistola Symmachi: *Ergo ille est minimus, qui sic credit in Christum, sed & hujusmodi in Christum credit, qui in integrum Christum credit &c.*

CAP. XXVI.

B. VIGILIVS] Thapsensis in Africa Episcopus. Assentior enim lubens eruditissimo viro Petro Francisco Chiffletio Presbytero è Societate Iesu: qui editis nuper ac vindicatis Vigilij hujusce lucubrationibus, ostendit eum fuisse Episcopum Thapsensem, quæ ci-

14 STEPHANI BALVZII
vitas erat Africae in provincia Byzacena. Vide Sirmondum in Notis ad Theodulfum pag. 277.

CAP. XXVII.

PROCVLVS CP. EPISCOPVS] in epistola ad Armenios, ex qua hunc quoque locum laudat Alcuinus in lib. IV. adversus Felicem. *De qua sententia*, inquit, *beatus Proclus Constantinopolitanus Episcopus in epistola ad Armenios ita ait: Apostolus dixit eum Christum, ut ostendat quia secundum veritatem Deus factus est homo. Dixit eum qui est, ut eum sine initio esse declarat. Dixit eum super omnia, ut totius creaturae dominum predicet. Dixit eum benedictum, ut adoremus eum tanquam omnipotentem humiliter, nec ut conservum calumnijs appetamus.* Ceterum hanc Procli ad Armenios epistolam approbavit Ioannes Antiochenus cum orientali Concilio, ut docet Facundus in libro I. pro defensione trium Capitulorum cap. I. III. & lib. VIII. cap. I. qui & in lib. II. cap. II. docet ex Iustiniano eandem Procli epistolam susceptam confirmatamque à Chalcedonensi Concilio fuisse. Eandem epistolam laudat rursus Alcuinus in libro II. adversus Felicem, & Theodulfus Aurelianensis sub finem libri de Spiritu sancto.

CAP. XXX.

IN EXPVGN. ACEPHALOR.] id est, in libro V. adversus Eutychem cap. VIII. ubi defendit synodum Chalcedonensem. Acephali enim, aeo Iustiniani Augusti, infensi fuere decretis Concilij Chalcedonensis. Acephali autem iidem cum Eutychanis, ut docet Facundus Hermianensis in epistola quae à Domino Luca Dacherio edita est. *Quanquam illi non omnino sequebantur dogma Eutychetis; ideoque Semieutychanos vocat idem Facundus in libro I. pro defensione trium capitulorum cap. V. & lib. IV. cap. III.* Vide Sirmondum in Notis ad librum secundum Facundi.

ET IDEO VNA PERSONA SVNT] id est, Christus & Ecclesia. Sic lib. VI. Capitularium cap. CCCII. legitur: *Porro Christum & Ecclesiam, unam personam esse non nescimus. Et ideo quae Ecclesia sunt, Christi sunt; & quae Ecclesia offeruntur, Christo offeruntur; & quae ab Ecclesia ejus tolluntur, proculdubio Christo tolluntur.* Item capite CCCV. *Et quia Christum & Ecclesiam unam personam esse veraciter agnoscimus, quaecumque Ec-*

NOTE AD AGOBARDVM. 15

clesia sunt, Christi sunt. Quomodo autem hæc intelligenda sint, apertè explicat sanctus Papa Gregorius in libro XIX. Moralium in Iob. cap. XI. ubi hæc leguntur: *Quia Christum & Ecclesiam, unam esse personam crebrè jam diximus; illum videlicet hujus corporis caput, hanc autem illius capitis corpus &c.*

CAP. XXXVII.

CAPVT EST NOSTRVM] In MS. sic legitur, *caput est Xpm.* quod ita legi debet, *caput est Christum.* quo modo etiam editum est à Massono. Sed ipse in Erratis admonuit legi debere *nostrum.* Et sanè necessaria est ista emendatio. Itaque sic edi debere arbitrati sumus.

DE VNITATE CHRISTI] Massonus edidit, & *propterea de diuinitate Christi &c.* nullo admodum sensu. In MS. legitur, & *propterea diuinitate Christi &c.* ex quo nos effecimus *de unitate.* Sic enim postulat sensus, ut manifestum est.

CAP. XLI.

B. AVITVS] Viennensis Episcopus. Vide Sirmondum in Notis ad epistolam XXVIII. Aviti, ubi hunc quoque Agobardi locum laudat. Sed hic Aviti locus paulò aliter legitur in editione Sirmondi, quàm apud Agobardum. Editio autem Agobardi congruit cum codice MS. qui extat penes clariss. virum Petrum Marnæsium Senatorem Gratianopolitanum.

EX EO QVOD PRÆMISIT] Aut periit Aviti opus, in quo fragmenta isthæc connexa erant; aut fatendum est, Agobardum memoria lapsum esse. Prius enim fragmentum sumptum est ex epistola secunda Aviti, posterius verò ex XXVIII.

CAP. XLIII.

FIDENTIVS] Fortassis intelligit Fidentium Episcopum & martyrem, cujus mentio extat in Sermone XXX. Augustini, inter eos quos Sirmondus edidit.

AD LIBRUM

DE INSOLENTIA IVDÆORVM

AD EVND. IMP. DE INS.] Is est omnino libri istius titulus in veteri codice, quem visum est retineri debere. Sed hunc librum, seu veriùs epistolam, non divisimus in capita, quia id epistolæ brevitatis non patiebatur.

INNOTESCENS] id est, indicans, insinuans activa significatione, ut tum solebat. Sic in Præceptis Regum, & in libris Capitularium: *Ille innotuit nobis*, id est, significavit. **Quin** & sanctus Papa Gregorius sic usurpavit pluribus in locis, ac nominatim lib. II. Indict. XI. epist. LXXXVII. lib. III. Indict. XII. epist. I. & alibi pluries.

GERRICVS] *Capis prelatas* in vita Ludovici Pij in qua scriptum est cum anno DCCCXIII. missum in Aquitania in Germaniam fuisse à Ludovico ad Karolum Magnum, ut eum *pro quibusdam necessariis consuleret*.

FREDERICVS] Missus Dominicus, ut docet Agobardus. idem fortasse qui post Ludovici Pij mortem adhaesit Lothario, ab eoque missus est ad Ludovicum & Karolum Lotharij fratres. quod scribit Nichardus extremo libro secundo. In Capitulis quoque Karoli Calvi Tit. XLIII. cap. XVII. extat mentio cuiusdam magnatis, nomine Fredrici, qui fortassis idem quoque est cum hoc Frederico.

EVARDVS] idem fortassis qui Eberardus vocatur in Annalibus Eginhardi, fuitque Magister Pincerarum Karoli Magni, ab eo missus anno DCCXXXI. ad Thassilonem Ducem Bajoariae.

MISSI VESTRI] id est, Legati; qui vulgè tum Missi Dominici vocabantur, quòd à Principe mitterentur. *Missi ergo Dominici dicebantur*, inquit Simondus in Notis ad Capitula Karoli Calvi, quos Princeps extra ordinem in diversas regni partes ad justitias faciendas (sic enim loquebantur) cum amplissima potestate dirigebat.

PERSECUTIONIS ADV. ECCL.] non quidem novæ alicujus persecutionis, ne quem heic fallat obscurum scribendi genus, sed veteris persecutionis quæ per trecentos circiter annos afflixit Ecclesiam, in initiis Christianismi.

INDICVLVM] Sic tum vulgò vocabant diploma Principis, quod in præsens dabatur. Nam quæ in futurum, Præcepta vocabantur. Inde in Formulis Marculfi, *Indiculus Regis ad Episcopum ut alium benedicat*. Et in vita Desiderij Episcopi Cadurcensis: *Indiculus Dagoberti Regis ad Sulpitium Episcopum*, Biturigensem videlicet, adeoque Metropolitanum Episcopi Cadurcensis, ut Desiderium, cui Rex episcopatum dederat, quamprimùm ordinet. Et alibi pluries. Interdum tamen Indiculus accipitur pro Edicto. ut apud Gregorium Turonensem lib. v. cap. XLV. *Per idem tempus Chilpericus Rex scripsit Indiculum, ut sancta Trinitas non in personarum distinctione, sed tantum Deus nominaretur*.

VICE COMITIS] Nam quia Comitatus committebantur viris magnæ dignitatis, quique rarò discedebant à latere Principis, illi in pagis sibi commissis viros instituebant, qui vice sua populos regerent. unde dicti Vicecomites. Sicut nostra tempestate videmus Cardinalem Nepotem Summi Pontificis, Legatum semper esse Avenionensem; ejus verò loco constitutum apud Avenionem Prælatum quempiam, qui vices illic Legati gerit, Vicelegatum ob hoc dictum.

TRACTORIAM STIPENDIALEM] id est, epistolam, cujus beneficio Missi suscipiebantur, & conjectum accipiebant, id est, pensitationem & tributum, quod ab iis haud dubiè exigebatur quorum causa Legati mittebantur. In Tractoriis porrò adnotari solebat, quantum cuique Misso pro ejus conditione suppeditari oporteret. idèoque Tractoriam stipendialem vocat Agobardus. Vide quæ anno superiore diximus in Notis ad epistolam LXIII. Lupi Ferrariensis.

CAPITVLARIA SANCTIONVM] id est, Instructiones Missis datæ in causa Judæorum, quæ valde favorabiles erant Judæis, & iniquæ adversum Christianos. Ea de causa Agobardus, cui Ludovici pieras perspecta erat, adduci non potest ut credat ea capitula esse vera.

NANTVADENSIYM MONACHORVM] in

finibus Lugdunensium, vulgò Nantua. Hugo Flaviniacensis in Chronico: *Imperator ergo Carolus cognomen Carolus anno Dom. Incarn. DCCCLXXVII. Ind. XI. vita functus est pridie Nonas Octobris in finibus Lugdunensium, & sepultus Nantoade in monasterio sanctorum Petri & Pauli. Sed monitione angelica translatus Parisius, ad sanctum Dionysium regaliter tumulatur.* Chronicon sancti Benigni Divionensis & Chronicon Beuense: *Carolus verò Galliam reversus, atque finis Lugdunensium pertingens, ibidem vita functus est, atque in monasterio Apostolorum Petri & Pauli conditus, loco qui dicitur Nantoide à multitudine aquarum ibi confluentium. Postmodum per admonitionem angelicam inde translatus Parisius, in Ecclesia sancti Dionysij regali sepultura est tumulatus.* Itaque in Præcepto Ludovici Balbi Regis pro Ecclesia Lugdunensi, cujus partem cedit Severtius, Nantoadense monasterium dicitur esse in pago Lugdunensi. Hodie tamen est extra regnum Franciæ, in ditione Ducis Sabaudia, media ferè via Lugdunum inter & Genevam, in Comitatu Beugij.

MANCIPIA EIS CHRISTIANA NON VENDERENT] Nihil heic peccaverat Agobardus. Nam istud ipsum decretum antea fuerat à Karolo Magno & Ludovico Pio. Lib. vi. Capitular. cap. cxvii. *Placuit ne Iudeis mancipia deserviant vel adherent Christiana. & cap. cccxviii. Præcipimus generaliter omnibus, ut mancipia Christiana Paganis vel Iudeis non tradantur.* Et præcesserat Constantini Magni lex, cujus meminit Eusebius in libro i v. de vita eius cap. xxvii. Itémque Honorij Theodosijque AA. Constitutio, quæ extat in Codice Theodosiano: *Christiana mancipia Iudeorum nemo audeat comparare. Nefas enim æstimamus religiosissimos famulos impiissimorum emptorum inquinari dominio.* Item Valentinianus Aug. in Appendice Codicis Theodosiani: *Iudeis quoque vel Paganis causas agendi vel militandi licentiam denegamus. Quibus Christiana legis nolumus servire personas, ne occasione dominij sectam veneranda religionis immutent.* Vide S. Gregorium Papam lib. i i. epist. lxxv. lxxvi. lib. i i i. ep. xxi. & lib. x i i. ep. xviii. Ivonem Carn. par. i. cap. cclxxx. & seq. & par. xiii. cap. xcvi. Collectionem Bernardi Papiensis lib. v. Tit. v. Innocentium Cir-

NOTE AD AGOBARDVM. 19

nium in Quintam Compilationem lib. v. Tit. III. & Decretales Gregorij IX. lib. v. Tit. VI.

AD HISPANIAS] ubi regnabant Sarraceni, portio Iudæorum. Quam ob causam Bodo Diaconus Palatii Ludovici Pij, (ad quem tum Subdiaconum extat, ut opinor, epigramma Vualafredi Strabonis) cum se vertisset ad Iudæos, in Hispaniam commigravit ex Gallia, ad Sarracenos nimirum; ut diximus in Notis ad Lupum Ferrariensem pag. 348. 534. Ex eo autem constat hunc Bodonem fuisse oriundum ex ea regni Francici parte quæ Karolo Calvo cessit, quod cum ipse adversum Christianos in Hispania commorantes atrociter sæviret, ut eos cogeret ad deserendam fidem Christianam, ij ad Karolum Regem & Episcopos in regno ejus constitutos lacrymabilem epistolam miserunt, orantes ut memoratus apostata reposceretur, ne divitiis Christianis illic versantibus aut impedimento aut noci foret; ut tradit auctor Annalium S. Bertini ad an. DCCCXLVII.

DEGLVBATAS] Ita vetus codex. pro quo Masfonus edidit *delibatas*.

SI ALIQUIS HOMO] Fragmentum est orationis quam Agobardus Lugduni habuit adversum Iudæos, usque ad illa verba, *humani esse debeamus*.

SENIORI] id est, domino. vernaculâ linguâ, *Seigneur*. Vide Hier. Bignonij Notas ad Marculfum pag. 443. 458. & Davidis Blondelli Dissertationem de jure plebis in regimine ecclesiastico pag. 49.

DIVITIIS EORVM] id est, Iudæorum. Hæc fama semper comitata est Iudæos, ex quo Christiani prævalere cœperunt. Nam adnotat etiam Albertus Krantzius lib. VIII. Metrop. Salisburg. cap. XXI I. eos summas ubique opes comparasse. Anno M. XCVIII. cum Iudæi ex Bohemia in Poloniam & Pannoniam divitias suas furtim auferrent, ejusque fugæ rumor ad Ducem Brevislaum pervenisset, ille retineri eos jussit, thesaurosque eorum applicari fisco. Addit verò Cosmas Pragænsis, qui hæc tradit: *O quantum pecunia miseris Iudæis est illa die sublata! Nec ex succensa Troja tantum divitiarum in Euboico littore fuit collatum*. Vnde & aitate quoque nostra, quoties dicere volumus quempiam esse valde divitem, ita dicere solemus, *Dives est ac unus è Iudæis, Il est riche comme un Juif*. atque id quidem obti-

net etiam ubi Iudæi noti non sunt nisi de nomine.

PROPTER PATRIARCHAS] Abrahamum videlicet, Iacobum, & ceteros veteris testamenti Patres, & ob hoc, Iudæorum Patriarchas. Neque enim intelligendus est hic locus de Patriarchis Iudæorum per varias provincias distractorum. Illi enim desierant anno CDXXIX. ut Marca observavit in libro primo de Concordia cap. III. §. V.

NOVAS SYNAGOGAS] Indignatur Agobardus, quod Iudæis tum liceret novas synagogas extruere, velut in contumeliam Christianæ religionis. Id vero ait esse contra legem. Ea autem extat in Codice Theodosiano l. 83. Tit. *De his qui super religione contendunt*, ubi Honorius & Theodosius AA. sic decernunt: *Quæ nuper de Iudæis & synagogis eorum statuimus, firma permaneant. scilicet ut nec novas unquam synagogas permittantur extruere, nec auferendas sibi veteres pertimescant.* Hujus legis mentio extat apud sanctum Gregorium lib. VII. Indict. II. epist. V. *Quia sicut, inquit, legalis diffinitio Iudæos novas non patitur erigere synagogas, ita quoque eos sine inquietudine veteres habere permittit.* Eiusdem legis meminit iterum in epistola LVIII. ejusdem libri. Ad eam quoque legem respexisse videtur Alexander III. dum hæc scriberet: *Iudæos de novo construere synagogas, ubi eas non habuerunt, pati non debet. Verum si antiquæ corruerint, vel ruinam minantur, ut reedificent poteris equanimiter tolerare, non autem ut eas exalcent, aut ampliores aut pretiosiores faciant quàm antea fuisse noscuntur; qui utique pro magno debent habere quod in veteribus synagogis & suis observantiis tolerantur.*

MERCATA IN SABBATIS] Antiquum ergo est, quod mercata fiunt in die Sabbati. Tum paulo post rationem hujus instituti affert Agobardus. Nimirum, ut coemptis eo die necessariis, postridie liberius Christiani Deo servirent. Nam per totum diem, quoties festus erat, antiqui Christiani vacabant orationi; ut patet ex Facundo Hermianensi in præfatione librorum quos edidit pro defensione trium Capitulorum. *Vicini mihi septem dierum, inquit, inducia data sunt, in quibus erant etiam duo festi.* Præclarè igitur Ioannes Monlucius Episcopus Valentinus in libro de reformatione Cle-

ri Valentini & Diensis cap. xxxv. *Non enim dies illos majores nostri ociosos ideo esse voluerunt, ut in his nihil ageremus, & tantum planè cessaremus; sed festorum ratio præcipuè in Christianis cessationem habet laborum & operum, ut sacra his diebus adeat populus, cultus Deo honorèsq; ac preces adhibeat, concionibus, publicis Ecclesia precibus, & votis adsit assiduus. Ob eas igitur nos causas adiximus, ut dies dominicos, & alios, qui in catalogo nostro enumerantur, accuratè omnes in nostris diocæsisbus agant, & religiosè, atque in primis curent ne his diebus ulla ludorum, fabularum, & aliorum id genus ludicrorum cõitiones fiant. Tum ad probationem hujus capituli inter cetera adfert decretum Concilij provincialis Coloniensis, quod sic habet: Diligenter quoque populus admonendus est, cur feria, & potissimùm dies dominicus, qui à temporibus Apostolorum in Ecclesia Dei semper celebris fuit, instituta sint. Nempe ut tum in unum omnes pariter convenirent ad audiendam verbum Domini, ad audiendum quoque sacrum, & communicandum; breviter, ad vacandum Deo soli; ut dies illa tantum orationibus, hymnis, psalmis, & canticis spiritualibus transigatur. Hoc enim est sanctificare sabbathum. Atque utinam hæc intelligerent Christiani nostrorum temporum, qui hæc omnia publicè nunc agunt quæ synodus Coloniensis & Ioannes Monlucius fieri à Christianis prohibuerunt. Nimirum refrigescente in dies caritate, superabundat iniquitas; ut futurum prædixit Christus Iesus in Evangelio secundùm Matthæum.*

TAM REGES] Regimen Ecclesiæ Gallicanæ dividit inter Reges & Episcopos. Ecclesia enim Principibus commissa est ad regendum; ut ait Karolus Magnus in præfatione librorum de non adorandis imaginibus, itèmq; synodus habita apud Theodonis-villam anno dcccxl. can. i. Vnde & Episcopi in synodo Parisiensi congregati anno dcccxxi. scribentes ad Ludovicum & Lotharium Imperatores, aiunt ipsos Principes universam sanctam Dei Ecclesiam Domino dispensante & committente gubernare. Et Ludovicus Pius ad Romanum Pontificem scribens, Spiritum sanctum sibi Ludovico datum esse ait. Sed nihil apertius, nihil Agobardicæ sententiæ congruentius, quàm quod aiunt Episcopi in canone i. i. ejusdem Concilij apud Theo-

22 STEPHANI BALVZII
donis-villam. *Quia bene nostis, inquit, ab illo, qui
solus merito & Rex & Sacerdos fieri potuit, ita Ecclesiam
dispositam esse, ut Pontificali auctoritate & Regali potestate
gubernetur.* Vide Marcam in libro secundo de Con-
cordia cap. primo.

CVM CONFRATRIBVS CONTVLIMVS]
id est, cum Episcopis. Hinc itaque confici posse puto
sequentem epistolam fuisse scriptam è synodo quapiam,
cui interfuerit Agobardus. quod indicare videtur epi-
stola illa, quæ nomine trium Episcoporum scripta est,
& ab Agobardo simul missa ad Imperatorem Ludovi-
cum Pium. Fieri quippe potest ut hi tres Episcopi scri-
pserint nomine totius synodi, Agobardoque deman-
data cura sit mittendi epistolam synodicam ad Principem,
quod ille præstare noluit, quin relationem quoque
suam adjungeret. Et fortassis istud peractum est in sy-
nodo quæ anno DCCCXXIX. celebrata est apud Lug-
dunum, cui Agobardus & Bernardus interfuerunt.

CORDOBA] five Corduba; quæ Sarracenorum
in Hispania sedes erat, ut docet Lucas Tudensis, quod
etiam colligi potest ex epistola Eulogij Cordubensis ad
Vviliefindum Episcopum Pampilonensem.

AD LIBRVM

DE IVDAICIS SUPERSTITIONIBVS.

EPISTOLA AGOB.] Titulus iste sumptus est
ex veteri codice, nec aliquid causæ esse potuit quòd
omitti debuerit in editione Pap. Massoni.

BERNARDI] Viennensis Archiepiscopi: ad quem
extant Paschalis I. & Eugenij II. Romanorum Ponti-
ficum epistolæ, quæ editæ sunt in Tomo IX. Car-
dinalis Baronij. Anno dein DCCCXXXIII. cum
Lotharius Augustus rebellaret adversus Ludovicum
Pium, plurimosque Episcopos in partes suas tra-
xisset, & in his Agobardum, Bernardus quoque Vien-
nensis in partes transgressus est; adeoque prævaluit fa-
ctio Lotharij, ut Ludovicus imperio dejectus fuerit,
& in carcere conclusus. Restituto demum Ludovico, A-
gobardus & Bernardus sedibus suis pulsi sunt, ob eam

perfidiam. Agobardus quidem, quòd adesse distulerit in conventu apud Theodonis-villam, quum ter fuisset evocatus. Bernardus verò, quòd post exhibitam præsentiam suam in eo conventu, rursus perfugerit in Italiam ad Lotharium. Causa autem illa Agobardi & Bernardi retractata est in conventu Stramiacensi, haud procul Lugduno, anno DCCCXXXVI. ut docet auctor vitæ Ludovici Pij: *in quo causam, inquit, Ecclesiarum Lugdunensis atque Viennensis vacantium ventilari fecit, è quòd Episcopi dudum iliarum, Agobardus quidem iussus ad rationem non venerit reddendam; Bernardus autem Viennensis assuerit quidem, sed rursus fugam inierit. Sed hac quidem res imperfecta remansit, propter absentiam, ut prædictum est, Episcoporum, Itaque supercedendi placuit iudicio, quòd nemo absens & inauditus sit damnandus. Interim illi in gratiam rediere cum Ludovico, eo nimirum tempore quo Lotharius patri reconciliatus est. Tuncque sedem suam uterque recepit, ut docet Ado Viennensis.*

EAOR] Ita disertè codex manuscriptus, tamen in codice quoque M S. disertè scriptum sit paulò pòst EAOR. Sed verior haud dubiè est prior scriptio. Eaof enim illum haud alium esse puto quàm eum qui Faova nominatur in Chronico Besuensi, Episcopusque fuit Cabillonensis anno DCCCXXX. eodem nimirum tempore quo Lugdunensem Ecclesiam regebat Agobardus, subscripsitque circa annum DCCCXXXV. Privilegio Aldrici Archiepiscopi Senonensis pro monasterio sancti Remigij, ubi vocatur Fova, *To. 2. Spicilegij pag. 584.* Et apud Hincmarum in posteriori opere adversus Gothescalcum cap. XXXVI. inter Episcopos qui Ebbonem damnarunt recensetur *Favo Episcopus*, id est, hic noster Cabillonensis. *Faova* autem, *Fova*, & *Favo* scribi potuit perperam pro *Eaof*, facili amanuensium errore, ut nemo non videt, cum litera E parum differat à litera F. Nam quòd *Faova* scriptum est, non *Faof*; istud quemquam remorari non debet. Litera enim F interdum usurpabatur à veteribus librariis loco literæ V. Sic Fulradus Abbas S. Dionysij, Summusque Capellanus & Consiliarius Pippini Regis, Vvolradus vocatur in epistola Stephani III. Papæ ad Pippinum apud Baronium ad annum DCCXVI. cum tamen certum

fit nomen ipsi fuisse Fulrado, & in editione ejusdem epistolæ quæ extat in Codice Carolino Tit. VIII. disertè scriptum sit, *precurrente industria Deo amabilis viro Folradi, tui fidelis*. Sic Fulda monasterium sancti Bonifacij, Volda nuncupatur in Narratione Clericorum Remensium de depositione Ebbonis: *Iussit eum deduci sub custodia ad Voldam monasterium S. Bonifacij*. Et Vulda in synodo Remensi adversus Arnulfum cap. XXIII. *Ebonem quoque Remorum Archiepiscopum idem molientem, per Rothadam Sueffonicum & Erchenradam Parisiorum Episcopum in Vuldensi monasterio pro similibus similia sustinuisse*. Sic in Chronico Hildensheimensi ad annum M. XCIII. Vratislaus Dux Bohemiæ vocatur Fratislaus. Neque dubito, quin, si quis operam in hoc ponere velit, multò plura exempla sit reperturus. Porro errat Papius Massonus, qui in Synopsi operum Agobardi existimat heic pro *Eaor*, legi debere *Ebon*.

CAP. I.

PREMISSA SCEDVLA] in epistola nimirum Agobardi, quæ missa est cum litteris Episcoporum Agobardi, Bernardi, & Eaof.

EXTREMITAS NOSTRA] id est, vilitas. Extremos hominum se dicunt viri modestissimi; quemadmodum Paulus se vocat omnium peripsema, & minimum Apostolorum, existimans se non esse dignum qui vocetur Apostolus. Sic Ionas Aurelianensis Episcopus in epistola ad Pippinum Aquitaniæ Regem: *Meam extremitatem apud serenitatem vestram astu diabolico diffamaverunt*. Idem in epistola ad Matfredum: *Meam extremitatem commonesecisti*. Sic enim legendum, non *extrenuitatem*, ut rectè illic monuit V. C. Lucas Dacherius. Sic in Privilegio Landerici Episcopi Parisiensis pro monasterio sancti Dionysij: *Dominus gloriosissimus Cludovicus Francorum Rex, divino irradiatus lumine, religiosa petitione humilitatis nostra extremitatem poposcit &c.*

COMPARATIVS] id est, emptus.

CAP. II.

VITA EIVS] nimirum Hilarij Pictaviensis Episcopi. Sed hæc non extant in ea quæ Fortunati nomine hodie circumfertur. Itaque tum alia sancti Hilarij vi-

ta terebatur manibus hominum.

LVCVS VALENTINIANOR.] Integrum hunc locum ex vita sancti Ambrosij à Paulino scripta retulit Agobardus. Rhabanus verò, quum scriberet adversùs Iudæos, satis habuit referre de incendio synagoga. idè- que omisit quæcunque narrantur de incendio Valentinianorum fano. Nam & Ambrosius in epistola xxix. memorat postremum illud incendium, ad Imperatorem Theodosium scribens. *Vindicabitur etiam, inquit, Valentinianorum fanum incensum? Quid est enim nisi fanum, in quo est conventus Gentilium? Licet Gentiles duodecim deos appellent, isti triginta & duos aonas colant, quos appellant deos.* De hoc Valentinianorum errore vide Tertullianum in libro de præscriptionibus hæreticorum cap. xxxiii. qui & peculiarem adversùs eos librum edidit.

SOLITAM PRO EO INTERCESSIONEM] id est, pro Imperatore. Solebant enim Principis nomen recitare inter mysteria. Tertullianus cap. xxx. Apologetici: *Nos enim pro salute Imperatorum Deum invocamus æternum.* Infra: *Oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcunque hominis & Cesaris vota sunt.* Et paulò post, istud præceptum esse Christianis docet auctoritate B. Pauli in epistola prima ad Timotheum. Neque tum videbatur necessarium ut nomen Imperatoris inter mysteria proferretur, quòd uni tantum pareret orbis universus, adhucque in Ecclesia perseveraret sancta illa veterum Christianorum simplicitas. At postea quàm dividi orbis cœpit, proque innocentia & simplicitate fraus & dolus irreperere cœperunt inter Christianos, dubiumque ob eas causas esse potuit pro quonam Rege sacerdos oraret, si nomen Principis taceretur, verbisque tantum generalibus pro eo oraret Ecclesia; tum verò necessarium visum est ut nomen Principis recitaretur, quò fraudibus iretur obviam, intelligerentque populi eam esse mentem Ecclesiæ, ex divino præcepto & apostolica traditione descendente, ut illi Regi, qui tum imperitaret, fidem suam sanctam illibatamque servarent, vitamque ei prolixam, imperium securum, domum tutam, & cetera quæcunque ho-

minis & Regis vota sunt, precarentur, Itaque in libro Sacramentorum, qui Gregorio Magno tribui solet, disertè præcipitur ut nomen Regis pronuntietur inter mysteria: *Vna cum famulo tuo Papa nostro ill. & Rege nostro ill. & omnibus orthodoxis atque catholica & apostolica fidei cultoribus.* Et proferri quidem possent varia exempla hujus moris. Sed, omissis ceteris, ab arate nostra sumemus exemplum. Cùm ante hos viginti annos Catalani se justis iisque necessariis de causis in fidem ac clientelam Ludovici XIII. Francorum Regis contulissent, ejusque se dominio volentes lubentèque subjecissent; manebat tamen adhuc in quorundam peccatoribus insitum in Gallos odium, & occulta in Hispanos inclinatio. Horum ergo affectibus utebantur Hispani ad turbandum Cataloniae statum. Sed opportunum in primis valdeque utile visum est, abuti monachorum virtutibus, ad quos tum in iis regionibus delapsa erat omnis ferè cura sacrarum concionum; quòd illud genus hominum plurimum auctoritatis habeat apud plebem, præcipuè verò apud Catalanos, gentem religiosissimam. Ea tempestate vir illustrissimus Petrus de Marca, qui Tolosatium dein & Parisiensium Archiepiscopus fuit, in Cataloniae missus est cum amplissima potestate, ut provinciam recenter ad nos versam prudentia & sapientia ac ceteris bonis artibus, quibus plurimum valebat, Regi Christianissimo teneret, imperioque Francico parere assuefaceret. Hic ergo cùm Barcinonem pervenisset, deque his rebus fuisset admonitus, Rectores monasteriorum illius urbis, quos Provinciales aut Superiores vocant, in suas aedes evocavit Idibus Iulij anni M. DC. XLIV. habitaque ad illos Latina oratione de meritis Ludovici XIII. Regis ejusque filij nunc regnantis in Cataloniae, deque fide qua Principi debetur, non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam, ut ait Apostolus, quatuor eis capita proposuit ab universis per provinciam monachis observanda, quorum unum fuit istud: *Tertium quod vobis exigo, illud est, ut inter Missarum solennia, juxta D. Pauli præceptum, antiquorum Patrum traditionem jam ab ipso Tertulliano testatam, ipsiusque Missalis Romani contextum, Regis Christianissimi specialis & expressa ab omnibus sacerdotibus fiat commemoratio; ita ut*

non tantum Regis mentio generaliter injiciatur, sed Ludovici nomen disertè exprimat, quemadmodum exigit usus Ecclesie quotidianus; ne alioqui suspicio inde nascatur, aliud animo geri, aliud verbis simulari. Postremo loco admonuit non defuturos officio suo magistratus regios, si quid in hoc peccarent monachi. Sed ne pœnæ viderentur constitutæ tantum adversus monachos, ac si de ijs solis suspicio esset, literas deinde ad uniuscujusque diœceseos Vicarios generales dedit, in quibus eadem mandata continebantur. Extat autem epistola ejus ad Vicarios generales diœceseos Helenensis, in qua sic scriptum est: *In Orationibus quoque qua pro salute Regis inter Missarum solennia recitantur, Ludovici nomen disertè & specialiter exprimant.* Ceterum adversus hanc orationem Marcæ, puerilem admodum declamatiunculam eodem anno Tarracone edidit frater Petrus Moliner Trinitarius Magister, Theologiæ Doctor ac vespertinus Cathedralicus in Ilerdensi Lycæo. His enim se titulis ornavit homo opinione sua doctus & eloquens, sed, quantum ex ipsius declamatiuncula colligi potest, Musis non tam invisus, quàm ignotus.

CAP. I V.

CVM ALIIS VIGINTI] in synodo nimirum Epaonensi, quæ anno D X V I I. habita est, præside Avito Episcopo Viennensi. Sed heic Agobardus X X I V. tantum Episcopus ei synodo adfuisse docet, cum tamen X X V. reperiantur in vulgatis editionibus. Nisi si numerum rotundum ponere voluit, quod facilè crediderim. De loco porrò ubi habita est synodus illa, non una est omnium sententia, eaque res in diversum traxit ingenia hominum eruditorum. Sed neque ego velim dirimere eam litem. Ceterum silere non debeo vidisse me nuper vetustum codicem MS. epistolarum Aviti, & in his etiam esse epistolam ad Quintianum Episcopum, quam Sirmondus alique post eum existimant esse Tractoriam ad Episcopos provinciæ Viennensis ut ad synodum veniant Epaonensem. Et omnino Epaonis nomen deest in eo codice, ubi locus de Concilio congregando sic habet: *Idcirco cunctos simul poscimus fratres, ut Deo favente octavo Iduum Septembrium die in parochia episcopatus vestri medius atque opportunus locus electus est, sit & tempus &c.* Ex quo loco, licet valde corrupto,

colligi fortasse poterit sedes Epaonis, ut quæ fuerit in confinio nonnullarum diœcescon regni Burgundionum, cùm Avitus dicat medium esse episcopatus Quintiani, quem Quintianum, ut hoc obiter dicam, ab Episcopo Arvernoium esse diversum, cathedrámque aliquam nobis ignotam tenuisse in regno Burgundico, planè persuasum habeo.

ITA INTER CETERA STATVERUNT] Sic etiam Rhabanus in cap. LV. libri adversus Iudæos. Quem librum, ut in hoc promam meam sententiam, ex hac Episcoporum epistola delibatum esse satis constat. Nam cùm illa, uti suprâ diximus, è synodo quapiam missa esset, adeoque publicæ auctoritatis robur haberet, per manus hominum volitare debuit, ut intelligerent omnes quanam esset in hoc Episcoporum tractus Lugdunensis sententia. Vnde cùm postea in manus Rhabani pervenisset, atque illi data esset occasio scribendi adversum Iudæos, lucubrationem suam delibavit ex epistola illa synodica. Sic enim existimamus. Certè & observationes & auctoritates veterum easdem profert, & iisdem ut plurimum verbis, quibus utuntur Episcopi ad Imperatorem Ludovicum Pium scribentes.

CAP. V.

XXX. EPISCOPIS] in synodo Agathensi habita anno DVI. sub Cæsario Arelatenfi. De qua synodo nos pluribus agemus in Notis ad Ruricium Lemovicensem; nonnullasque observationes adferemus, quæ fortassis indignæ non erunt eruditorum hominum curiositate. Vide Rhabanum in libro contra Iudæos cap. LVI.

CAP. VI.

ITA DEFINIERUNT] in synodo Matisconensi prima, quæ anno DLXXXI. habita est, præfide Prisco Lugdunensi Episcopo. Vide Rhabanum cap. LVII. ejusdem libri.

EDICTVM CHILDEBERTI] Mirum videri potest, cur Patres synodi Matisconensis utantur lege Childeberti adversum Iudæos, cùm potior apud illos esse debuisset videatur auctoritas Concilij III. Aurelianensis, in quo illud ipsum statutum est quod Edicto Childeberti Regis continebatur. Nam canonem Aurelianensem ne verbo quidem nominant. Et tamen non

adeo verus erat memoria illius Concilij, ut non etiam superesse potuerint qui in eo presentes fuissent. Itaque videtur hinc elici, non antè vim legis habuisse canones Conciliorum, quàm à Principe confirmati fuissent. Hęc autem confirmatio fiebat per Edictum publicum. Et quia promptior est executio Constitutionum principalium, præcipuè apud magistratus, quorum curę commissa est legum tuitio & executio; ideo Patres Matisconenses, quò magistratum favorem sibi concilient, decernere se profitentur juxta Edictum Childeberti Regis, atque interim ea ratione factum Principis approbant. Ceterùm hunc Concilij Aurelianensis canonem describet infrà Agobardus in capite septimo hujus libri.

C A P. V I I.

SANCTVS LVPVS] Lugdunensis Episcopus, qui Concilio Aurelianensi III. præfuit anno DXXXVIII. Errat enim Rhabanus, cùm hunc ex Agobardo locum describens, Lupum illum ait fuisse Treassenorum Episcopum. Sic enim ait in capite LVIII. libri adversum Iudeos: *Sanctus Lupus Treassenorum Episcopus, & cum eo alij XXIV. Episcopi, vel vicarij Episcoporum &c.* Nam Lupus Tricassium Episcopus mortuus erat diù antè quàm synodus illa Aurelianensis haberetur.

C A P. I X.

ECCLESIASTICA STATVTA] Rectè admonent Episcopi, ecclesiastica statuta esse firmanda per acta apostolica, id est, regulas ecclesiasticas non posse videri equas, nisi constet eas congruere traditioni. Quare non injuria adnotatum est ab optimo Męcenate meo in libro v. de Concordia Sacerdotij & Imperij cap. IX. §. III. quęcunque olim apud synodos proferebantur, ab ijs non simpliciter, sed cum inquisitione approbari solita; nempe si congruerent cum expositione & doctrina Patrum. Quare, ut idem auctor ait in capite octavo ejusdem libri, illud olim anxie in synodis disquirebatur, an nova cujuscumque Pontificis Romani epistola cum Scripturis & Canonibus congrueret; ut ita demum auctoritate illius omnes tenerentur, atque duobus veluti vinculis in fide confirmati essent, definitione Pontificis, & declaratione synodi. hunc esse Marciani Aug. sensum, cùm scripsit illa quę

à Leone I. Papa secundum ecclesiasticos canones definiuntur, à synodo declaratum iri.

NOVA PER VETERA] Nam cum, ut illic Marca scribit, *semel tradita fidei habendum sit, ut docet Iudas Apostolus; hinc sequitur eam esse fidei Christiana rationem, ut vetera eruantur, non autem nova condantur; quemadmodum rectè monuit Vincentius Lirinensis.* Sic Claudius Imp. aiebat apud Tacitum in libro XI. Annalium: *Omnia P. C. qua nunc vetustissima creduntur, nova fuere. In vetera scet hoc quoque; & quod hodie exemplis tuemur, inter exempla erit.*

CAP. X.

RAB ACHIBAS] In codice regio scriptum est *Barachibas*. pro quo Massonius edidit *Barachias*. Sed apud Hieronymum, cujus est hic locus, legitur *Rab Achibaz*. Pro quo nos, ne scripturam vetusti codicis desereremus, edidimus *Rab Achibas*. Et irrepsit error ex transpositione literarum.

HILLEL] Vir fuit magni nominis, è cujus schola prodierunt octuaginta viri magni: quorum clariores, ut Genebrardus adnotat, fuere Jonathan filius Vziel, & Simeon Iustus, qui Christum ulnis excepit. Hos autem vel ex eo constat fuisse magnos viros, quòd Iohanen Ben Zachei, qui discipulorum Hillelis minimus fuit eruditione, universum tamen Cabbalæ & Scripturarum corpus, cunctas etiam Philosophiæ partes exactissimè tenuisse, ac scholæ Scribarum & Phariseorum magna cum laude præfuisse memoratur. Hillel porrò vixit annis centum & viginti.

CAP. XI.

SINE PRIUS SATVRARI FILIOS] Verba Christi sunt ad mulierem Chananæam. Hoc autem inter cetera argumento usus est ille qui exeunte postremo seculo Theses emisit in publicum, ut ostenderet mulieres non esse homines. Quod ideo visum est adnotare, ut intelligat lector non tum primùm agitatam fuisse hanc quæstionem, neque animi tantùm gratia, sed ferè propositam ab Episcopo quodam Gallicano in synodo Matisconensi anno DLXXXV. ut Gregorius Turonensis narrat lib. VIII. cap. XX. Historiæ Francorum.

NOTÆ AD AGOBARDVM. 3A

CAP. XII.

TITI IVSTI] Vox *Iusti* non extat in codice manuscripto. Eam tamen habet editio Massoni, quæ Titi nomen, quod habetur in veteri codice, omisit. Vtrumque autem vocabulum extat hoc loco in Actis Apostolorum. Itaque retinuimus ob eam causam utrumque.

CAP. XIII.

DEDUCENTES SECVM] In cod. MS. hic locus ita legitur: *deducentes apud hospitarentur Iasonem* &c. Pro quo Massonus edidit: *deducentes secum, ut hospitarentur Mnas.* Sed in Actis Apostolorum cap. XXI. legitur: *adducentes secum, apud quem hospitarentur, Mnasonem.* Itaque Actorum auctoritate constituimus lectionem quæ nunc extat in editione operum Agobardi.

CAP. XVI.

IN LIBRIS CLEMENTIS] nimirum in fine libri secundi Recognitionum. Et manifestum est existimasse Agobardum hanc Clementis lucubrationem esse apocrypham. Itaque dubium non est quin secundum Agobardi sententiam Itinerarium B. Petri, à Clemente scriptum, illud ipsum opus sit quod sub Recognitionum titulo nunc quoque extat. id quod Bellarmino etiam probabile visum est.

CAP. XVII.

COMMUNE HABVISSE CONVIVIUM] Ita visum est edi debere pro eo quod editio Massoni habet *commune cavisse convivium.* Nam in codice MS. sic omnino scriptum est, *vel Apostoli credendis comune anisse convivium.* ex qua scriptione constituimus veram lectionem.

CAP. XVIII.

SUB CLAUDIO] Hujus famis meminit Eusebius in libro II. Hist. Eccles. cap. VI. 11. & in Chronico; ubi eam contigisse ait, ut Baronio visum, quarto imperij Claudij Augusti anno. Verum in Chronico Eusebij nihil de anno quo famis illa contigit. Ait enim tantum, quemadmodum & in Historia, eam contigisse sub Claudio. Quare perperam hoc loco Eusebium corrigit Baronius; qui eam famem revocat ad secundum Claudij annum, auctoritate Dionij Cassij. Iosephus tamen

23 STEPHANI BALVZII
Scaliger in Animadversionibus ad Chronicon Eusebij
existimat eam evenisse anno mundi MMLXI. hoc est,
anno quinto imperante Claudio. Nostrum non est com-
ponere hanc litem inter tantos viros.

CAP. XXI.

SARRACENI VOCANTVR] Eusebius in Chro-
nico: *Abraham ex ancilla Agar genuit Ismaëlem: à quo
Ismaëliitarum gens, qui postea Agareni, deinde Sarraceni
dicti.* Et arbitratur D. Hieronymus Sarracenos dictos à
Sara uxore Abrahamæ, sicut Agareni dicuntur ab Agar an-
cilla. Sed istud improbat Ios. Scaliger in Animadversio-
nibus ad Chronicon Eusebij. Existimat enim potius esse
deducendam verbi hujus originem à *Sarak*, quod Arabi-
cè sonat furaces: *Quales sunt, inquit, qui Turcis di-
cuntur Cosaki Tartari, quales Martolossi, quales Bando-
lieri in Pyrenæis.* Hieronymi tamen opinionem Scali-
gericæ præfert Innocentius Cironius in librum v. De-
cretal. Tit. vi. Genebrardus verò putat Sarracenos ipso-
tius dictos à Sara monte, quem olim ipsi incolebant.

AD LIBRVM

DE BAPTISMO IVDAICORVM
MANCIPIORVM.

CONSULTATIO] In codice regio nullus titulus
extabat in hoc loco. Sed in vetustissimo operum
Agobardi elencho, qui descriptus est in initio volumi-
nis, titulus istius libri sic legitur quemadmodum nos
edidimus.

ADALARDO] Corbeia veteris Abbati, in dia-
cesi Ambianensi. Filius fuit Bernardi fratris Pippini
Regis, ut in ejus vita narrat Paschasius Radbertus. Un-
de & in aula Pippini educatus est; ut, præter alios, de-
cet etiam Agobardus in cap. 11. libri de dispensatione
rerum ecclesiasticarum. Mortuo demum Pippino, A-
dalhardus inter intimos familiarium Karoli Magni Re-
gis adscitus est: à quo missus est an. DCCCX. ad Leo-
nem III. Papam, unà cum Bernhario Episcopo Co-
loniensi, & Alfo Vvormatiensi, consulturus de Pro-
cessione Spiritus sancti, de qua tum recenter mora erat
questio

NOTÆ AD AGOBARDVM. 33

quæstio in Gallia. Anno dein dcccxvii. in partes Pippini Regis Italiae, adversus Ludovicum patrem rebellantis, transisse creditus, deficiente conspiratione, punitisque auctoribus, Adalardus apud monasterium sancti Philiberti in Aquitania situm relegatus est; id est, apud insulam Hero, in qua situm erat monasterium sancti Philiberti, ut patet ex vita Philiberti apud Duchesnium, & ex Ademaro Cabanensi. Monasterium autem illud hodie vocatur Nigrum-Monasterium, vulgò *Noirmonstier*, in diocesi Lucionensi. In hac ergo insula clausus Adalardus usque ad annum dcccxxi. quo revocatus ab exilio, redditusque est monasterio Corbeïensi, ut narrat Eginhardus: *Adalhardum quoque de Aquitania, ubi exulabat, evocatum, Corbeïa monasterio, ut prius fuerat, Abbatem ac rectorem esse iussit.* Auctor vitæ Ludovici Pij: *Adalhardum etiam Abbatem quondam Corbeïa monasterij, sed tunc in sancti Filiberti monasterio consistentem, magisterio priori reddidit.* Auctor Annalium sancti Bertini ad annum dcccxxii. *Domnus Imperator consilio cum Episcopis & Optimatibus suis habito, fratribus suis, quos invitos tonderi iussit, reconciliatus est; & tam de hoc facto, quam de his quæ erga Bernardum filium fratris sui Pippini, necnon & his quæ circa Adalhardum Abbatem & fratrem ejus Valachum gesta sunt, publicam confessionem fecit, & pœnitentiam egit.* Sed falsam fuisse accusationem adversus Adalhardum conqueritur auctor libri de constructione Novæ Corbeïæ: *Tunc accesserunt ad eum (id est, ad Ludovicum Pium Imp.) viri pestilentes, & ejecerunt eum de honore suo absque culpa, & exiliarunt sine causa.* Rursum itaque consiliorum Ludovici particeps factus, principem locum apud eum occupavit; ut colligi potest ex Hincmaro in epistola xiv. ad Proceres regni cap. xii. *Adalhardum senem & sapientem, Domni Caroli Magni Imperatoris propinquum, & Monasterij Corbeïa Abbatem, inter primos Consiliarios primum in adolescentia mea vidi: cujus libellum de ordine Palatij legi & scripsi.* Mortuus est anno dcccxxiii. postridie Kal. Ianuarij, cum anno superiore Brevem sive Libellum conscripisset de iis quæ deinceps observari volebat in monasterio Corbeïensi. qui liber editus est in Tomo iv. Spicilegij Domni Lucae Dacherij monachi Benedictini.

VVALÆ] Adalhardi fratri, post quem factus est Abbas Corbeïensis. Vnde in vita Ludovici Pij Vvala dicitur affinis ejusdem Imperatoris. Et ne quis dubitet heic agi de Vvala isthoc, habemus auctoritatem Eginhardi, cujus hæc sunt verba ex Annalibus ad annum DCCCXXIII. *Lotharium verò filium suum in Italiam misit: cum quo Vvalachum monachum propinquum suum, fratrem videlicet Adalhardi Abbatis, & Gerungum Ostiariorum Magistrum, unà misit.* Obiit anno DCCCXXXV. apud Lotharium Imperatorem, ut scribitur in vita Ludovici Pij. Ejus hoc extat elogium apud Paschasium Radbertum in vita Adalhardi: *Deinde Vvala, virorum clarissimus, qui ei successit, postea monachorum pater eximius, tunc temporis primus inter primos, & cunctis amabilior unus, nimia familiaritate Regi inhaerens, & maxima Praefecturae dignitate subiectus, in Senatu clarior cunctis, in militia verò prudenti animo fortior universis; quem tanta laus sequebatur in omni vita negotio, ut longè plus censeretur amore possessorem quam omnium fastus etiam & tyannis reliquorum.* Erat enim justitia custos, & decus honestatis, oppressorum quoque justus oppressor. Vocatur autem Vvalo in libro de constructione Novæ Corbeïæ, & in Annalibus Eginhardi ad annum DCCCXII.

HELISACHARO] Presbytero, & Abbati Cœtulensis monasterij, quod in diœcesi Ambianensi situm est; ut docet Hariulfus in libro III. Chronici Centulensis cap. I V. qui addit eum fuisse rectorem monasterij Gemmeticensis. Virum fuisse magnæ dignationis patet vel ex solo libelli istius titulo, ubi nominatur inter Procures Palatij. Sed præterea habemus auctoritatem Eginhardi, apud quem sic scripum est ad annum DCCCXXVII. *Imperator Helisachar Presbyterum & Abbatem, & cum eo Hildebrandum atque Donatum Comes, ad motus Hispanica Marca componendos misit.* Et testatur Amalarius Abbas in libro De Ordine Antiphonarij, hunc Helisacharum fuisse primum inter primos Palatij Imperatoris Ludovici. Cancellarium Ludovici Pij fuisse ex eo patet, quòd in aliquot Ludovici Præceptis Durandus Diaconus subscribit ad vicem Helisachar. Adstitit porrò B. Benedicto Anianensi Abbati morienti, ut in ejus vita tradit Smaragdus.

NOTÆ AD AGOBARDVM. 35

ABSOLVTIONEM DISCEDENDI] id est, licentiam abeundi. Absolvendi enim verbo per eas tempestates utebantur pro eo quod Latini dicerent facere potestatem discedendi. Veluti, *Absolvere Legatos*.

BAPTISMVM POSTVLANTES] Servi nimirum sive mancipia Iudæorum; qui Iudæi tamen non erant, sed pagani. Hi ergo quum versarentur Lugduni inter Christianos, morésque eorum ac religionem approbarent, ad Ecclesiam accedebant, baptismum postulantes. Et contradicebant Iudæi, ne mancipia amitterent, quæ illis pretio constiterant. Sed pretium emptionis offert Agobardus, juxta Canones, modò liceat eos servos facere Christianos. Sanè malus animus esse poterat in servis illis; qui, ut in libertatem vindicarentur, Christianam fidem amplecti se velle fortassis simulabant. nam lege cautum erat, *Ne Iudæis mancipia deseruiant vel adhæreant Christiana*; uti diximus ad librum de insolentia Iudæorum. Neque nova tum erat hæc servorum calliditas. Iam enim tempore Concilij Gangrensis, nonnulli ab obsequio dominorum recedebant, quòd illi non essent Christiani. Vnde canonis tertij Gangrensis lemma sic expressit Dionysius Exiguus: *De servis qui jugum famulatus abjiciunt Christianitatis obtentu*. Canon autem sic habet: *Si quis servum, prætextu divini cultus, doceat dominum contemnere proprium, ut discedat ab ejus obsequio, nec ei cum benevolentia & omni honore deseruiat, anathema sit*. Ævo quoque Gregorij Magni, dum a Iudæis visa est hæc servorum ancillarumque industria. Sic enim ait Gregorius lib. III. Indict. XII. epist. IX. *Pervenit etiam ad nos, servos ancillâsque Iudæorum, fidei causa ad Ecclesiam refugientes, aut infidelibus restitui dominis, aut eorum, ne restituantur, pretium dari &c.* Vide eundem Gregorium lib. v. Indictione XI v. epist. xxxi. & Gelasij Papæ epistolam ad Siracusium, Constantium, & Laurentium Episcopos, apud Ivonem parte XIII. cap. cXIII. Sed hi quoque loci Gregorij adstruunt sententiam Agobardi. Nam jubet omnino Gregorius ut servi Iudæorum ad Ecclesiam refugientes, in libertatem modis omnibus vindicentur, sive jam olim Christiani fuerint, sive recenter baptizati sint.

IN HOC PERMANERET] id est, neminem
V ij.

post acceptum baptisma liberari à servitute, juxta sententiam Pauli in cap. VII. epistolæ primæ ad Corinthios. quò etiam respicit canon Gangrensis suprà laudatus.

CARNALES DOMINOS] Salvianus in libro III. de Gubernatione pag. 58. *Quaquam nos non hinc solum injuria contemnamus Deum, qua contemni à servis suis domini carnales solent.*

SYBICIT EOS CHRISTO] id est, paganos, quos bello vicit. Eadem phrasis usurpata reperitur etiam à Stephano Tornacensi in epistola CLXX. ad Canutum Regem Danorum: *Petimus ut vos, qui totius armis superatis idololatras & jugo subjicitis Christianis &c.* Sic Karolus Magnus Saxones ægrè ferens non esse Christianos, arma in eos movit; sic statuens, non antè finem bello impositurum, quàm Christo subjiceretur. Eginhardus in Annalibus ad annum DCCXXXVI. *Cùm Rex in villa Carisiaco hyemaret, consilium inivit ut perfidam ac sedifragam Saxonum gentem bello aggrediretur, & eò usque perseveraret, dum aut victi Christiana religioni subjicerentur, aut omnino tollerentur.* Felicitas id evenisse quod Karolus animo conceperat, testatur Eginhardus, & cum eo ceteri Annalium Francicorum scriptores. Sed præcipua tamen auctoritas tribuenda est testimonio Ludovici Pij, qui sic loquitur in Præcepto quod ad paganos ad Christianitatem invitandos fieri præcepit: *Genitor etiam noster gloriosa memoria Karolus omnem Saxoniam ecclesiastica religioni subdidit, jugumque Christi adusque ad terminos Danorum atque Slavoniarum, corda ferocia ferro perdomans, docuit. Quibus verò artibus usus sit Karolus adversùs Saxones, ut eos Christo subjiceret, non alius esse potest testis luculentior, quàm ipse Karolus: qui lege lata edixit, ne cui Saxonum liceret non esse Christiano, sub pœna capitis. Haec sunt verba ejus è Capitulatione de partibus Saxoniarum, ab Holstenio edita, cap. VII. *Si quis deinceps in gente Saxonum inter eos latens non baptizatus se abscondere voluerit, & ad baptismum venire contempserit, paganus permanere voluerit, morte moriatur.* Hinc factum putat antiquus scriptor libri de constructione Novæ Corbeie in Saxonia, ut Karolus præ omnibus Christianis Regibus potentissimus in bello fuerit. *Post obitum namque**

nobilissimi Regis Pippini, inquit, Karolus filius ejus regnum obtinuit Francorum universum. Cui Dominus tantam contulit virtutem, atque potentiam, ut non solum Francorum regnum strenuè gubernaret, sed etiam multas barbarorum gentes circumquaque subjugaret. Vnde factum est, ut gentem Saxoniam, qua olim contra Francos rebellabat, non solum suo dominio subegisset, sed & mellifluis Christi nomini dicare meruisset. Nam & hunc ideo pra omnibus Christianis Regibus potentissimum in bellis fuisse credimus, quia quos suo dominio subjugabat, Christi nomini dedicabat. Quibus adde loca quæ vir doctus Iohannes Launojus Theologus Parisiensis congeffit in cap. v. libri quem scripsit de veteri more baptizandi Iudæos & Infideles. Ceterum quod in libro de constructione Novæ Corbeixæ vides Karolum Magnum Christi nomini dedicasse gentes quas suo dominio subjugabat, meminisse debes, lector, non solos Saxones ad fidem Christianam ejus opera conversos esse, sed Hunos quoque, & Avars, ut observat Sirmondus ad Theodulfum pag. 287. Et diu ante Karolum præcesserat exemplum Clodovei Francorum Regis, illius qui primus Francorum Principum Christo nomen dedit. Is enim, si qua fides inedito scriptori vitæ sancti Domini Lemovicensis anachoretæ, edicto per omnes Imperij Francici provincias misso jussit ut, relicto idolorum cultu, cuncti se verterent ad religionem Christi. Hæc sunt verba illius scriptoris: *Illo itaque tempore Clodoveus Rex Galliam atque Germaniam regebat, vir armis strenuus, eloquentia facundus; & omnes Francigena, tam Christiani, quam Pagani, ejus dominatui subjacebant. Ipse verò Rex, ab exordio sua prolis, Gentilis extitit. Sed divina inspirante clementia Redemptoris, per admonitionem sancti Remigij Remensum Archiepiscopi, ad Catholicam fidem, Domino favente, Christianus efficitur. Qui denique Rex, postquam à sacro fonte levavit, nuntios per universas mittens provincias, quæ ejus potestati subjectæ aderant, edixit, ut omnia falsorum templa deorum confringerentur, atque ignibus cremarentur, & Deum unum & verum & omnipotentem crederent, illique soli deservirent. Si quis verò hoc regale decretum contemnere præsumperit, reum se regalis majestatis agnoscat. Constat ergo vi quandoque actum adversus paganos, ut idolorum cultum de-*

38 S T E P H A N I B A L V Z I I
ferent, fideique se Christi applicarent. Quid ergo
faciemus Tertulliano, Hilario, Hieronymo, Augu-
stino, Cassiodoro, aliisque nonnullis venerandæ me-
morix viris, qui perspicuè docent religionem non esse
cogendam, nec imperandam. Nam Tertullianus qui-
dem hæc disertè scribit ad Scapulam cap. 11. *Sed nec
religionis est cogere religionem; qua sponte suscipi debet,
non vi.* Hilarius autem in epistola ad Constantium
Aug. diù multùmque versatur in ostendendo religionem
cogi non debere, ac neminem credere invitum. Hiero-
nymus in commentario in caput secundum epistolæ pri-
mæ Pauli ad Timotheum: *Hic probatur nemini oportere
ad credendum vim inferre, nec tollere arbitrij libertatem.*
Sanctus Papa Gregorius lib. 1. epist. xxxiv. *Eos enim
qui à religione Christiana discordant, mansuetudine, be-
nignitate, admonendo, suadendo, ad unitatem fidei ne-
cesse est congregare; ne quos dulcedo prædicationis, & præ-
tentus futuri judicis terror ad credendum invitare poterat,
minis & terroribus repellantur.* Quanquam sibi repugna-
re videtur idem Gregorius lib. 111. epist. xxxvi. in
qua sic scribit ad Ianuarium Episcopum Calaritanum: *Accidit autem aliud valde legendum; quia ipsos rusticos,
quos habet Ecclesia tua, nunc usque in infidelitate reman-
nere negligentia fraternitatis vestre permisit. Et quid vos
admoneo ut extraneos ad Deum adducatis, qui vestros ab
infidelitate corrigere negligitis? Unde necesse est vos per
omnia in eorum conversione vigilare. Nam si cuiuslibet
Episcopi in Sardinia insula paganum rusticum invenire
potuero, in eundem Episcopum fortiter vindicabo. Tam vo-
rò si rusticus tanta fuerit perfidia & obstinationis inven-
tus, ut ad eum venire minimè consentiat, tanto pensiori
onere gravandus est ut ipsa exactionis sue poena compella-
tur ad rectitudinem festinare. Nimirum juxta mentem
Augustini, qui Petiliano libertatem arbitrij in causa
fidei esse debere dicenti sic respondit libro 11. contra
litteras Petiliani cap. x. *Nam si hoc inventum fuerit
quoddam impie feceritis; non miremini, si non desunt ministri
Domini per quos flagellamini: quia persecutionem patimini
non à nobis, sed, sicut scriptum est, ab ipsis factis vos-
tris.* Item cap. lxxxiii. *Ad fidem nullus est cogend-
us; sed per severitatem, immo & per misericordiam Dei,
tribulationum flagellis solet perfidia castigari. Numquid**

quia mores optimi libertate voluntatis eliguntur, ideo mores pessimi non legis integritate puniuntur? Et paulò post: Si qua igitur adversus vos leges constituta sunt, non eis bene facere cogimini, sed malè facere prohibemini. Nam bene facere nemo potest, nisi elegerit, nisi amaverit. quod est in libera voluntate. Cum aliquid adversus vos Reges constituunt, admoneri vos credite ut cogitatis quare ista vos patiamini. Ceterum adeo semper visum est æquum, religionem cogi non debere, ut cum anno D C X X X I X. Legati Sedis Apostolicæ agerent in turbe Constantinopolitana, Græcique ab eis conarentur extorquere subscriptionem cujusdam erroris, apertè ira responderint: Neque enim est qui cuilibet, maximèque in causa fidei, vim possit inferre; ut docet sanctus Maximus in epistola ad Abbatem Thalassium, quæ edita est in Collectaneis Anastasij Bibliothecarij. Alia veterum loca si quis requirat ad ostendendum religionem cogi non debere, difficile non erit exhibere. Nam & ab aliis jam collecta sunt. Vide Ivonem parte 1. capite C C L X X V I. & parte X I I I. cap. X C I V. itémque Gratianum Dist. X I V.

SECUNDVM STATVTA PRIORVM] nimirum juxta canonem X V I. Concilij I. Matisconensis, qui suprâ descriptus est in libro de Judaïcis superstitionibus cap. V I.

MAGISTER IVDÆORVM] id est, Evrardus, ut patet ex epistola sequenti data ad Nibridium Narbonensem Episcopum: Tentaverunt porrò quidam Missi, inquit, & Evrardus maximè, qui Iudæorum nunc magister est &c.

BREVICVLVM] id est, inventarium, ut adnotavimus ad epistolam primam Lupi Ferrariensis. Brevem enim antiquitas dixit quod nos hodie dicimus inventarium. Vnde & Eusebius lib. x. cap. V I. Hist. Eccles. retinuit hanc vocem in contextu Græco. Eodem sensu usurpata reperitur hæc vox in Codice Theodos. l. 3. de indulgentiis debitor. & l. 1. de studiis liberalibus urbis Roma & C P. Hinc illud Opatij in libro primo adversus Parmenianum: Brevis auri & argenti sedenti Caciliano, sicut delegatum à Mensurio fuerat, traditur. quo loco vide Notas Balduini; qui tamen veram hujus vocis significationem non satis assequutus fuisse videtur. Inde *breviare* in Capitulis Karoli Calvi, & apud Hincmarum in præfatione libri I V. capitulorum.

AD EPISTOLAM

AD NIBRIDIVM.

NIBRIDIO] Narbonensi Archiepiscopo, antea Abbati monasterij Crassensis in diœcesi Carcalsonensi. Amplector enim lubens conjecturam clarissimi viri Gulielmi Catelli, qui Nibridium & Nifridium putat unum idemque nomen esse. Nifridius enim Abbas Crassensis fuit, regnante Karolo Magno. Cui sententiæ firmiùs adhæssisset Catellus, si scivisset hunc nostrum Archiepiscopum in vetustissimo exemplari Præcepti Ludovici Pij, non Nibridium, sed Nifridium nominari, & Nefridium apud Alcuinum in præfatione librorum adversus Elipantum. Ex Abbate igitur Crassensi factus est Narbonensis Archiepiscopus post Danielem circa annum **DCCXCIX**. Nam constat eum fuisse Episcopum antè quàm synodus Aquisgranensis haberetur adversus Felicem Episcopum Vrgellensem. Interfuisse verò synodo Vrgellensi, quæ ante Aquisgranensem habita est adversus Felicem, colligi potest ex præfatione librorum Alcuini adversus Elipantum Toletanum. Porro Nibridius vir fuit magnæ dignationis per illas tempestates, ut apparet ex hac Agobardi ad ipsum epistola. Legatus Karoli Magni fuit anno **DCCCXIII**. in Concilio **VI**. Arelatensi, unà cum Ioanne urbis illius Archiepiscopo. Vixisse adhuc sub Ludovico Pio patet ex Præcepto cuius supra fecimus mentionem, itémque ex alio ejusdem Principis Præcepto pro monasterio Anianensi, quod editum est à clariss. viro Domno Luca Dacherio monacho Benedictino in Notis ad Guibertum Abbatem B. Mariæ de Novigentò pag. 623.

LOCORVM VICINITAS] A Lugduno enim Narbonem longissima est via, ut quæ per **CCXXX**. m. p. protenditur. Et tamen aliquoties illuc accedebat Agobardus, ut patet ex Præcepto Ludovici pro monasterio Anianensi.

ANNO PRÆSENTI] Hanc epistolam arbitror esse scriptam sub initium imperij Ludovici Pij, paulò

postquam Agobardus factus est Archiepiscopus Lugdunensis.

DEBITA SOLLICITVDINE] Episcopi enim tenentur circumire suas parochias, id est, diœceses. Concilium Tarraconense can. VIII. *Multorum causa experientia magistrante reperimus nonnullas diœcesanas Ecclesias destitutas, ob quam rem hac constitutione decreuimus, ut antiqua consuetudinis ordo seruetur, & annuis vicibus ab Episcopo diœceses visitentur. Et si qua fortè Basilica reperta fuerit destituta, ordinatione ipsius reparari precipiatur.* Concilium IV. Toletanum can. XXXV. *Episcopum per cunctas diœceses parrochiâsque suas per singulos annos ire oportet, ut exquirat quid unaquaque Basilica in reparationem sui indiget. Quòd si ipse, aut languore detentus, aut aliis occupationibus implicatus, id adimplere nequiverit, Presbyteros probabiles aut diacones mittat, qui & redditus Basilicarum, & reparationes, & ministrantium vitam inquirent.* Quam ultimam legem, tamen si desidiâ quorundam Episcoporum nimis favorem, renovavit Concilium Tridentinum Sess. XXIV. cap. III. De Reformatione. Neque enim dubitandum est, quin, si Tarraconensis synodi canon per omnes ubique provincias sancitus esset, neque temperamentum ei attulissent posteriores regulæ; dubitandum inquam non est, quin nonnulli Episcopi, qui desidiâ infirmitaque suæ prætendunt occupationes, laboraturi fuerint pro viribus ne quid peccarent adversus Canones. Intelligerent enim, si Canones non ignorarent, quæ poena imminet contemptoribus Canonum. Valde ergo laudanda est Regum ævi Agobardici prudentia & religio, qui Episcopis, quibus solis tum competeat potestas confirmandi Christianos, necessitatem impoluerunt circumeundi annuatim suas diœceses. Libro VII. Capitularium cap. XCIV. *Statuimus ut singulis annis unusquisque Episcopus parochiam suam sollicitè circumeat, populum confirmare, & plebes docere, & investigare & prohibere paganas observationes, divinòsque, vel sortilegos, auguria, flacteria, incantationes, vel omnes spurcicias Gentilium, studeat.* Vide etiam cap. CIX. & CCLXV. ejusdem libri, itémque Capitula Karoli Calvi Tit. V. cap. IV. V. VI. Tit. VI. cap. XXVIII. Tit. XLII. cap. VI. Præcesserat autem Karlomanni Prin-

cipis Edictum in synodo cui martyr Bonifacius inter-
 fuit. In hac enim synodo sic iussit Princeps: *Et quando-
 cunq; iure canonico Episcopus circumeat parochiam ad po-
 pulos confirmandos, Presbyter semper paratus sit ad susci-
 piendum Episcopum.* Neque tamen ex his quæ dicta sunt
 velim ut quis colligat existimare me nullas esse proba-
 biles causas, ob quas Episcopus excusari possit à perso-
 nali visitatione suæ diœceos. Nam si, exempli cau-
 sa, graviter ægrotet, tum dubium non est, quin absti-
 nere possit à personali visitatione. *Quia non est ignavia
 culpa, quem excusat miseranda calamitas;* ut ait Cassio-
 dorus lib. v. Variar. epist. xxxvi. Præterea, si ab-
 esse cogatur à sua diœcesi pro rebus Ecclesiæ vel Reipu-
 blicæ, si miles raptet regionem, neque fanis parcens,
 neque profanis, si is qui rerum potitur, Episcopum ex-
 cedere jubet provincia; non negaverim tum quoque ju-
 stas esse causas non visitandæ diœceos; tuncque se-
 quendum sancti Hilarij Episcopi Pictaviensis exem-
 plum, qui, licet exul, diœcesim tamen suam per Pre-
 byteros suos regebat. Ita enim ipse docet in libro
 quem scripsit ad Constantium Augustum: *Episcopus ego
 sum, in omnium Gallicarum Ecclesiarum atque Episco-
 porum communionem, licet in exilio, permanens, & Eccle-
 sia adhuc per Presbyteros meos communionem distribuens.*
 Sed postquam causæ illæ desierunt, postquam Episcopo
 sive infirmo sive absenti restituta est libera potestas vi-
 sitandi diœcesim; tum verò circumeat parochias suæ
 diœceos; & cessante necessitate, illud quoque cesset quod
 factum est pro necessitate, ut verbis Urbani II. utamur
 petitis ex canonibus Concilij Claromontani. Neque
 negaverim justam sanctamque esse legem canonis To-
 letani. Sed quemadmodum olim Nicæna synodus qual-
 dam regulas scripto comprehendit, nonnullas verbo,
 ut in Concilio Carthaginensi disseruit Faustinus Epis-
 copus Potentinus Zozimi Papæ Legatus; sic fortassis
 satius ac melius fuisset nullam excusationem inferere
 canonibus, ne color daretur ignaviæ quorundam Epis-
 coporum. *Quoniam leges ea intentione latae sunt, ut pro-
 ficiant, non ut noceant;* quemadmodum Symmachus
 Papa scribit ad Avitum Episcopum Viennensem.

SED IVDÆORVM] Vetuerat enim canon xlii.
 Concilij Venetici, quod anno cdlxv. habitum est,
 ne Clerici convivij Iudæorum intersint. *Omnes deus-*

reps Clerici Iudaorum convivium evitent, nec eos ad convivium quisquam excipiat: quia cum apud Christianos cibis communibus non utantur, indignum est atque sacrilegum, eorum cibos à Christianis sumi; cum ea qua Apostolo permittente nos sumimus, ab illis judicentur immunda. ac sic inferiores incipiant esse Clerici quàm Iudæi, si nos qua ab illis opponuntur utamur, illi à nobis oblata contemnant. Sed quoniam hæc lex solos Clericos complecti videbatur, valdeque timendum erat ne ea familiaritas cum Iudæis, noceret etiam laïcis, canon dein x l. Agathensis eam regulam intendit adversum laïcos. quem canonem exscripsit Agobardus in capite v. libri de Iudaïcis superstitionibus. Sed ipse Agobardus eam legem ampliavit, edicto, ne quis Christianus habitet cum Iudæis. Aliud tamen visum fuerat sanctissimo viro Ferreolo Vercicensi Episcopo in Gallia Narbonensi; qui cum Iudæis, etiam facinorosis, comedebat & bibeat, ut eos Christo lucraretur. Vnde & suspicionem Childeberti Francorum Regis adversum se excitavit, timentis ne familiaritas illa cum Iudæis & Sarracenis verteretur in perniciem regni. Rem gestam sic narrat antiquus auctor vitæ ejusdem Ferreoli, hactenus ineditus, quam olim Tolosæ descripsi ex vetustissimo codice MS. Collegij Fuxensis. *Iudaorum verò ita illi cura erat, imò etiam quos opinio lacerabat, ut comedens & bibens cum eis, & monitis dulcibus amaritudo in eorum mixta moribus obdulcaret, & ad fidem Christi plurimos ex his convertens, baptismi gratiam consequerentur, & elatos superbia Christo humiles faciebat; afferens Pharisæorum accusationem in medium, qui culpabant Dominum cum publicanis & peccatoribus manducantem atque bibentem; & simul Dominum respondentem memorabat, dicens: Non indigent qui sani sunt medico, sed qui male habent. &: Non veni vocare istos, sed peccatores, ad pœnitentiam.* Præclare sanè, & juxta mentem Augustini: qui sic ait apud Gratianum 23. q. 4. *Infideles non possumus Christo lucrari, si eorum colloquium vitamus & convivium. Vnde & Dominus cum publicanis & peccatoribus manducavit & bibit.* Vnde colligi potest non eadem placuisse omnibus provinciis, & interdum regulas in Africa obtinuisse quæ minùs probabantur à Gallis; rursus, intra Gallias quædam uni Episcopo

placuisse quæ non omnibus placebant. Et tamen interim manebat fraternæ concordie vinculum, salvæque erat pax Ecclesiæ. In causis enim disciplinæ, unaquæque Ecclesia peculiare suas consuetudines retinere potest, quæ tamen fidei contrariæ non sint; ut ex Augustino & Gregorio Magno adnotavit Marca in libro III. De Concordia Sacerdotij & Imperij cap. IX. §. II. & lib. VII. cap. XVIII. §. VI. Quod confirmari potest auctoritate ejusdem Augustini sic scribentis ad Ianuarium in epistola CXIX. cap. XVIII. *Miror sanè quid ita volueris, ut de ijs quæ variè per diversa loca observantur, tibi aliqua conscriberem; cum & non sit necessarium; & una in his saluberrima regula retinenda sit ut quæ non sunt contra fidem, neque contra bonos mores, & habent aliquid ad exhortationem vitæ melioris, ubicunque institui videmus, vel instituta cognoscimus, non solum non improbemus, sed etiam laudando & imitando sectemur.* Item auctoritate Alcuini, qui in Confessione fidei parte III. cap. XVII. loquens de Ecclesia, hæc ait: *Constringitur universali traditione majorum nihilominus tota. Privatis verò constitutionibus & propriis informationibus unaquæque, vel pro locorum varietate, vel prout cuique bene visum est, subsistit & regitur. Consuetudines quippe sunt diversæ. Sed una eademque est in ea fidei orthodoxæ integritas.* Sic Karolus Magnus in Capitulari de non adorandis imaginibus lib. I. cap. VI. ex eo excusat diffensionem Ecclesiæ Gallicanæ à Romana in officiorum celebratione, quòd consuetudo Ecclesiæ Gallicanæ contra fidem non esset. Et Lupus Ferrariensis ad Benedictum III. Papam scribens, consuetudines ecclesiasticas commemorat, quæ variæ in diversis locis tenentur; oratque Pontificem, ut Adolphum & Acaricum monachos Ferrarienses, quos ea de causa Romam Lupus mittebat, diligenter instruere velit; *ut per eos ad nos, inquit, & ad ceteros quosque talia piè quærentes, institutio Romana perveniat. Siquidem in quibuscunque ad religionem vel honestatem pertinentibus ambiguitatem creat varietas.* Vnde patet, non improbatas quidem à Lupo fuisse diversas illas consuetudines, sed tamen optasse ut omnes Ecclesiæ essent uniformes, ad vitandam nimirum ambiguitatem. Præclare itaque Stephanus Tornacensis Episcopus in epistola CI V. *Antiquas Ecclesiarum consue-*

indines, qua nec rationi nec legi obviant, sancta Romana Ecclesia aut approbare consuevit, aut non censuit improbare. Vide Rattrannum in lib. IV. adversus Græcos cap. I. & Ruzeum in Tractatu de præ eminentia dignitatis Archiepiscopalis Privilegio XIII. Sed ut ad id unde digressi sumus, nostra revertatur oratio; subdit auctor vitæ S. Ferreoli: *Vnde & accusatus apud Yldebertum Regem Francorum, eò quòd cum Iudais & Sarracenis comederet & biberet, & munera eis donaret. Tunc timens præfatus Rex, ne aliquid in fraudem contra ipsum moliretur, Parisius eum civitate in Francia in exilium mitti præcepit. ibique per tres annos in exilium fuit.*

[UNI VIRO CHRISTO DESPONSATAM]
 Ea fuit veterum omnium persuasio de Christo & Ecclesia, ut Christum Ecclesiæ sponsum dicerent, Ecclesiam verò sponsam; neque eorum cuiquam in mentem venit Ecclesiam non esse univiram. Vnde & Cyprianus in libro de unitate Ecclesiæ, loquens de Ecclesia, quam sponsam Christi matrèmque nostram vocat, hæc ait: *Adulterari non potest sponsa Christi. Incorrupta est, & pudica. Vnam domum novit, unius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit.* Et Augustinus in Sermone XX. eorum quos Sirmondus edidit, adeo apertè sententiam suam prompsit, ut divinandum non sit quid in hac causa senserit. *Ascensus in cælum, inquit, ipsam rursus Ecclesiam commendavit. Sponsus profecturus, sponsam suam amicis suis commendavit. non ut amet aliquem ipsorum; sed ipsum tanquam sponsum, illos tanquam sponsi amicos. & non eam admittant lascivo amore corrumpi.* Hinc factum ut Leo IX. Pontifex Romanus, scribens ad Robertum Abbatem Casæ-Dei in Arvernens, dixerit Christum esse verum & unum sanctæ Ecclesiæ sponsum. Denique sanctus Bernardus hæc ad Eugenium III. scripsit in epistola CCXXXVII. *Supere est ut facta hac mutatione tui, ipsa quoque qua tibi commissa est Domini tui sponsa mutetur in melius, & jam nequaquam Sarai, sed Sara de cetero nominetur. Intellige qua dico. Dabit enim tibi Dominus intellectum. Si amicus sponsi es, ne dixeris dilectam ejus principem meam, sed principem, nihil tuum in ea vendicans, nisi quòd pro ea, si oportuerit, etiam animam dare debes.* In Concilio tamen Lugdunensi sub Gregorio. X. Romanus Pontifex vocatur sponus Ec-

46 STEPHANI BALVZII
clesiæ. in cap. *Vbi periculum. De Elect. in Sexto.*

PATRIARCHARVM PROGENIEM] Vide
quæ diximus ad librum de insolentia Iudæorum.

SANGVINEM DE NOSTRIS MANIBVS]
Timet Agobardus, ne si animarum sibi commissarum
vigilem ac sollicitam curam non gerat; si ob desidiam
negligentiãque suam pereant, earum perditionem de
manu ejus requirat Deus in judicio divino. Vide No-
tas ad epistolam LXXIX. Lupi Ferrariensis.

EVRARDVS] Missus Dominicus. Vide Notas ad
librum de baptismo Iudaïcorum mancipiorum.

ADVERSVS EAM] id est, Ecclesiam; ex sen-
tentia Agobardi, qui sic interpretatur locum illum ex
Evangelio Matthæi: *Super hanc petram edificabo Ecclē-
siam meam, & porta inferi non prævalebunt adversus eam.*
Variè autem jactatus est hic locus; dum alij eum re-
ferunt ad Petram, id est, Petrum, & successores ejus
Romanos Pontifices; alij ad Petram, id est, ad confes-
sionem Petri. Fuere qui referrent ad Ecclesiam, quam
Christus fundavit super Petram, id est, super se ipsum.
Petra enim erat Christus; ut ait D. Paulus in cap. x.
epistolæ primæ ad Corinthios. Sed Agobardus non du-
bitabat quin promissio Christi respiceret Ecclesiam, ad-
versus quam portæ inferi non prævalebunt. Quam in-
terpretationem amplexus quoque est Ioannes XXI. in
epistola scripta ad Iacobum Regem Majoricarum, quæ
à nobis anno superiore edita est post Notas ad Lupum
Ferrariensem.

AD LIBRVM

ADVERSVS LEGEM GVNDOBADI.

CAP. III.

AVGITANVS ET LANGOBARDVS] Hi
enim omnes populi quos heic enumerat Agobardus,
& multò plures, Francico tum imperio parebant. Li-
bro VI. Capitular. cap. cclxxxI. *Volumus atque
precipimus ut omnes ditioni nostra Deo auxiliante subje-
cti, tam Romani, quàm Franci, Alamanni, Bajovarii,*

NOTÆ AD AGOBARDVM. 47

Saxones, Thuringij, Fresones, Galli, Burgundiones, Brittones, Langobardi, Vvascones, Beneventani, Gothi, Hispani, ceterique nobis subjecti, omnes, licet quocunque videantur legis vinculo constricti, vel consuetudinario more connexi, hanc sententiam &c. Hiergo omnes propria lege utebantur. Vide infra in Notis ad caput xiv. hujus libri.

C A P. I V.

G V N D O B A D V M] id est, Burgundionem, lege Gundobada viventem. Istud enim referri non potest ad Regem Gundobadum, multis antè seculis mortuum. Itaque infra cap. x. Burgundiones in univèrsum vocabit Gundobados.

C A P. V I.

L E G E M G V N D O B A D A M] cujus auctor Gundobadus Burgundionum in Gallia Rex, Magni Clodovai coævus. Hic enim, ut Gregorius Turonensis est auctor, *Burgundionibus leges mitiores instituit, ne Romanos opprimerent.* Verùm quæ tum fortassis bona visa fuerat lex Gundobada, nonnullis piis viris ævi Agobardici visa est iniqua.

H O M O H Æ R E T I C V S] Gundobadus enim erat Arrianus. Sed tamen pupugit illum aliquando cupido abdicandi errorem suum; adeo ut ab Avito Viennensi Episcopo persuasus impiam esse Arrianorum sectam, clam ut chrismaretur expetierit. Vicit tamen metus populi. Itaque *usque ad exitum vita sua in hac insaniam perduravit, nec publicè equalitatem Trinitatis voluit confiteri*; vt Gregorius Turonensis ait in libro 11. Hist. Francor. cap. xxxiv.

S V N T P E R P A V C I] Ergo nondum prorsus extincta erat in illis regionibus perfidia Arrianorum, tamen admodum pauci essent.

S I N A T V R P E R I V R A R E] Libro 1. Capitular. cap. lxxiii. *Et ut parvuli, qui sine rationabili atate sunt, non cogantur jurare, sicut Gunebodigni faciunt.* quæ pars hujus capituli refertur ab Ivone parte xii. cap. xxii. & à Gratiano 22. q. 5. cap. *Parvuli.*

C A P. V I I.

H Æ C R E G I O] Lugdunensis. Nam ea utebatur lege Gundobada, quòd Lugdunum esset civitas regni Burgundici.

LACESSANTVR AD CERTAMEN] Damnat monomachiam, id est, duellum privatum, ad definiendas lites institutum à Gundobado.

CAP. VIII.

REICVLAS ILLAS] Iam antea in præfatione ad Lupum monuimus corruptam hoc loco esse editionem Massoni, quæ pro *reiculas* habet *recusias*; cum tamen in codice antiquo, quo Massonus utebatur, disertè scriptum sit *reiculas*, ut ante me monuit vir clarissimus Franciscus Iuretus in Notis ad epistolam xci. Iuonis Carnotensis. Variè autem scribitur hæc vox in libris antiquis. Nam heic apud Agobardum, in vita sancti Licinij Andegavorum Episcopi à Duchesnio edita, itèmq; alibi, scribitur *reiculas*. apud Salvianum verò & alios non uno loco *resculas*. demum alibi *reculas*. Vide, si lubet, Iuretum ad eam quam diximus epistolam Ivonis.

CAP. IX.

SARRACENIS SVBICERETVR] nimirum Hierusalem. Contigerat autem istud ante ducentos ferme annos quàm liber iste scriberetur. Haumarem enim Sarracenorum ducem cepisse sanctam civitatem anno DCXXXVI. ex Theophane aliisque docuit Illustriss. Cardinalis Baronius, quem consule.

ROMA GOTTHIS] capta nimirum ab Alarico Rege Gotthorum, qui victor Urbem ingressus est anno CDX. IX. Kal. Septembris; ut ostendit idem Baronius.

PAGANIS ET HÆRETICIS] Loquitur de Gotthis. Nam quia Radagaisus Gotthorum Rex, erat paganus, eoque interfecto, reliquæ exercitus illius, qui haud dubiè ex paganis constabat, ad Alaricum transfieri, hominem quidem Christianum, sed Arrianæ perfidiæ sectatorem; manifestum est Gotthos, qui non multò post Romam ceperunt, partim paganos fuisse, partim hæreticos.

ITALIA LANGOBARDIS] Contigisse id anno Christi DLXVIII. duce Alboino Langobardorum Rege probat Baronius.

AQVAM CALIDAM] De iudicio aquæ calidæ & ferri igniti vide Franciscum Pithœum in Glossario ad libros Capitularium, Iuretum in Observationibus ad ep. LXXIV. Ivonis Carnotensis, Sirmondum in Notis ad

ad Goffridum Vindocinensem lib. III. ep. XXXVIII.

CAP. X.

GVNDOBADOS] id est, Burgundiones; ut dictum est ad caput quartum hujus libri.

CAP. XI.

PRO VNO ASINO MOLINO] id est, qui laborat ad molam, ut dicit in fine libri de modo regiminis ecclesiastici.

BLASPHEMABANT] id est, vituperabant. Augustinus in libro de opere monachorum cap. XXVIII. *Sub generali nomine monachorum, vestrum propositum blasphematur.* Gregorius Turonensis lib. VI. ca. XLVI. loquens de Rege Chilperico: *Causas pauperum exosas habebat, sacerdotes Domini assidue blasphemabat.* Vita S. Leodegarij edita à Duchesnio cap. XII. *Etenim cum Ebroinus crudelis de supradictis rebus suum satiasset furorem, rursus occasiones cepit exquirere ut blasphemiam suam crudelitatis valeret ab oculis humanis auferre.* Gesta Dagoberti I. Francorum Regis cap. XLVI. ubi agitur de ingentibus Eganis virtutibus: *Tantummodo à plurimis blasphemabatur, eò quòd esset avaritia deditus.* Libro V. Capitularium cap. CLXX. *Episcopos & sacerdotes, quibus omnis terra caput inclinatur, per quos & nostrum pollet imperium, admodum honorari & venerari omnes monemus. nec eos lacerari, aut blasphemari, vel detrahi à quocquam volumus.* Libro VII. cap. CXLII. *Is qui in blasphemiam alterius cantica composuerit, vel qui cantaverit ea, extra ordinem vindicetur.* Annales Metenses ad annum DCCCLXV. *Adjecerunt insuper multa alia, blasphemantes eundem Papam.* Hinc vox Gallica *Blasmer*, quæ vituperare significat. quæ dein & ipsa versa est in contumeliam Dei. Vidimus enim olim Tutelæ vetustum codicem MS. in quo continebantur acta litis quæ de Cathedra Tutelensi erat inter Guichardum de Combornio Abbatem Vsercensem & Ludovicum de Albuconio Priorem de Mortagnia anno MCCCCLVII. Nam Karolus Petitus serviens regius ait in Actis à se tum confectis, fratris filium ejusdem Guichardi sibi multum obstitisse ne quoddam Senatus Parisiensis arrestum latum adversus Guichardum faceret palam, minitantem etiam ac blasphemantem Creatorem, Karoli adjutorumque ejus facinus inultum non fore, eorumque cæde expian-

dum. Hæc sunt verba Karoli : *Disant ledit neveu d'ice-
luy Abbé, en habit d'Escuyer, blasmant nostre Creatur,
qu'il y en avroit de mors & de tués sur les carreaux.*

CAP. XII.

DE CANONIBVS GALLICANIS] Magna
semper apud majores nostros fuit reverentia Canonum
Gallicanorum ; & non solum apud Gallos, sed & apud
Hispanos quoque, ut observatum est à viris eruditissi-
mis. Certè Canonum Gallicanorum nomine veniebant
etiam Hispani, ut patet ex Hincmaro in cap. xxxvi.
posterioris operis adversus Gothefcalcum : *Sed & in
Gallicanis Canonibus de Potamio Braccarense Archiepis-
copo & synodo Valentina evidenter agnoscitur.* Manife-
stum est enim heic agi de synodo Toletatana x. in qua
dejectus est Potamius Episcopus Bracarensis. Nam
quod de synodo Valentina ait, respicit ad canonem
quartum synodi Valentinae quæ anno ccc lxxiv. ha-
bita est in provincia Viennensi. Iisdem Canonibus Gal-
licanis usam olim esse Angliam, ut quæ in vicino esset,
colligi potest ex synodo Herodfordiensi habitata anno
dclxxii. Nam librum Canonum in ea synodo pro-
latum, haud alium fuisse quàm Codicem Canonum Ec-
clesiæ Gallicanae probari posse certis testimoniis habeo
persuasum, ut aliàs fortasse pluribus ostendam.

NEOTERICI ROMANI] Sugillat irridetque
Agobardus Romanos sui temporis, veteris Ecclesiæ
mores ad suos detorqueere cupientes, atque ob eam cau-
sam contemnentes Gallicanos Canones, quod eos neo-
terici Romani non commendaverint. Cui criminationi
sic respondet Agobardus, aliam fuisse mentem veterum
Romanorum, qui Canones illos religiosè venerati sunt.
Potuisset igitur optimo jure adversus eos uti eodem te-
lo, quod postea adversus Græcos vibravit Ratramnus
monachus Corbeiensis in libro iv. adversus Græcos
cap. iiii. *Vnde mirandum, inquit, quæ sit ista novis sa-
pientibus prudentia, non acquiescere quod sui probantur
majores acquievissent.* Itaque qui sancti olim erant Roma-
norum mores, reverentiàmque universi orbis huic po-
pulo conciliaverant, jam verterant in contemptum. Sic
de seculo suo conqueritur etiam Gerbertus in epistola
xl. *Romanorum mores mundus perhorrescit.* Atque id
ex eo factum est, opinor, quod qui in observatione Ca-

NOTÆ AD AGOBARDVM. 51

honorum ceteris per orbem Christianis exemplo esse debebant, omnium impudentissimè eos conculcabant. Neque verò ego id dico, sed Ratherius Veronensis Episcopus in parte 11. de contempriu Canonum Tomo 11. Spicilegij Domni Lucae Dacherij pag. 188. *Quærat & aliquis, cur præ ceteris gentibus baptismo renatis, contemptores canonica legis & vilipensores Clericorum sint magis Italici?* Et infra pag. 190. *Quorsum tamen hæc detrahendi avida amulorum si requirat invidia. Nimirum ut quod innotescere nequiverunt præmissa, demonstrant termino proxima. Nempe ut patefieret quærenti, unde iste, id est, hodiernus, prævaluerit Canonum sanctorum tam universalis contemptus. Ad hoc perventum nostra est inquisitione atque indagatum, eorum contigisse sine dubio culpa, qui cum eos legant atque intelligant, pro nihilo ducunt.* Vide rursum Notas ad caput xx. libri de dispensatione ecclesiasticarum rerum.

ÆQUALI AUCTORITATE] Ait Concilia regionalia, aut provincialia, cujusmodi sunt Gallicana, non esse tantæ auctoritatis ac generalia totius mundi, sed tamen congrua veneratione suscipienda. quod sumptum videri potest ex Augustino in libro 11. de baptismo cap. 111. *Ipsa Concilia, inquit, qua per singulas regiones vel provincias fiunt, plenariorum Conciliorum auctoritati, qua fiunt ex universo orbe Christiano, sine ullis ambagibus cedunt.* Vetus auctor in Præfatione Collectionis Canonum, postquam locutus est de quatuor Conciliis Oecumenicis, hæc ait: *Sed & si qua sunt Concilia qua sancti Patres spiritu Dei pleni sanxerunt, post istorum quatuor auctoritatem manent stabilita.* Et post illum, Iesse Episcopus Ambianensis in epistola ad dioecanos suos: *Si qua verò alia Concilia sanctorum Patrum, pro necessitate causarum, plena spiritu Dei in unum congregata sanxerunt, custodienda & recipienda.* Hincmarus in opusculo l. v. Capitulorum cap. xxv. *Si qua sunt autem Concilia à sanctis Patribus instituta, post quatuor Conciliorum auctoritatem custodienda & observanda decrevit.* id est, Papa Gelasius, cujus hæc sunt verba: *Sed & si qua sunt Concilia à sanctis Patribus hæcenus instituta, post istorum quatuor auctoritatem etiam custodienda & recipienda mandamus & decernimus.* Vide Marcam in libro 111. De Concordia Sacerdo-

tij & Imperij cap. i v. §. vi. & lib. vi. cap. xxi. §. vi.
CAP. XIII.

DE FIDE ALTERCANS] Earum altercationum, ut vocat Agobardus, unam nuper edidit Dominus Lucas Dacherius in Tomo v. Spicilegij pag. 110. & sequentibus. Alterius verò altercationis cum Gundobado meminit ipse Avitus in epistola xxi. quæ data est ad Dominum Sigismundum Regem, Gundobadi filium. *Cum presentiam vestram, inquit, Deo largiente meruero, per me seriem totius altercationis exponam.*

DIALOGOS] Vnius istorum dialogorum fragmentum aliud habemus conservatum ab Agobardo in libro de Picturis sive Imaginibus cap. ix.

EPISTOLIS ABSENTI RESPONDENS] Extant omnino octo Aviti epistolæ ad Gundobadum Regem, omnes ferme de causa religionis. Nuper verò aliam quoque reperi in veteri codice MS. clarissimi viri Petri Marnæsij Senatoris Gratianopolitani; quam, quòd nondum edita sit, & utilis esse potest adversus detortas quorundam interpretationes, edere visum est opportunum post Notas nostras in Appendice Actorum veterum Tit. ii.

GVNDOBADO IN SVA PERFDIA PERDITO] Gregorius Turon. lib. ii. cap. xxxiv. loquens de Gundobado: *Ista ille ratione confusus, si que ad exitum vite sua in hac insania perduravit.*

SIGISMVNDVM REGEM] Gundobadi filium, virum, ut sequens ætas putavit, sanctissimum, adeoque publicè consecratum. Vnde in veteri fragmento historico, quod Christianus Vrstius edidit, ac post eum Duchesnius, sanctus dicitur. *Leudegisus namque, cum Major domus esset, duxerat uxorem de prosapia sancti Sigismundi Regis Burgundia.* Sed nuper vit clarissimus Hadrianus Valesius in publicum emisit Passionem sancti Sigismundi, ab auctore, ut ipse putat, æquali ac monacho forsitan Agaunensi compositam: ex qua apparet hunc Principem, afflictis omnino rebus suis; ex Burgundia in montem quendam, cui Veresallus nomen erat, aufugisse, ibique monachum fuisse factum, ut se hostium suorum immanitati subtraheret; sed quorundam Burgundionum perfidia factum ut ex fuga retraheretur, specie pietatis. Adferam autem ipsa

auctoris verba: Igitur cum Franci plurima penè regna
 devastarent, Galliarumque urbes vehementer depopula-
 rentur, ita ut multitudo maxima Burgundionum Fran-
 cis se sociaret: tunc sanctus Sigismundus videns se hinc in-
 de coangustari, Vercellis montem expetiit, & adinstar
 Elia Thebitis, quatenus crudelissima gentis barbaricam
 feritatem evaderet, singulariter habitare elegit: quia si-
 bi imminabat discrimen vita, juxta illud quod egregius
 predicator de suis tribulationibus scribens ait, Periculis in-
 falsis fratribus. Tunc diverso modo Burgundiones necessi-
 tate magis quam voluntate Francis se ex integro dederunt;
 promittentes sanctissimum virum Sigismundum, Princi-
 pem suum, perquirere, & eis vincitum tradere. Hac pro-
 missione audita, sanctus vir Sigismundus comperta eor-
 um nequitia casariam capitis sui totondit, & se à laïca-
 li vestitu in religionis mutavit habitum. Qui dum in su-
 pra dicto loco jejunijs penè & vigilijs maceratus quiesceret
 ibidem, pauci ex Burgundionibus ad ipsum convenientes
 quasi causa amoris, ad sepulcra sanctorum martyrum
 sub quadam custodia latenter perducere promiserunt.
 Cumque ad clausuras ipsius Agaunensis monasterij perve-
 nissent agmina Burgundionum unà cum Francis, adin-
 star Iudæ proditoris Christi Burgundiones in eum manus
 injecerunt, & vincitum catenis tradiderunt Francis, eo-
 rumque Regi Clodomero. Sed ubinam tandem gentium
 situs fuerit mons ille, in quo Sigismundus latere cupiit,
 ignotum reliquit hic auctor. Et probabile est alienas
 terras petiisse Sigismundum, ac procul à Gallia disti-
 tas; ne si in vicino consisteret, deprehenderetur. Ita-
 que in Hispaniam Tarraconensem, haud procul Bar-
 cinone, secessisse in montem Signium, constans illic
 traditio est, quodam etiam carmine consecrata; quod
 licet in historicis rebus multum aberret, evincere ta-
 men videtur in hoc secessu habitasse Sigismundum, do-
 nec à suis retractus est. Sed operæ pretium est, non car-
 men quidem illud describere, vulgari lingua Catala-
 nica scriptum, sed historiam in eo descriptam edisserere
 verbis nostris. Illic ergo habetur, sanctum martyrem
 Sigismundum, sive Sagimondum, ut nunc vocant,
 Burgundionum Regis filium, cum anno ætatis suæ quin-
 todecimo à spina quadam vulnus accepisset, nullam ei
 medendo operam esse magis idoneam existimasse, quàm

si seculo relicto, in eremum sese abderet. Ea de causa solum ad Pyrenæos montes, quæ Galliam Narbonensem ab Hispania Tarraconensi determinant, accessisse; transcensisque montium faucibus quæ Hispanias Gallis jungunt, ad Ficarias oppidum, quod hodieque per viam illam pergentibus primum post superatos montes occurrit, pervenisse, atque illinc rectè progressum ad civitatem Ausonensem. Tum verò ei occurrisse Domarium quendam, id est, ut opinor, Canonicum Ausonensis Ecclesiæ, virum sanctissimæ vitæ; ab eoque indicatum illi fuisse montem Signium, in quo salutem suam procul à seculi periculis operari posset. Illinc arrepta ad montem excelsissimum, cui à media die nomen est, via, ad mansionem quandam pervenisse, quæ Podium-Vallis nuncupatur; compertoque eremitas in iis montibus habitare, illuc statim profectum; neque multò post incidisse in eremitam quendam, ab eoque edoctum fuisse quæ vitæ illius sectatores scire decet. Dein valedicentem viro, in eremum sese abdidisse, herbis illic nascentibus victitantem, & aquam pro potu sumentem. Interim patrem Sigismundi, dum filium quærit, in eas regiones profectum; cùmque pervenisset ad Ecclesiam sancti Martialis, quæ in monte Signio sita est, illic fortè filium reperisse. Nam is quolibet die Veneris illuc accedebat, ut panem hordeaceum acciperet, quem in eo loco dari in eleemosynam mos erat. Sed agnitus à patre non fuit filius, licèt simul conloquerentur. Vicit tamen natura, seque ille Sigismundum esse fastus est. At pater filium vitam illam deserere, secumque in Burgundiam redire oravit. Verùm repugnabat Sigismundus, inanem & stultam prædicans hujus mundi gloriam, æternasque divitias potius cogitandas. Nec recessit tamen pater; sed eadem exhortatione tentavit animum filij flectere, nunc per caritatem quæ patri debetur, nunc etiam per blandum matris nomen eum obtinens. Quid moror diutiùs? Pervicit pater; ambòque in Burgundiam regressi, magni gaudij materia fuere subiectis. Hactenus ex carmine illo. Hæc verò satis congruunt superiori narrationi, si juvenilem illam ætatem ac peregrinationem patris excipias. Quonam autem modo vitam finierit, habes apud Gregorium Turon. & alios rerum Francicarum scriptores. Et haud dubiè be-

NOTÆ AD AGOBARDVM. 55

ne morte usus est. Quo factum est, ut propter hoc facinus, & quia monasterium Agaunense ædificaverat, in numero sanctorum habitus sit deinceps,

SIGISMUNDVM R. CONVERTIT] ab Arrianismo nimirum ad Catholicam. Et id quidem evenisse vivo Gundobado patet ex epistolis Aviti.

RECITAVIT HOMILIAM] Ea nunc non existat. Vide Sirmondum ad epist. XL. Aviti.

CAP. XIV.

VNA OMNES REGERENTVR LEGE] Ait valde optandum esse, ut tot gentes, quæ imperio Ludovici parent, una lege regi jubeat; nec sint tot leges, quot gentes. Nam Langobardi sua lege vivebant, Burgundiones sua, Saxones item sua, ac sua Gotthi, & sic de alijs. Valde autem optandum, ut quemadmodum hæ omnes gentes uni Principi parent, una etiam lege regantur, non diversis. Sed quia illud difficile, ac homini ferme impossibile; saltem Gundobada, quæ est inhumanißima, de medio tollatur. Vide Notas ad caput III. hujus libri, & Ivonem parte VIII. cap. 213. ex Concilio Triburiensi cap. 39.

AD LIBRVM

DE PRIVILEGIO ET IVRE SACERDOTII.

Hic est omnino libri istius titulus in codice Papirij Massoni, & in contextu libri. In veteri tamen codice MS. clariss. viri Petri Marnæsij Senatoris Gratianopolitani hic liber sic inscriptus est: *Epistola Agobardi Episcopi Lugdunensis de sacerdotij dignitate, ad Barnardum Viennensem Archiepiscopum.* quod eodem recidit.

CAP. I.

BERNARDO] Codex Marnæsij, *Barnardo*. Et monuit me vir eruditissimus Petrus Franciscus Chiffletius Presbyter è Societate Iesu, sic quoque scriptum se vidisse hoc nomen in multis codicibus manuscriptis. Verum discrimen illud est nullius aut parvi momenti.

ATQVE CLERICORVM] Idipsum sequenti seculo graviter deploravit Ratherius Episcopus Veronensis.

CAP. II.

VNVS SACERDOS] Vnicum in Ecclesia Chri-
sti sacerdotium esse contendit Agobardus, hujusque sa-
cerdotij caput summum esse Christum, qui summus sa-
cerdos est. Et fideles omnes esse unum sacerdotem sub
uno capite Christo, ob illum locum ex epistola prima B.
Petri, ubi fideles vocantur *genus electum, regale sacer-*
dotium. Alia Cypriano mens fuit, quum in epistola I. v.
scriberet *non aliunde obortas esse haereses, aut nata schis-*
mata, quam inde quod sacerdoti Dei non obtemperat,
nec unus in Ecclesia ad tempus sacerdos & ad tempus ju-
dex vice Christi cogitatur. Nam hoc tantum sibi vult hoc
loco Cyprianus, juxta observationem Rigaltij, Vniuscui-
jusque Ecclesiae, quae universalis illius portio est, unum
esse debere Episcopum sacerdotem, qui sit Ecclesiae suae
sacerdos ad tempus, & ad tempus judex vice Christi.
Hac enim sunt (inquit Cyprianus in epistola LXXV.)
initia haereticorum, & ortus atque conatus schismaticorum
malè cogitantium, ut sibi placeant, ut praepositum (id est,
Episcopum) *superbo tumore contemnant*. At Baronius ad
annum Christi XXXIV. §. CCCIII. contendit unum il-
lum sacerdotem apud Cyprianum, esse Petri successo-
rem Romanum Pontificem, & ijs quidem verbis, ut ma-
nifestè ab eo loco excludere videatur reliquos Episco-
pos, adeoque Romanum solum in Ecclesia praesidere ve-
lit vice Christi. Et tamen singulos Episcopos esse Vica-
rios Christi ex hoc quoque loco collegit Rigaltius.

INDIGNI ET IMMUNDI] Videtur admittere
etiam istos ad comestionem agni. Et sanè illos quoque
admittit Paulus; sed damnationem sibi manducare &
bibere pronuntiat.

CAP. III.

INFIRMITATES CORPORVM CVRA-
RENT] Itaque ex eo quòd quidam in nomine Domi-
ni corporum infirmitates curaverint, ac miraculis in-
claruerint, non statim sequitur viros esse sanctos, nisi
cetera sint paria; ut diximus ad Lupum Ferrariensem.
Miracula ergo non sunt signa certissima sanctae vitae.
Nam si miracula attendimus; narrat Herodorus in li-
bro primo, Cræsum in ignem coniectum esse jussu Cyri

Persarum Regis. Dein istum pœnitundine ductum, mississe qui virum flammis erigerent. Sed adeo latè patebat rogos, ut illum extinguere non potuerint missi à Cyro; donec Crœsi precibus, qui jam cognoverat pœnitentiam Cyri, subitò erumpens imber extinxit rogam. De Vespasiano memorat Tacitus in quarto Historiarum libro, ipsius ope, absque ullis humanis remediis, cœco reluxisse diem. Tum ut huic narrationi fidem conciliet, hæc addit: *Vtrumque qui interfuere nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.* Miracula ab Imperatore Hadriano edita recenset in ejus vita Spartianus; ab Æsculapio verò vetus inscriptio Romana, quæ à Lipsio Baronióque edita est. & Fl. Vopiscus in D. Aureliano tradit Apollonium Thyanaum reddidisse vitam mortuis. Denique veterum libri pleni sunt istiusmodi narrationibus. Videndus Livius lib. 1. Dionysius Halicarnassæus lib. v 11. Plutarchus in vita Coriolani cap. x 1. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. x 1. Lactantius lib. 1. cap. v 11. divinarum institutionum, & alij. Scio Baronium elevare istorum prodigiorum fidem. neque id sanè injuria. Absit enim ut quis in animum inducat hæc verè fieri potuisse à viris Deum verum nescientibus. Sed si quis neque paganus, neque rursus Christianus, sed qui vacuus religione atque affectibus humanis, seriò discuteret hujuscemodi narrationes, is homo fortassis eandem fidem adhiberet historiis Gentilium ac Christianorum. Cur enim potior apud illum auctoritas Christi, quàm Iovis? Ac ne quis occlamet me longiùs progredi quàm oporteat, neminèque esse posse qui tot tantaque Christianorum miracula, quæ passim leguntur, evenisse neget, adferam testimonium Iosephi Albonis Iudæi ex disputatione contra Christianos, quam Gilbertus Genebrardus Latine vertit. Sic ergo loquitur Iudæus ille: *Demonstratio vera fidei posita est in continuatione signorum, uti perpetuabantur in Israël, cum in sua ipsorum regione degerent; quam non reperias apud eos qui religioni Christiana aut Ismaëlica dediti sunt.* Nam & Gentiles miracula sua vera esse contendunt, ut vidimus apud Tacitum. Et Cæcilius apud Minucium Felicem defendens religionem paganorum, hæc inter alia ait: *Etiam per quietem deos videmus, audimus, agnoscimus, quos impie per diem negamus, nolu-*

mus, pejevamus. Et paulò antea dixerat, ope deorum, quibus Romana civitas protegitur, dari *cautelam periculis, morbis medelam, spem afflictis, opem miseris*. Porò, quid de hæreticis dicemus, qui fidem suam miraculis quoque confirmatam volunt? Constat enim ex Tertulliano Montanum novam suam disciplinam Paracleto & revelationibus tribuisse, & ex Augustino Donatistas ad statuendum errorem de baptismo suum visiones & ostenta jactasse. Ac memorat Sulpitius Severus, Valentem, hominem Arrianissimum, si ita loqui liceat, cum Constantio Imperatori, nuntiaret victoriam de Magnentio partam apud Morsam, angelum hujusce rei nuntium sibi fuisse dicere ausum, ut reverentiam sui adderet, securum de facilitate credentis. Quin & in epistola cxxxv. Bonifacij Moguntini legimus Adalbertum impostorem & hæreticum miraculis quoque apud sectatores suos inclaruisse, ipsosque gravem adversus Bonifacium querelam excitasse, quòd eis abstraxisset *virtutum factorem, & signorum ostensorem*. Miracula ergo, ut ad id redeamus unde digressi sumus, non sunt semper signa certissima sanctæ vitæ, quandoquidem & vitii quoque mali prodigiis inclarescere possunt, immo inclaruerunt, ut docet Agobardus. Sed insignis est in eam rem locus B. Gregorij Papæ ex homilia x x i x. in Evangelia: *Nam corporalia illa miracula, inquit, ostendunt aliquando sanctitatem, non autem faciunt. Hæc verò spiritualia qua aguntur in mente, virtutem vitæ non ostendunt, sed faciunt. Illa habere & mali possunt. Istis autem perfrui nisi boni non possunt. Vnde de quibusdam Veritas dicit: Multi mihi dicent in die illa, Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, & in nomine tuo demonia ejecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Et tunc confitebor illis, quia non novi vos. Discedite à me omnes qui operamini iniquitatem. Nolite ergo, fratres carissimi, amare signa, qua possunt cum reprobis haberi communia; sed hæc qua modò diximus, caritatis atque pietatis miracula amate: qua tanto securiora sunt, quanto & occulta. Audiamus nunc clarissimum Gallicanæ Ecclesiæ sidus, Karolum Magnum, sententiæ B. Gregorij subscribentem. Sic enim loquitur in Capitulari de non adorandis imaginibus lib. i i i. cap. xxv. *Multa etenim signa, multaque miracula, per angelos ve-**

fugas, vel etiam per eorum sequaces fiunt: qui dum sint spirituales potentia, & ut ita dixerim, spirituales nequitia, & prophetias infelicibus quibusque impertiunt, & virtutes multas per suos satellites faciunt. de quibus erunt illi qui dicturi sunt: Domine, Domine, nonne in nomine tuo prophetavimus, & in nomine tuo demonia ejecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Quibus aternus arbiter diciturus est, Nescio vos. Quia igitur signa plerunque diabolico instinctu fiunt, ideo beatissimus Gregorius sanctæ Romanæ Ecclesiæ antistes dixit: Nolite, fratres mei, amare signa que possunt cum reprobis haberi communia. Sanctissimus quoque Augustinus à demonibus miracula fieri, similia miraculis que fiunt per sanctos servos Dei, his verbis testatur. Ait enim: Non oportet moveri cum magicis artibus miracula fiunt plerunque similia miraculis que fiunt per sanctos servos Dei &c. Vetus auctor incognitus, quem penes me habeo manuscriptum: Signa & prodigia & sanitates etiam peccatores in nomine Domini facere ab ipso Deo didicimus. Et cum alios hac presumptione juvent, sibi per ambitionem humana gloria nocent; quia gloriantur in dato falso, non meritis debito. Signis & prodigiis clarum posse fieri Christianum, non tamen sanctum, si intemperatis & asperis moribus agat; temperatis autem & placidis moribus, etiam absque signorum efficacia, & sanctum & perfectum & Dei hominem fieri rectè credimus. Petrus Damiani in capite xviij. libri qui appellatur Gratissimus: Quid mirum, inquit, si per malos ministros omnipotens Deus in Ecclesiâ sua propagari officium sacerdotale permittat, cum per eosdem etiam virtutum signa frequenter exhibeat. non videlicet ob religiosa vitæ meritum, sed propter acceptum sacerdotalis mysterij sacramentum. Denique valde considerandum est quod ait Augustinus, de hisse jam ævo suo miracula, quod necessaria non essent, que tamen necessaria fuerant in initio Christianismi. Hæc sunt enim verba Augustini in capite xxv. libri de vera religione: Sed accepimus majores nostros eo gradu fidei, quo à temporalibus ad aternam conscenditur, visibilia miracula, non enim aliter potuerunt, secutos esse: per quos id actum est, ut necessaria non essent posteris. Cum enim Ecclesiâ Catholica per totum orbem diffusa atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permessa sunt, ne animus semper visibilia quæreret, &

eorum consuetudine frigeret genus humanum, quorum novitate flagravit. Karolus M. libro I V. cap. x v. Ecclesia namque Catholica, inquit, ut ad fidem cresceret, miraculis erat nutrienda, & ut ejus novella plantatio convalesceret, assiduis erat invigationibus fovenda. Sic Aymo inus Floriacensis in Prologo ad vitam S. Abbonis ingenuè profiteretur miracula illa neminem sublevare, & absque iis homines posse esse sanctos. si autem quispiam, inquit, idcirco ei crediderit derogandum, quod in vita sua vix ullum mirabile fecerit signum; legat vitas excellentissimorum Doctorum Augustini & Hieronymi & in eis non prodigia temporalium signorum, qua faciunt plerunque mali, sed vita puritatem, doctrina salubris eloquentiam, & fidei inveniet laudari constantiam. Quam parvi porrò momenti esse debeat fama prodigiorum, docet auctor appendicis ad Annales Heinrici Steronis. Loquens enim de quodam Armano, qui ob celebritatem nominis magno in honore erat apud Ferrenenses, ita scribit ad annum M. CCC. II. Tunc corpus cujusdam nomine Armani, quod XXXI. annis tanquam sanctum in Ecclesia Ferrenensi extiterat veneratum, fuit studio & mandato Inquisitorum haretica pravitate in illis partibus exhumatum & combustum, tanquam damnati haretici; & ejus ara pretiosa destructa fuit. Rerum humanarum curipum!

CAP. IV.

VERO PRODITORI] Loquitur de Iuda Iscariote, qui erat unus ex duodecim. Otto Imp. & Romana synodus in epistola ad Ioannem XII. Papam, quae extat apud Luitprandum lib. VI. cap. x. Iudas Domini nostri Iesu Christi proditor, immo venditor, cum ceteris prius ligandi atque solvendi potestatem à Magistro in haec verba accepit: Amen dico vobis, Quaecunque ligaveritis super terram &c. Quandiu enim bonus inter discipulos fuit, ligare atque solvere valuit. Postquam verò cupiditatis veneno homicida factus, vitam occidere voluit; quem postea ligatum solvere, solutum ligare potuit, nisi se ipsum, quem infelicissima laqueo strangulavit?

CAP. V.

NEC POPVLVS SAC. CVL. DEPVTA RE] Notat imperiti popelli opinionem, qui ex miraculis

tantum æstimat vitam sacerdotum, eumque sacerdotem justum non esse putat, cujus preces pro publicis commodis effusæ non fuerint exauditæ à Deo; cum potius id populi ipsius pravis moribus & gravibus in Deum offensionibus veniat imputandum.

CAP. VII.

DIVINIS LITTERIS] Ita codex regius. Sed Marnæsius habet, *libris divinis.*

CAP. IX.

SI SACERDOS ALIUD DOCKERIT] Itaque si sacerdotes hæresim doceant, aut quippiam contra bonos mores proponant, fas est populo resistere, & prædicationem eorum spernere. Licet ergo subjectis excutere sermones præpositorum, saltem quoties aliquid jubent quod nec sacræ Scripturæ congruat, nec traditioni. Eleganter, ut solet, hoc argumentum tractat D. Erasmus in illud è capite xxiii. Evangelij secundum Matthæum, *Super cathedram Moysi &c.* ubi sic loquitur: *Hunc locum quidam ed torquent, quasi parendum sit omnibus qua præcipiunt Episcopi, aut præpositi, etiam impij, ob muneris auctoritatem; cum Christus de iis loquatur qui rectè docerent Legem Mosaicam, non qui suis constitutiunculis illaquearent homines. Ita nunc quoque fortassis audiendus sit Episcopus, qui rectè doceat Evangelium, etiamsi ipse parum evangelicè vivat. Ceterum quis ferat eos, adversus Christi doctrinam, pro suo commodo fixis ac refixis legibus meram tyrannidem exercentes in populum, suoque quaestu ac majestate metientes omnia? Qui constitutiunculis ad quaestum, ad tyrannidem excogitatis irretiunt populum, non sedent in cathedra evangelica, sed in cathedra Simonis magi, aut Caiphæ. Vnde & graviter monet Goffridus Vindocinensis in epistola xxvii. libri iii. ad Hildebertum Cenomannorum Episcopum scribens, non esse obediendum Prælatis, si quid contra Scripturam aut Canones jubeant. Prælato quidem obediendum est, inquit, non tamen in omnibus qua ipse suggerit, sed in his tantum qua Deus præcipit. Nam si quid contra constitutionem Dei vel Patrum Prælati præcipiunt, statim auctoritatem præcipiendi amittunt, & in illa re nullatenus est eis obediendum. Ea nimirum semper fuit Ecclesiæ mens, debere populos esse subjectos Episcopis, imperiæque eorum exequi, ut maneat fraternæ concordie*

vinculum. Quòd si quid grave atque asperum subiectis imponant Præpositi, tenenda est patientia, neque statim adversus eos fremendum est; quibus, tamen discolori sint, obediendum est, ne discidium exciteretur, modò ne cogant ad impietatem. Audio quosdam dicentes nihil profici patientia, nisi ut graviora tanquam ex facili tolerantibus imperentur. Verum illud interdum, fateor. Sed malum quod tollere non possis, æquo animo ferendum est. Quanquam non requiro servilem patientiam, à qua procul abesse oportet eos qui in adoptionem filiorum Dei adscripti sunt. Sed ejusmodi volo esse patientiam, quæ Christi sectatoribus digna sit; hoc est, quæ non sit projecta, neque rursus contumax, sed constans, & generosa. Sic fortassis mitigabuntur feroces Præpositorum animi. Et si cetera remedia desint, licet quandoque subiectis monere dominantes, si quid est alicujus momenti, aut si peccent in publica commoda. Insignis est in eam rem locus Gregorij Magni in libro xxv. *Moralium in Iob. cap. xxi. Igitur dum salva fide res agitur, virtutis est meritum, si quicquid Prioris est, toleratur. Debet tamen humiliter suggeri, si fortasse valent quod displicet emendari. Sed curandum summopere est, ne in superbiam transeat justitia inordinata defensor; ne dum rectitudo incautè diligitur, ipsa magistra rectitudinis humilitas amittatur; ne eum sibi præesse quisque despiciat, quem fortasse contingit ut in aliqua actione reprehendat. Contra hunc tumorem superbie, subditorum mens ad custodiam humilitatis edomatur, si infirmitas propria incessanter attenditur. Vide eundem Gregorium in libro II. de cura pastorali cap. viii. Gregorium sequitur sanctus Bernardus Abbas Clarevallensis, qui sic ad Eugenium III. Papam scribit in libro II. de Consideratione cap. I. *Non est mea humilitatis dictare tibi sic vel sic fieri quicquam. Sufficit intimasse oportere aliquando fieri unde & Ecclesia consoletur, & obstruatur os loquentium iniqua. Attamen illud in primis curare debent subiecti, ne ex eo quòd Præpositorum vita reprehensibilis in aliquo videtur, eos propterea contemnant. Subtilis etenim via tenenda est rectitudinis & humilitatis, ut sic reprehensibilia magistrorum facta displiceant, quatenus subditorum mens à servanda magisterij reverentia non recedat; ut sanctus Gregorius admonet in eodem libro xxv. cap. xxi.**

NOTE AD AGOBARDVM. 63
CAP. XI.

DOMESTICVM SACERDOTE] Invaluerat a vo Agobardi mos ille, ut viri principes domesticos haberent sacerdotes, qui eis divina officia ac mysteria in possessionibus & agris celebrarent, idque factum antiquitus indulgentia Episcoporum, ut patet ex canone XXI. Concilij Agathensis. Verum a vo Agobardi ea Episcoporum indulgentia verterat in necessitatem. Exstat enim lex de non repellendis Clericis, quos laici obtulerint Episcopis, ut Presbyteri fiant, libro I. Capitularium cap. xc. & lib. v. cap. CLXXVIII. Vide etiam Hincmari capitula data Presbyteris anno DCCCXXXIV. cap. v. Hinc factum, ut quoniam Presbyteri illi manebant apud magnates, Presbyteri illorum dicerentur. Quod graviter tulit Nicolaus I. Papa; ut patet ex ejus epistola ad Episcopum quendam Gallicanum, quae extat in Chronico Hugonis Abbatis Flaviniacensis. *Illud autem, inquit, frater carissime, ridiculosum sonuit, quod apicum tuorum gerulum nobis commendans, hunc Presbyterum esse Gerardi illustris Comitum perhibuisti. Verum quid hoc scribens prudentia tua dicere voluerit, & quid super hujuscemodi verbo intelligeretur, fateor nos ignoramus. Numquid Gerardus Comes illum Presbyterum consecravit? Numquid de ipsius est dioecesi? Vbi hoc legisti? Vbi hoc didicisti? Nisi quia Presbyteri non specialiter Ecclesiae, Possessionis, aut Martyrij secundum sacras scripturas ordinantur, sed in domibus laicorum constituntur, cum secularibus conversantur; ut jam non Dei, nec Ecclesiae cujuslibet, sed illius Comitum, & illius Ducis esse dicantur. Hujuscemodi Clericos, qui manent in familiis magnatum, acephalos vocat canon XVIIII. synodi Ticinensis sub Lothario & Ludovico Augg. celebratae circa annum DCCCL. Nulla ratione Clerici aut sacerdotes habendi sunt, qui sub nullius Episcopi disciplina & providentia gubernantur. Tales enim acephalos, id est, sine capite, prisca Ecclesiae consuetudo nuncupavit. Docendi sunt igitur seculares viri, ut si in domibus suis mysteria divina jugiter exerceri debeant, quod valde laudabile est, ab his tamen tractentur qui ab Episcopis examinati fuerint, & ab ordinantibus suis commendatiis litteris comitati probantur, cum ad peregrina forte migrare est. Item Urbanus II. in canone IX. Concilij Mel-*

phitani. *Quia novum hoc tempore, inquit, Clericorum
acephalorum genus emerfit, qui morantur in Curia, & vi-
ris & feminis ad sui ordinis dedecus subditi, cum in Ca-
nonibus cautum sit ne quis sine licentia Episcopi Clericus,
nec Episcopus sine Metropolitano Curiam adeat; precipien-
do precipimus, & prohibentes prohibemus, ne quis reti-
neat huiusmodi.*

SACCATA VINA] Ita codex regius, itémque
Marnæfianus; non autem *sacrata*, ut malè scriptum est
in editione Massoni. Saccata vina, id est, per saccum
colata. illud fortassis quod nos hodie dicimus vinum
Hippocraticum. quod genus potionis est magno in usu
apud eos qui vitam in voluptatibus & deliciis transigere
amant.

AGELLOS PROVIDEANT] id est, agrorum
curam suscipiant, & exactores fiant fiscalium rerum,
vel reddituum, aut vectigalium. Istud Agobardo displic-
ebat, & displicuit etiam Patribus synodi Ticinensis
habitæ circa annum DCCCL. Sic enim illi loquuntur
in canone XIX. *Sed & ille excessus inhibendus est, quo
quidam seculares viri Presbyteros aut alios Clericos con-
ductores, vel procuratores, sive exactores fiscalium rerum,
vel reddituum, aut vectigalium, constituunt. Si quis igi-
tur deinceps huius exorbitationis reus inventus fuerit, uter-
que excommunicetur, tam ipse qui constituit, quam illi
qui indignè paruit.* Atque istud ipsum graviter deinceps
prohibitum est in synodis posteriorum seculorum. Ver-
rùm mala remediis prævaluerunt.

SENIORES] Ita uterque codex. Massonus tamen
edidit *sermones*.

BENEFICIALIBVS] id est, vassalis, vel feu-
datariis. Beneficium enim tum dicebatur, quod feu-
dum postea dictum est; ut adnotavimus ad epistolam
CXIX. Lupi Ferrariensis.

PAGENSIBVS] id est, ex iis qui in pago missi
ad regendum commissio habitant. Ex Admonitione Epi-
scoporum ad Ludovicum Regem Germaniæ cap. XII.
*Constituite Comites & ministros reipublica, qui non dili-
gant munera, qui odiant avaritiam, qui detestentur su-
perbiam, qui non opprimant neque dehonestent pagenses.*
Vide Bignonium in Notis ad Marculfum pag. 518. &
Sirmondum in Notis ad Capitula Karoli Calvi pag. 47.

NOTÆ AD AGOBARDVM. 65

MAIORIS ORDINIS SACERDOTES] id est, Presbyteri quos nunc vocamus Rectores Ecclesiarum parochialium; quos verò Gregorius Magnus vocat Presbyteros Cardinales lib. II. epist. IX. ut à ceteris distinguat, itémque Valterius Episcopus Aurelianensis in capite secundo suorum Capitulorum. Quo etiam modo intelligendus est locus Leonis Papæ de sacerdotibus Cardinalibus, relatus in libro primo Decretalium Tit. XXIV. cap. II. Neque enim assentior Duareno, qui in libro I. cap. XIII. de sacris Ecclesiæ ministeriis hunc locum interpretatur de Presbyteris qui in majore Ecclesia, quam Cathedralē dicimus, rōm divinam simul cum Episcopo suo faciunt, Canonici hodie vulgò appellati.

CAP. XII.

NYTRICES ECCLESIAS] id est, parochiales, apud quas inserti sumus corpori Christi, & in quibus educati sumus. Eadem dictæ sunt matrices in Concilio Cabillonensi quod anno DCCCXV. habitum est, ejus fragmentum edidit Severtius, itémque apud Ivonem in epistola CLXXIII. In Concilio tamen Carthagine habito anno CDXVIII. can. XXXIII. matris Ecclesiæ nomīne intelligitur Cathedralis.

CAP. XIII.

ITA EST LANGVIDA] Loquitur de Ecclesia. Salvanus in principio libri primi ad Ecclesiam Catholicam: *Multiplicatis enim fidei populis, fides imminuta est; & crescentibus filiis suis, mater egrotat; factaque es, Ecclesia, profectu tuæ fecunditatis infirmior, atque accessu relabens, & quasi viribus minus valida.*

AD DICENDVM NEC TVTYM] Ea ergo fuit Agobardici seculi infelicitas, ut sacerdotibus non liceret eloqui quod vellent, sed palpanda essent vitia subditorum. quod est ultimum calamitatis. Præclare itaque magnus ille vir, sanctus Cyprianus Carthaginensis Episcopus in libro de Lapsis: *Qui peccantem blandimentis adulantibus palpat, inquit, peccandi fomitem subministrat; nec comprimit delicta ille, sed nutrit. At qui consiliis fortioribus redarguit simul atque instruit fratrem, promovet ad salutem. Quos diligo, inquit Dominus, redarguo & castigo. Sic oportet & Dei sacerdotem non obsequiis decipientibus fallere, sed remediis salutaribus*

providere. Imperitus est medicus, qui tumentes vulnerrum sinus manu parcente contrectat; & in altis recessibus viscerum virus inclusum dum servat exaggerat. Aperendum vulnus est & secandum & putraminibus amputatis medulla fortiore curandum. Vociferetur & clamet licet, & conqueratur eger impatiens per dolorem, gratias agat postmodum cum senserit sanitatem. Emersit enim, fratres dilectissimi, novum genus cladis; & quasi parum persecutivnis procella saevierit, accessit ad cumulum sub misericordiae titulo malum fallens, & blanda perniciosa.

IN UNUM CONVENERIMVS] Admonet Bernardum Episcopum Viennensem, adeo gravem esse hanc causam, ut in synodo plurium provinciarum merito tractanda sit. quod si occasio ingruat, non pratermittendam esse.

CAP. XIV.

ERVNT SEMPER IN ECCLESIA] Videtur coercere promissionem Christi, qui pronuntiavit futurum se nobiscum omnibus diebus usque ad consummationem seculi, ad eos qui verè Christiani sunt, hoc est, sancti. Verum non negat quin istud referatur ad Ecclesiam universalem, quam Christus non reliquit, sed semper gubernat.

CAP. XV.

MALORVM PERVERSITATE] Existimat igitur Agobardus, sacrificio etiam sacerdotis impij confici sacramenta. Alia Cypriano mens fuit: qui in epistola LXXIII. (ut illic adnotat Erasmus) omnino sentire videtur sacrificio sacerdotis impij nihil effici, immo magis inquinari populum. Opratus tamen in libro VI. aperte scribit posse aliquid sanctificari, etiamsi peccatoris operâ fiat divini nominis invocatio. Ergo jacta liquido apparet, inquit, ex invocatione nominis Dei posse aliquid sanctificari, etiamsi peccator invocet Deum. Id ipsum in causa Acacij sensit Anastasius Papa in epistola ad Anastasium Aug. cap. VII. & VIII. referturque ad Agobardo infra in capite XVII. hujus libri. Atque et auctoritate utitur Hincmarus Remensis in epistola XXVI. quae data est ad Nicolaum Papam. Inde etiam sumpsisse videtur Liuthprandus Ticinensis lib. I. cap. VIII. Quoniam & ij, inquit, qui à Iuda Domini nosse Iesu Christi proditore ante prodicionem salutem seu bene

NOTÆ AD AGOBARDVM. 87

ditionem apostolicam perceperant, ea post proditionem propriique corporis suspensionem minimè sunt privati, nisi quos improba fortè defædarunt flagitia. Benedictio siquidem qua à ministris Christi impenditur, non per eum qui videtur, sed qui non videtur, sacerdote[m] infunditur. Neque enim qui rigat est aliquid, neque qui plantat, sed qui incrementum dat Deus. Sanè tempore Alexandri III. Ecclesia credebatur dominicum corpus æquè confici à malo sacerdote, & à bono; ut patet ex Sententia adversus Bonos homines lata à Gaucelino Lodovensi Episcopo nomine totius synodi, quæ extat apud Rogerium de Hoveden in parte posteriori Annalium.

SUMMI SACERDOTIS] id est, Christi.

CAP. XVII.

PAPA ANASTASIUS] in Decretis cap. VII. & VIII. Nam verba Anastasij decurtavit Agobardus.

CAP. XVIII.

OFFERENDISVE] Istud additum est ex codice Marnasij.

CRIMINOSOS PROVEHENDO] Vetitum illud. Eum enim qui ad sacerdotium promovetur, integra fama esse oportet, juxta præceptum Apostoli. Quo factum est ut vetus Ecclesia procul à Clericorum collegio arcerit eos qui flagitiis commaculati erant; ut patet ex Decretis Papæ Gelasij cap. XVIIII. Atque id graviter dolet Alcuinus in Confessione fidei lib. III. cap. XXXVI. quod vetusta hæc lex in desuetudinem jam tum venisset. *O infelicia tempora nostra, inquit, que nec Deum timent, nec vim sacrorum Canonum reverentur! Nullus modo sacrilegus vel criminofus, ne ad sacri ordinis officium accedat, inhibetur.*

IGNORANTIA COECOS] Ait Agobardus, multò deterius esse, si ij qui indocti sunt, ad sacerdotium provehantur, quàm si criminofus. Sanè inter virtutes Episcopo necessarias Paulus enumerat doctrinam; *ut potens sit, inquit, exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere.* Itaque veteres eum omnino arcebant à sacerdotio qui doctus non erat. Hilarus namque Papa sic edixit in synodo Romana anni CCCCLXV. *Insej quoque litterarum, necnon & aliqua membrorum damna perpepsi, & hi qui ex pœnitentibus sunt, ad sacros ordines aspirare non audeant.* Item Gelasius in Decretis

68 STEPHANI BALVZII
cap. xvi. Illiteratos quoque, & nonnulla parte corporis
imminutos, sine ullo respectu ad ecclesiasticum didicimus
venire seruitium, quod simul antiqua traditio & Apostoli-
ca Sedis vetus forma non recipit: quia nec litteris carenti-
sacris esse potest aptus officiis, & vitiosum nihil Deo propriis
offerre legalia precepta sanxerunt. Itaque de cetero modis
omnibus hac vitentur, nec quisquam talis suscipiatur in Cle-
rum. Vide Notas ad epistolam lxxix. Lupi Ferra-
riensis.

CAP. XIX.

QUALITER CUNQUE VIVENTIVM] Ana-
thematizandos ait illos sacerdotes, quorum vita tamen
aliquo modo fit irreprehensibilis, malè tamen docent.
Atque huiusmodi exemplum vidimus suprà in libro ad-
versus Felicem Episcopum Vrgellensem.

CAP. XX.

GREGEM EIVS] id est, Christi. Quanquam
enim interdum fideles uniuscujusque diœceseos dicantur
grex Episcopi illius qui diœcesim regit, id fit per trans-
lationem. Nam propriè grex non est Episcopi, sed
Christi. Vnde & Christianos oves & agnos suos ipse
nuncupat in Evangelio, dum eos commendat Petro &
ceteris Apostolis, id est, Episcopis.

VT IN TEMPLO EIVS] Hæc omnia, usque ad
vocem Amen, desunt in editione Massoni. Et tamen ex-
tant in codice quo Massonus utebatur, itèmq; in Mar-
tiano.

AD LIBRVM
DE GRANDINE ET TONITRVS.

CAP. I.

IN HIS REGIONIBVS] in agro nimirum Log-
dunensi, & circumpositis regionibus.

TEMPESTARIJ] Alibi Sortiarij; qui fulgura
& tonitrua, aliàsque aëris tempestates excitare se posse
profitentur ope artis suæ. Karolus Magnus: Ideo practi-
cipimus ut caucolatores, & incantatores, & tempestarij,
obligatores non fiant; & ubicunque sunt, emendentur, &
damnentur. Item ipse: De incantationibus, augurijs, &

divinationibus, & de his qui tempestates vel alia maleficia faciunt, placuit sancto Concilio ut ubicunque deprehensi fuerint, videat Archipresbyter diocesis illius ut diligentissime examinatione constringantur, si forte confiteantur malorum qua gesserunt. Sed tali moderatione fiat eadem districtio, ne vitam perdant; sed ut salventur in carcere afflicti, usque dum Deo inspirante spondeant emendationem peccatorum. Tempestuarios etiam vocat Herardus Archiepiscopus Turonensis in capite I II. suorum Capitulorum. De maleficis, incantatoribus, divinis, sortilegis, somnariis, tempestuariis, & brevibus pro frigoribus, & de mulieribus veneficis, & qua diversa fingunt portenta, ut prohibeantur, & publica poenitentia mulentur.

C A P. VII.

ILLVM DOMINVS IESVS] Ita omnino codex regius. neque tamen dubito quin verior sit vulgata lectio; quæ habet, plantavit in illa Dominus insulas.

C A P. XV.

APPELLANT HOC CANONICVM] nimirum eam frugum portionem, quæ Tempestariis tribuebatur annuatim à possessoribus, ut ab agris eorum depellerent tempestates.

C A P. XVI.

GRIMALDVM DVCEM BENEVENTORVM] Duo per ea tempora Beneventanorum Duces fuere, quorum utriusque nomen fuit Grimaldo, & quorum alter alteri successit. Chronicon sancti Vincentij de Vulturno: Defuncto dehinc Arichis apud Beneventum, Beneventanorum precibus Grimoaldus à Carolo receptus revocatur, & paternum ipse suscepit Ducatum. Iste multa dona Ecclesiis & Monasteriis servorum Dei contulit, sed præcipue beatissimi Vincentij. Grimoaldo vero nostro mortuo, alter Grimoaldus exadelfus ei succedit; & hoc decedente, sicut subrogatur. De priore intelligendum puto quod tradit Eginhardus ad annum DCCCII. Grimoaldus Beneventanorum Dux, inquit, in Nuceria Vinigisum Comitem Spoleti, qui presidio præerat, adversa valetudine fatigatum obsedit, & in deditionem accepit, captumque honorifice habuit. Eadem quoque habet auctor Annalium S. Bertini. Posterior autem interfectus est anno DCCCXVII. ut habet idem Eginhardus. Imperator, inquit, cum Havi- stallium venisset, obvios habuit Legatos Sigonis Ducis Be-

neventanorum, dona deferentes, eumque de nece Grimoaldi Ducis antecessoris sui excusantes. Vita Ludovici Pij Imperator per Rotomagum & Ambianum urbem recto itinere se Aquisgrani ad hiberna contulit. Cui revertenti, & Heristallium palatium intranti, occurrere Missi Sigoni Beneventani Ducis, dona quammaxima deferentes, dominum suum à morte Grimoaldi prædecessoris sui purgantes. De utro autem horum capiendâ sit historia quam heic narrat Agobardus, affirmare non licet. Facilius tamen crediderim hæc in vulgus jactata sub priore Grimoaldo. Hæc enim acta sub Karolo Magno. Successerat autem Arigiso, qui anno D C C L X X V I I. mortuus est; ut tradit Eginhardus in Annalibus, ac post eum alij.

INIMICYS IMP. CAROLO] Hinc patet librum istum fuisse scriptum in initio imperij Ludovici Pij, quando recens erat memoria belli quod adversus Grimoaldum Beneventanorum Ducem feliciter gestum est à Karolo Magno. Eginhardus ad annum D C C C X I I. *Pax cum Abulaz Rege Sarracenorum facta. Item cum Duce Beneventanorum Grimoaldo; & tributi nomine xxv. millia solidorum auri à Beneventanis soluta.* quam pacem postea firmavit Ludovicus Pius, ut docet Eginhardus ad annum D C C C X I V. *Cum Grimoaldo Beneventanorum Duce pactum fecit atque firmavit, eo modo quo & pater, scilicet ut Beneventani tributum annis singulis v. II. millia solidorum darent.*

A D L I B R V M

C O N T R A O B I E C T I O N E S F R E D I G I S I

C A P. I.

FREDEGISO ABBATI] sancti Martini Turonensis post Alcuinum; cujus fuerat discipulus, ut patet ex vita Alcuini. Fuit etiam Cancellarius Ludovici Pij Imperatoris. Variè autem scribitur nomen ejus. Heic enim, itèmq; in Præcepto ejusdem Ludovici pro Hildebaldio Episcopo Matisconensi, vocatur Fredagisus. In Testamento autem Karoli Magni apud Eginhardum vo-

NOTÆ AD AGOBARDVM. 71

carur Fridugifus. & & quidem rectius, ut opinor. Nam sic quoque nominatur in Præceptis Ludovici Pij pro Ecclesia Parisiensi, itémque in Præcepto ejusdem Principis pro Ecclesia sancti Lamberti Trajectensis, quod editum est in Tomo primo Historiæ Episcoporum Leodiensium pag. 154. ac demum in ejusdem Ludovici Præceptis pro monasterio Arulensi in diœcesi Helenensi, & pro monasterio sanctæ Gratiæ in diœcesi Vrgellenf. Fregedis tamen, quod idem est ac Fredegifus, vocatur à Theodulfo Episcopo Aurelianensi, ex quo etiam discimus Diaconum fuisse. Vide Sirmondum in Notis ad Theodulfum pag. 292.

C A P. V I I.

TESTIMONIO PRISCIANI] insignis Grammatici, qui manibus eruditorum hominum maximè tegebatur per eas tempestates. Hunc porrò locum laudat etiam Lupus Ferrariensis in epistola xxxlv. & in libro de tribus quæstionibus pag. 235.

C A P. I X.

AQVILA] Karolus Magnus in Capitulari de non adorandis imaginibus lib. I. cap. xiiii. *Nova post Septuaginta interpretes, Theodotionem & Symmachum & Aquilam, sive etiam beatum Hieronymum, legis queratur translatio.* De Theodotione porrò, qua ætate vixerit, videndus vir clariss. Henricus Valefius in Annotationibus ad Eusebium lib. v. cap. viii. Hist. Eccles.

C A P. X I.

MVLTO INIVSTIVS] Sic legi debere. admonuit Massonus in Erratis. prorsus bene. Nam in codice M S. disertè scriptum est, *multos injustos.*

C A P. X I I.

ESAIAS QVOQVE PROPHEA] In M S. itémque in editione Massoni scriptum erat *Esaias quoque Philosophus &c.* Itaque quum constaret vitium esse librarij, non verò Agobardi, locum illum liberè correximus.

C A P. X I X.

POTATI SYMVS] Locus est Pauli ex epistola prima ad Corinthios. Et in contextu Pauli (prout etiam laudat Agobardus in capite xxxvii. libri adversus Felicem, & in cap. vii. libri de modo regiminis ecclesiastici, itémque in capite vii. Sermons exhortatorij

72   S T E P H A N I B A L V Z I I
ad plebem) legitur , & omnes in uno spiritu potati sumus.
In codice tamen regio , & in editione Massoni , legitur ,
& omnes in uno spiritu baptizati sumus. quod mutari de-
bere visum est. Nam paulò post Agobardus , replicans
locum illum , ac petens quinam. potus sit ille , ait : uno
spiritu potati sumus.

C A P. X X.

M V L T I M A R T Y R E S] Sentiebat ergo Agobar-
dus , eos qui pro nomine Christi contumeliam mortis
passi erant , rectà in cœlum ferri , tamen etsi baptizati non
fuissent. Eadem fuit sententia vetusti scriptoris libri de
singularitate Clericorum , qui vulgò tribui solet Cy-
priano. Ideo enim *martyrium* , inquit , *appellatur tam co-
rona quàm baptisma* , quia baptizat pariter & coronat.
Item Alcuini in Confessione fidei lib. III. c. XXVIII.
*Nullum autem catechumenum , quamvis in bonis operi-
bus defunctum , vitam habere aternam dicimus ; excepto
martyrio , ubi tota Baptismi sacramenta complentur. San-
guine enim , vel igne , vel poenis aliis baptizantur Confes-
sores. Vetus quoque scriptor suprâ laudatus , atque ha-
ctenus ineditus , in Confessione fidei : Nullum catechu-
menum , quamvis in bonis operibus defunctum , vitam
aternam habere credamus ; excepto martyrio , ubi tota Ba-
ptismi sacramenta complentur. Baptizandus confitetur fi-
dem suam coram sacerdote , & interrogatus respondet. Hoc
& martyr coram persecutore facit , qui & confitetur fidem ,
& interrogatus respondet. Ille post confessionem vel aspergi-
tur aqua , vel tinguitur ; & hic vel aspergitur sanguine ,
vel tinguitur igne. Ille manus impositione Pontificis acci-
pit Spiritum sanctum , hic habitaculum efficitur Spiritus
sancti.*

C A P. X X I.

N O N E S T I S C H R I S T I A N I] Heic Fre-
degisum graviter refellit Agobardus , quod dixerit Pa-
triarchas veteris testamenti non fuisse Christianos. Et
consentaneos habet Agobardus Iustinum martyrem &
Augustinum , quos laudat Baronius in initio Apparatus
ad Annales Ecclesiasticos. Vide librum adversus Ama-
larium cap. xv.

AD EPISTOLAM

AD PROCERES PALATII.

HILDVINO SACRI PALATII ANTISTITI] id est, Archicapellano, vel Summo Capellano. quo modo vocatur in Præcepto Ludovici Pij pro Hildebaldo Episcopo Matisconensi, quod extat in Bibliotheca Cluniacensi. Habebant enim Principes nostri in Palatio suo quempiam ecclesiastici ordinis virum, qui ceteris præmineret, dictum ob hoc sacri Palatij antistitem; vel sacri Palatij Archiepiscopum, si Episcopus esset. Sic Hildeboldus Colonienfis Archiepiscopus vocatur *sacri Palatij Archiepiscopus* in Præfatione Concilij apud Moguntiam habiti anno DCCCXIII. is ipse nimirum Hildeboldus quem in Palatio suo habere post Angilramnum cupijt Karolus Magnus, ut patet ex canone LVI. Concilij Francofordiensis. Antistitem ergo sacri Palatij Hilduinum vocat, quod summus esset Capellanus. eandemque ob causam Lupus Ferrariensis hunc ipsum Hilduinum in epistola cx. vocat Ecclesiasticorum Magistrum. Nam Abbates, si rerum summam tenerent, prælatos olim fuisse Episcopis, etiam in synodis, jam antea adnotavimus ad Concilium Vernense. Neque id adeo vetus est, quin & Sugerij quoque ævo in usu fuerit; ut pater ex vita ejus cap. II.

VVALÆ ABBATI] Corbeïensi in diocesi Ambianensi, uti diximus ad librum de baptismo Iudaicorum mancipiorum.

CHRISTIANISSIMI IMPERATORIS] Ludovici Pij.

VNUM SEMPER] id est, Hilduinum. Nam istum necesse erat residere in Palatio, propter causas ecclesiasticas. Vide quæ de munere Archicapellani diximus ad Lupum Ferrariensem.

ALTERVM FREQUENTER] id est, Vvalam, quo plurimum utebatur Ludovicus in administranda republica, ut patet ex Paschasio Radberto in vita Adalhardi.

VT MANCIPIVM IYDAICVM] Optimo Jure excandescit Agobardus adversus Præceptum illud, quod erat contrarium vetustis canonibus & legibus Principum. Nam etiam in nostra Gallia Concilium primum Matisconense servis potestatem fecerat suscipiendi baptismum, etiam in vitis dominis. Et Constantinus Aug. ad Felicem P. P. scribens, Iudæis in universum permittit Christianam religionem amplecti, vetuitque ne propter hoc facinus quicquam à Iudæis inquietudinis vel molestiæ patiatur is qui Christo nomen dedit. Itaque probabile Agobardo visum non est, Præceptum illud a Ludovico Imperatore, qui Pius per antonomasiam dictus est, editum fuisse, quo manifesta contumelia irrogabatur nomini Christiano.

INTER. HOM. AD IMAGINEM SVAM] Agobardus ergo similitudinem Dei quæ est in homine, constituit in anima, non autem in corpore. Vide Notas ad epistolam xxx. Lupi Ferrariensis & ad librum de tribus quæstionibus pag. 471. Alia fuere Iudæorum deliramenta, qui corpus humanum ad imaginem Dei factum putabant, ut Agobardus scribit in libro de Iudæis superstitionibus cap. x. Quo loco Massonus adnotavit in margine, hæc Iudæorum figmenta in Cabala quoque legi.

MAGISTER INF. IYDÆORVM] Evrardus. Vide supra in Notis ad librum de baptismo Iudæorum mancipiorum.

MISSOS DE PALATIO] id est, Missos Dominicicos.

PUBLICE SVPPlicATVR] nimirum pro Iudæis, pro quorum conversione singulis annis orat Ecclesia in diebus Passionis Dominicæ, ut ait Agobardus, id est, feriâ quartâ majoris hebdomadæ. Extat enim oratio quæ tum temporis publicè à sacerdotibus in Ecclesia recitatur pro hac causa. Rhabanus in libro contra Iudæos cap. 1 v. loquens de Iudæis: *Immo & peiores hæreticis; sicut eos Ecclesia catholica esse iudicat, quæ in diebus Dominica Passionis post hæreticos, & schismaticos, & prope paganos, pro eis orat. Item cap. lxx. Immo eorum veram salutem, pro qua Ecclesia sollemniter orare consuevit, veraciter inquirentes, servemus erga ecclesiasticam sinceritatem.*

AD EPISTOLAM

AD BARTHOLOMÆVM
EPISCOPVM NARBONENSEM.

CAP. I.

BARTHOLOMÆO EPISCOPO] Narbonensi post Nibridium. Interfuit autem Concilio apud Tolosam habito anno DCCCXXXVIII. unâ cum Nothone Arelatensi Archiepiscopo, & Agiulfo Bituricensi. Tum circa annum DCCCXXXIV. subscripsit Privilegio Aldrici Senonensis Archiepiscopi pro monasterio sancti Remigij Senonensis, quod extat in Tomo II. Spicilegij Domni Lucæ Dacherij. Postea quum Lotharius Aug. adversus Ludovicum patrem rebellaret, Bartholomæus Lotharij partes fovit; abeun-
tæque Lothario in Italiam anno DCCCXXXV. Bartholomæus, relicta contra sacras regulas sede sua, eum comitatus est, ut Flodoardus tradit lib. II. cap. XX. Historiæ Remensis. Mansit ergo Bartholomæus in Italia usque ad annum DCCCXLIV. Tum verò quum Ludovicus Lotharij filius Romam pergeret, mandata patris ad Pontificem Proceresque Romanos perlaturus de ordinationibus Pontificum Romanorum, illuc quoque Ludovicum comitatus est. Et cum is unctus fuisset in Regem Langobardorum, Bartholomæus arrepta hac occasione Sergium I. Pontificem oravit unâ cum Eb-
bone Remensi *ut eos reconciliare ac Pallium eis tribuere dignaretur. Quos etiam idem Presul nec communionem inter Clericos dignos esse suscipere dicebat, sed inter communem populum communicandi licentiam tantummodo haberent.* Ita enim docet auctor Gestorum Pontificalium ab Hincmaro laudatus in capite XXXVI. posterioris operis adversus Gothescalcum pag. 326. Itaque dejecto Bartholomæo, Berarius in ejus locum successus est: quem Narbone sedisse reperio an. DCCCXLIV. XII. Kal. Julij in Præcepto Karoli Calvi Regis eo die dato pro Ecclesia Narbonensi, cujus partem edidit Ca-

tellus, sed quod nos habemus integrum ex authentico descriptum. Ceterum libri sive epistolæ istius ad Bartholomæum Narbonensem Episcopum meminit Amulo Lugdunensis in epistola ad Theoboldum Lingonensem.

HILDIGISVS] Hinc constat hunc Hildigisum fuisse ex clero Lugdunensi. Et haud dubiè Presbyter erat, cum post illum nominetur Florus, qui Diaconus tantum fuit.

FLORVS] Diaconus Ecclesiæ Lugdunensis, vir, quantum ferebat illa ætas, eruditissimus, editis etiam lucubrationibus clarus. de quibus diximus in Notis ad Lupum Ferrariensem. Extat autem libellus ejusdem Flori de electionibus Episcoporum, qui à Massono editus est ad calcem operum Agobardi, quemque nos eam ipsam ob causam prodire volumus cum eisdem operibus.

QVIDAM VENERANDVS FRATER] Episcopus nimirum Vcticensis in prima Narbonensi, ut ego quidem arbitror. Sedebat autem tum apud Vcticiam Elefantus, ut patet ex Manuali Duodenæ.

IN QVADAM ECCLESIA] in civitate Vcticensi sita, ut constat ex epistola Amulonis ad Theoboldum.

FIRMINI] Vcticensis Episcopi, qui an. D XL & D LV. in ea cathedra sedit, cujusque meminit Arator Subdiaconus in epistola ad Parthenium à Sirmondo edita post Notas ad Ennodium. Habemus porro nos vitam ejus, à viris eruditis laudatam, nondum tamen editam, quam olim Tolosæ descripsimus ex pervetusto codice MS. Collegij Fuxensis.

CAP. XII.

MELIVS ENIM FACERENT] Videtur damnare eos qui donarijs illustrant memorias martyrum, dum ait eos meliùs facturos, si sua pauperibus & hospitibus erogarent. Hi enim sunt viua Christi templa. Neque tamen arbitror hinc sumpsisse Erasmus, cum in Colloquio de peregrinatione religionis ergò ait quam plurimos invisere quidem divorum templa, sed nihil aut quàm minimum donare, *dictitantes eam pecuniam rectius collocari in egenos*. Sanè subveniendum est necessitati pauperum, quis negat? sed tamen interim negligenda non est domus Dei; uti diximus ad librum

v. Salvia de gubernatione Dei. Vide porrò antidotum Erasmi in Epitaphium Paulæ ab Hieronymo conscriptum, & Launoium in cap. v. i. libri de cura Ecclesiæ pro miseris & pauperibus.

HOSPITIBVS] Hospitalitas magno tum in usu erat apud Ecclesiam. Lib. i. Capitular. cap. lxxv. *Et hoc nobis competens & venerabile videtur, ut hospites, peregrini, & pauperes susceptiones regulares & canonicas per loca diversa habeant.* Vide capitula Karoli Calvi Tit. vi. cap. xl. & Tit. xxiii. cap. x. Lupum Ferrariensem ep. xi. xlii. xlv. l v. lxxi. Ionam Aurelianensem in lib. ii. de institutione laicali cap. xxix. & alios. Hospitalitatis porrò encomium enarrat Hildebertus in pluribus epistolis. Vide Launoium in capite viii. libri mox laudati.

VNGENDI OLEO] eo nimirum quo ardebant lampades ad sepulcra martyrum appensæ. Nam multa miracula per huiusmodi oleum fieri consuevisse ex Augustino, Theodoro, & alijs adnotat Baronius ad annum Christi l v. Adferam tantum locum Augustini ex cap. viii. libri xxii. de civitate Dei: *Rursum ibidem apud nos Irenæi cuiusdam collectarij filius, aegritudine extinctus est. Cùmque corpus jaceret exanime, atque alijs gementibus & plangentibus exequia pararentur, amicorum ejus quidam inter aliorum consolantium verba suggestit ut ejusdem martyris (Stephani) oleo corpus perungeretur. Factum est, & revixit.*

NEC PAUPERIBVS SVCCVRRITVR] Existimabat ergo Agobardus, oblationes quæ fiunt ad memorias martyrum, rem esse pauperum, neque inventas esse ad alendam præpositorum avaritiam, aut luxum, vel ad vitam commodiùs transeundam. itaque eas oblationes esse convertendas in solatium pauperum. alioqui enim pessimum esse earum usum. At hodie quotus quisque tandem est eorum qui ad aras sanctorum sedent, cui persuasum non sit nihil ex oblationibus decidere debere pauperibus, quique pro donarijs illis conservandis non laboret tanquam pro aris & focus? Denique plurima loca sunt, inclyta certè per indigenas advenasque, quibus non alius certior aut luculentior fundus est, quam qui ex oblationibus provenit. Et laudo istorum pietatem. Sed valde optandum esset ut aliquam

78 STEPHANI BALVZII
erga pauperes caritatem haberent in quibus colligenda-
rum oblationum cura committitur, nec eas tantum al-
ornanda templa mortua converterent.

AD EPISTOLAM

AD MATFREDVM.

MATFREDO] Vel ex solo istius epistolæ titulo
patet virum fuisse magnæ dignationis & auctori-
tatis in Palatio Ludovici Pij. Nam & Ludovicus ipse
eum vocat virum illustrem in Præcepto pro monaste-
rio Gratæ in S. diocesi Vrgellensi, cuius partem aliquam
anno superiore edidimus in Notis ad epistolam xxx.
Lupi Ferrariensis. Sic ergo ait Imperator: *Matfredus*
Comas vir inluster adiens serenitatem cûlminis nostri
Ac Comitem quidem Aurelianensem fuisse constat ex
Adrevaldo Floriacensi lib. 1. cap. xx. de miraculis S.
Benedicti, & ex vita Ludovici Pij ad an. dcccxxx.
Illo itaque tempore Jonas Episcopus Aurelianensis ad
eum misit libros tres de institutione laicali, qui à Do-
mo Luca Dacherio editi sunt in tomo primo Spicilegij,
cùm antea editi fuissent Duaci anno m. dc. xlv. ex
veteri codice MS. Sancti Amandi in Pabula, cura D.
Ildephonsi Goetghebueri Bibliothecarij ejusdem mo-
nasterij. Anno dein. dcccxxx. (ut in capite
trigesimo sexto narrat Theganus) cum Pippino Aquitaniae Rege, ac proceribus Palatij, conspiravit adver-
sus Ludovicum Pium, quem de regno expellere vo-
lebant. Sed huic pessimo facinori obstitit Ludovici fi-
lius Ludovicus. Rursum in partes Lotharij cum ceteris
perduellibus transfessus est anno dcccxxxv. et
eumque fugientem in Italiam secutus, illic obiit anno
dcccxxxv. ut tradit auctor vitæ Ludovici Pij. Vi-
de Sirmondum in Notis ad Theodulfum pag. 301.

MINISTRVM IMP. ET IMPERII] id est,
Ministrum Palatij & Regni. Ministrum Palatij; quia
non discedebat à latere Principis, principemque locum
apud eum obtinebat, secretorum ejus particeps & con-
siliorum. Ministrum Imperij sive Regni; quia præter

NOTÆ AD AGOBARDVM. 79

Comitatum Aurelianensem, cui speciali cura invigilare tenebatur, maxima pars curarum Ludovici in administrando imperio erat penes Matfredum.

RERVM SYMMAM REGENTIS] id est, Ludovici Pij Imperatoris, à cujus latere non discedebat Matfredus, uti jam diximus.

QUIEUIT TIMOR REGVM] Sic Lupus Ferrariensis conqueritur in epistola cxxvi. ad tantam libertatem vitia prorupisse avo suo, ut vindicata impunitate apertis quibusque, nec Deus, nec Rex, nec Episcopus timeatur. Et videndæ sunt omnino Notæ nostræ ad hanc epistolam.

CAVSIDICOS] id est, eos qui causas referunt ad Principem; adeoque in eorum potestate est provincialium delicta publicare, aut silentio tegere.

PARENTES] id est, consanguineos, vel affines. Et putabam istud esse ex infima Latinitate, parentumque vocabulo olim patrem tantum matremque fuisse comprehensos; ut dictum est in Notis ad librum III. Salviani ad Ecclesiam Catholicam. Verum Sallustij auctoritas nunc facit ut aliter sentiam, apud quem Sulla Bocchum Mauritanie Regem sic alloquitur: *Dein, quod parentes abunde habemus. amicorum neque nobis neque cuiquam omnium satis fuit.*

CYPRIANVS] in epistola ad Donatum. Sed locum ex ea epistola valde decurtavit, ut assolet, Agobardus.

COEPIT LICITVM ESSE] Eleganter Cyprianus in eadem epistola: *Madet orbis mutuo sanguines & homicidium cum admittunt singuli, crimen est; virtus vocatur, cum publicè geritur.* Sic apud Pseudoplautum Querolus ait licitum esse quod commune est, id est, quod vulgò fit. LAR. *Quid de falso dicimus? QVEROLVS. Hem, quis autem verum dicit? Istud commune est, abi.* LAR. *Idcirco crimen non est? Quid de adulterio? QVER. Attat, etiam hoc crimen non est.* LAR. *Quando autem licitum esse cœpit? QVER. Men'rogas? quasi tu nescias. Hoc est quod nec permitti nec prohiberi potest.*

COMITEM NOSTRVM BERTMVNDVM] Lugdunensis provincie Præfectum, ut in libro primo vocat Nithardus.

TALEM VIRVM] id est, Vicecomitem. Vide patet Vicecomitum institutionem fuisse per eas temporales in arbitrio Comitum.

SENIORIS SVI] id est, domini, Comitis Lugdunensis.

NON EST OFFICII MEI] nimirum accusatio. Nam Episcopi non debent esse accusatores. Arcadius & Honorius AA. ad Theodorum Praefectum Praetorio: *Provincia moderator sacerdotum & Catholica Ecclesiae ministrorum, loci quoque ipsius, & divini cultus injuriam capitali in convictos sive confessos reos sententia noverit vindicandum. Nec expectet ut Episcopus injuria propria ultionem deposcat, cui sanctitas ignoscendi soli gloriam deliquit.* Extat haec lex in Codice Theodosiano l. 31. De Episcopis. ac relata deinde est in libro VI. Capitularium cap. CCCIV. Theodoretus Episcopus Cyrensis in epistola XLII. *Angor sanè, ac doleo vehementer, quod scribere adversus hominem cogor, cujus delicta propter nomen sacerdotij occultare par erat. Scribo tamen, ut opprobrios ab eo pauperes vindicem.*

AD EPISTOLAM

AD LVGDVNENSES

DE MODO REGIMINIS ECCLESIASTICI

CAP. I.

VNUS EST SPONSUS] id est, Christus, verus & unus sanctae Ecclesiae sponsus. Vide supra in Notis ad epistolam ad Nibridium.

CAP. II.

COMMENDAT B. PETRO] id est, Episcopi, ut explicant veteres. Vide Notas ad ep. LXXXI Lupi Ferrariensis.

CAP. VII.

CORPVS CAPITI] id est Christus Ecclesiae. Christus enim est caput Ecclesiae. Episcopi autem sunt membra corporis Christi, quod est Ecclesia. Sic enim scribit Gregorius I. Papa ad Iannarium Archiepiscopum Calaritanum lib. I. epist. LX. *Si ipse Dominus*

NOTÆ AD AGOBARDVM. 81

Dominus noster viduarum se maritum orphanorumque patrem Scriptura sacra profitetur testimonio, nos quoque membra corporis ejus ad imitandum caput summo debemus mentis affectu intendere. Vide eundem Gregorium lib. II. epist. XXXVII. & lib. VII. epist. cx.

C A P. I X.

LOCVM REGIMINIS SVSCEPIT] Audiant Episcopi. Ait Agobardus, eum qui prædicationis officium & locum regiminis suscepit & negligit, operamque dat venationi, aucupationi, piscationi, ceterisque seculi oblectamentis, hunc Episcopum non esse, sed destructorem operis Dei, ac per hoc adiutorem Antichristi. Non abhorrebat à sententia Agobardi Arnulphus Episcopus Aurelianensis, quum hæc adversus Episcopum Romanum eloqueretur in synodo Remensi adversus Arnulphum cap. XXVIII. *Quid hunc, inquit, Reverendi Patres, in sublimi solio residentem, veste purpurea & aurea radiantem, quid hunc inquam esse censeatis? Nimirum si caritate destituitur, solaque scientia inflatur & extollitur, Antichristus est in templo Dei sedens, & se ostendens tanquam sit Deus.* Et semper visum est alienum à dignitate sacerdotali, secularibus negotiis & sollicitudinibus mundi occupari. Istud enim etiam in seipsis culpant Episcopi in synodo Parisiensi congregati anno MCCXXXIX. ad Ludovicum Pium scribentes: *Sacerdotes partim negligentia, partim ignorantia, partim cupiditate, in secularibus negotiis & sollicitudinibus mundi ultra quam debuerint se occupaverunt.*

IN DIVITIIS] Damnat divitias in Episcopo, ut qui Christi pauperis locum in Ecclesia teneat. Sed intelligit, opinor, eum Episcopum esse culpandum, qui divitijs malè utitur, ad luxum videlicet, ad libidinem, avaritiam, & cetera malarum mentium vitia. Nam qui pauperes nutrit, Ecclesias ædificat, mittit qui populos in fide instruant, is verò nunquam sat dives erit, tametsi immensos habeat thesauros.

ORNAMENTIS METALLICIS] Istud ipsum graviter exprobrat malis Episcopis sanctus Bernardus Abbas Clavallensis, ad Henricum Senonensem Archiepiscopum scribens: *Clamant verò nudi, clamant famelici, conqueruntur, & dicunt: Dicite Pontifices in frano quid facit aurum? Numquid aurum à frano repellit frigus sive esuriem?*

lumenta gradiuntur onusta gemmis, & nostra non curatis crura nuda caligulis? Annuli, catenula, tintinnabula, & clavata quadam corrigia, multaque talia tam speciosa coloribus, quam ponderibus preciosa, mulorum dependent cervicibus; fratrum autem lateribus nec semicinctia miserantes apponitis. Neque ab institutore & patre suo dissentit Petrus Clarevallensis in epistola quam sub nomine Iesu Christi scripsit ad Innocentium VI. Papam & Curiam Romanam anno M. ccc. l. iij. Nam in capite xxx. ita loquitur: Exhortamur quod non nimium sitis curioso spectabiles equitatu, non circa vos discurrant hinnientium frendentes acies caballorum, non auro curisè tingantur frana, nec ex sericis lora componantur filii, non argento calcavia rutilent, non squarletis spectabiles purpura tegantur sella, nec preciosi pendentes confibulent zonas clavi micantes auro, nec muricis earundem corrigiarum ornatu soleat redolere tincturam, non eboris pulcritudine obrizi vel argenti metallive preciosi cuiusvis alterius gumphis sellarum conclavet amictus, non micanti pectoralia tegantur ostro, nec febre scens ex auro gestitiu franos, non radiantibus fastuosi sonipedes onerentur gemmis &c. Ex per vetusto codice nostro M.S. unde fragmentum aliud anno superiore editum est in Notis ad Lupum Ferrariensem pag. 478.

IN VENATIONIBVS] Quippe veritum Episcopis alere canes, aut venationem exercere in quam rem valde celebris est canon l. v. synodi Agathensis: Episcopis, Presbyteris, Diaconibus, canes ad venandum, aut accipitres, habere non liceat. Quod si quis talium personarum in hac voluptate detectus fuerit; si Episcopus est, tribus mensibus se suspendat à communione; Presbyter, duobus mensibus se abstineat; Diaconus vero, ab omni officio vel communione cessabit. Vide etiam canonem quartum Epaonensem, & xlii. canonem Concilij Matisconensis secundi. Karlomannus Princeps in synodo cui martyr Bonifacius interfuit: Necnon & illas venationes, & syvaticas vagationes cum canibus, omnibus servis Dei interdiximus, similiter ut accipitres & falcones non habeant. Venationem enim in Episcopo graviter reprehendit Nicolaus I. apud Gratianum dist. 34. cap. Quorundam. itemque Nicolaus I. in Decretis cap. v. i. Ut Episcopi & Clerici arma non ferant; neque venatui neque aucupii

studeant. Itaque eos qui venatione delectantur, lubens revocaverim ad ea quæ singulis Christianis ait Prosper in peroratione libri de gloria regnóque sanctorum: *Si venandi est affectio*, inquit, *habes montes altissimos, cervos velociter Apostolorum Prophetarúmque dicta percurrentes. Habes & in campis petram, refugium erycijs & leporeibus, quos in simplicitate cordis Christus Dominus per suos canes venatur, ut spinis careant delictorum.* Vide Ionom Aurelianensem in libro II. de institutione laicali cap. XXI. III.

COMESTATIONIBVS] Mirum est tam sollicitos in hoc fuisse veteres, ut nullam occasionem prætermiserint admonendi Episcopos ut à comestationibus & ebrietate abstinere, juxta præceptum Pauli, qui edixit Episcopum debere esse non vinolentum. Insignis est Hieronymi locus ex commentario in Michæam Prophetam, relatus à Gratiano dist. 35. cap. 4. *Ecclesie principes*, inquit, *qui delicijs affluunt, & inter epulas atque lascivias pudicitiam servare se credunt, propheticus sermo describit, quod ejiciendi sunt de spatiosis domibus, lautisque convivijs, & multo labore epulis conquistis, & ejiciendi propter malas cogitationes & opera sua. Et si vis scire quò ejiciendi sunt, Evangelium lege; in tenebras scilicet exteriores, ubi erit fletus & stridor dentium. Annon confusio & ignominia est, Iesum crucifixum, magistrum pauperum, atque esurientem, fartis predicare corporibus, jejuniorúmque doctrinam rubentes buccas eminentiáque ora proferre?* Et Magnus ille Gregorius lib. II. epist. XIV. acriter objurgat Natalem Episcopum Salonitanum, quòd derelicta pastoralis cura, solis se convivijs occuparet. Unde & eundem Natalem (qui reprehensionem Gregorij in jocum verterat; exemplum adferens Abrahæ & Isaac, quorum unus angelos convivio exceperat, alter verò satiatus benedictionem filio dederat) postea rursus admonuit abstinere à convivijs, scripta ad eum elegantissima epistola, quæ est XXXVII. ejusdem libri. Et patet convivia illa non fuisse admodum Christiana; cum præter temulentiam & voracitatem, etiam à Christianorum diffamatione non abstinere, nemòque ex irrisione reprehenderetur. Nam convivia Episcoporum debent esse seria.

IN OCYLLIS TAMEN DEI NON EST] Ait

ergo, eum qui ad episcopatum vocatus est, si seculi oblectamentis indulget, in oculis Dei non esse sacerdotem, tamen si personam Episcopi gerat coram hominibus adeoque Episcopus esse videatur. Sic sanctus Ambrosius in capite tertio libri de dignitate sacerdotali, loquens de malo Episcopo, ait: *pronuntiat enim Episcopus huiusmodi ad populum, dicens, Pax vobis. Oculis quidem carnalibus videtur quasi Episcopus magnus, & divinis intuitibus inspicitur leprosus magnus.* Sic Marcellinus & Faustinus in Libello Precum pag. 46. aiunt quosdam Episcopos perfidiae Arrianorum subscripsisse, *ut episcopali nomen apud homines retinere viderentur, quod utique iam apud Deum post subscriptiones impias non habebant.* Sic Fulgentius Ruspensis Episcopus in capite primo contra Sermonem Fastidiosi, ait eum, tamen si Presbyterij honorem in conspectu hominum ceperit, coram Domino non habuisse. Eadem fuit sententia hæreticorum Albigenisium: qui, ut Rogerius de Hoveden tradit, dicebant *quod essent ordinandi in Ecclesia Episcopi & Presbyteri; & si tales non ordinabantur quales precipiebat, non essent Episcopi, nec Presbyteri, sed lupi rapaces, hypocrita, & seductores.* Verum rectè adnotatum est à viris eruditissimis, eam esse constantem Ecclesie Catholice sententiam, ex doctrina & traditione apostolica descendente, etiam improbum hominem, canonicè ordinatum, verè sacerdotem ac Dei adiutorem esse. Nam si hæc regula non esset certa, horrenda confusio turbasset Ecclesiam, etiam in initij Christianismi. Nam & Iudas malus erat, qui tamen Apostolus Christi fuit. Et multos postea varijs temporibus malos Episcopos fuisse nemo negaverit. Denique Christus ait Scribas & Phariseos sedisse super Cathedram Moyfi. Itaque sic scripsisse videtur Agobardus vehementer, ut Episcopos admoneret sui officij, & ut intelligerent quantum Deo displiceat mala Episcopi vita.

CAP. XI.

[PRÆDICANT UT ACCIPIANT] Tum enim, quod meritò damnat Agobardus, erant nonnulli, qui verbum Dei prædicabant quæstus causa, non tam solliciti de cura animarum, quam de colligenda pecunia. Et omnino accepisse ista videtur Agobardus à sancto Papa Gregorio, cujus hæc sunt verba ex libro XIX. in Iob cap. XI. *Bestiæ pedes lavantur, dum sanctis prædicantur*

bus debita ab audientibus stipendia conferuntur, & quos fatigat injunctus prædicationis labor, exhibitâ à discipulis pinguedo boni operis fovet, non quòd ideo prædicent ut alantur; sed ideo alantur ut prædicent, id est, ut prædicare subsistant; non ut intentionem sumendi victus transeat actio prædicationis, sed ad utilitatem prædicationis deseruiant ministeria sustentationis. Vnde à bonis prædicatoribus non causa victus prædicationis impenditur, sed causa prædicationis accipitur victus. Neq; verò dixerim nihil prædicatoribus debere dari ab auditoribus. Nam dignus est operarius mercede sua; & justum est ut qui spiritualia nobis seminant, carnalia nostra metant; ut ad Corinthios scribit Paulus Apostolus. quem locum attulit idem Gregorius Homilia xviii. in Evangelia, ut ostenderet æquum esse ut populus Christianus alimenta sustentationis suppeditet prædicatoribus. Hoc enim, ut dixi, justum est, & prorsus æquum. Sed quis ferat prædicatores quosdam, qui nihil non agunt ut cathedras occupent majores, & ex quibus majus salarium provenit. Quasi constaret verbum Dei non valere, nisi quantum aestimatur.

IN PROPRIAM LAUDEM] Taxat alterum genus concionatorum æquè odiosum, eos nimirum, quibus hæc unica cura est, ut bellè concionari videantur. cujusmodi nimium multi sunt, atque utinam nulli essent. Tum admonet, vitandum id esse. Præclarè sanctus idem Gregorius in Homilia paulò antè laudata: *Quisquis namque ideo prædicat, inquit, ut hic vel laudis vel muneris mercedem recipiat, aterna proculdubio mercede se privat.* Vide rursum eundem Gregorium Homilia xxi. in Ezechielem.

CAP. XII.

PASTOREM PASTORVM] id est, Christum, quo etiam modo eum nominant Prosper, Petrus Chryfologus, Iulianus Pomerius, Ruricius Lemovicensis, Gregorius Magnus, Hincmarus, alij. Sic, quod idem est, alibi vocatur Princeps pastorum, Sacerdos Sacerdotum, Pontifex Pontificum, Episcopus Episcoporum. Posterioribus tandem seculis Episcopus quoque Romanus vocatus est Episcopus Episcoporum. Quod ita intelligi debet, ut quia caput est omnium Domini sacerdotum; & præcipuus totius orbis Episcopus, privilegio

sedis suæ, intelligatur ob hoc ipsum constitutus super reliquos orbis Episcopos, ideoque quodam modo sit Episcopus Episcoporum, præsertim cum ad eum pertineat cura & sollicitudo universalis Ecclesiæ. Neque tamen existimandum est hanc appellationem fuisse tributam antiquitus Episcopo Romano; tametsi quidam ita se colligere putent ex libro Tertulliani de pudicitia, & ex Cypriano in præfatione Concilij Carthaginiensis. Nam, si quid in his rebus video, Tertullianus heic Pontificem Romanum satyrico sale defricat. certè palpo non percutit. Et in Cypriani sensu manifestum est eos falli. Neque enim ait Cyprianus, removendam esse præsumptionem Episcopi Romani, qui se Episcopum Episcoporum diceret. Sed ait: *Neque enim quisquam nostrum Episcopum se Episcoporum constituit.* id est. Non arbitror quemquam Episcoporum, qui heic præsentem sumus, eò præsumptionis excedere, ut se supra omnes collegas suos efferat, sententiámque sui ipsius unicam, ut tyranni solent, prævalere debere contendat adversus sententiam plurimorum, præsertim quoties fidei causa ventilatur. Hunc ego genuinum verborum Cypriani sensum esse arbitror. Sumptum est autem istud loquendi genus ex rhetorum disciplina. Alioqui enim si qui supra Episcopos sunt, Episcoporum Episcopi dici debent; dubium non est quin Primas Africæ, nimirum Episcopus Carthaginiensis, dici debuerit Episcopus Episcoporum. Nam si istud loquendi genus quippiam haberet auctoritatis, multum detraheret de dignitate Episcopi Romani, cum quo nonnulli Episcopi paria facere viderentur. Sidonius enim libro v. i. epist. i. Lupum Trecentem Episcopum vocat patrem patrum, & Episcopum Episcoporum. Et Ennodius lib. i. Carm. xv. Ambrosium Episcopum Mediolanensem vocat pastorem antistitum. Et tamen nemo dixerit Pontifices Romanos, qui Lupi & Ambrosij ævo floruerunt, Lupo Ambrosioque fuisse subjectos. Quin & Karolus ipse Magnus vocatur Episcopus Episcoporum à monacho Sangallensi in libro primo de ecclesiastica cura ejusdem Karoli cap. xxv. i. Et Edgarus Angliæ Rex, qui anno dcccclxvi. vivebat, pastor pastorum vocatur à synodo provinciali Angliæ sub Dunstano celebrata. Sic Eusebius in libro primo de vita Constantini cap. xli. v. Constantinum

vocat communem omnium Episcopum; & Clodoveum Regem, regionum Præfulem, Remigius Remensis Episcopus, quos tamen Episcopos fuisse nemini hæctenus in mentem venit. Atque id ideo visum est adnotare, ut planum omnibus fieret quonam modo accipienda sint verba Tertulliani ac Cypriani. Littera enim occidit, spiritus vivificat.

CAP. XIV.

AB ILLO QUI SEDET IN SOLIO] id est, Episcopo. Nam is in throno sedet in Ecclesia, id est, in cathedra sublimiore. Et cathedram illam episcopalem, solium quoque vocat Sulpitius Severus in capite primo secundi dialogi, augendam ad invidiam. *Quendam nuper, inquit, non sine meo pudore vidi, sublimi solio quasi regio tribunali, celsa sede residentem.* Addam verò locum celeberrimi viri Petri de Marca Archiepiscopi Parisiensis: qui explicans canonem LIII. Collectionis Africanæ, hæc ait: *Significat typhum secularem & tumorem quorundam Episcoporum, qui dominatum in Clero exercebant; & in cathedram elevati, ac si esset solium quoddam regium, & arx velut imperij, tyrannicam sibi dominationem vindicabant.* Tum statim ferme sequitur: *Sanè cathedra episcopalis sublimior erat, & velut in fastigio constituta, unde possent Episcopi de superiori loco fideles monere.* Sumptum autem istud videri potest ex Augustino, cujus hæc sunt verba ex enarratione in psalmum CXXVI. *Ideo altior locus positus est Episcopis, ut ipsi superintendant, & tanquam custodiant populum.* Et paulò post: *Quomodo enim vitivori altior sit locus ad custodiendam vineam, sic & Episcopis altior locus factus est.* Vide Henricum Valesium in Annotationibus ad Historiam Ecclesiasticam Eusebij lib. VII. cap. XXX.

QUI LABORAT AD MOLAM] id est, usque ad inferioris ordinis pastores & præpositos. ne quis putaret hæc dici Episcopis tantum. Et paulò post addit hæc scripta esse, non solum propter Episcopos, sed etiam propter Abbates, Præpositos, & Presbyteros, quos pastorum & rectorum nomine intelligi debere ait. Itaque Diaconos etiam excludit à pastorum munere. Et tamen in his quoque sacerdotium agnovit Cyprianus, aliique veteres.

*AD LIBRUM
DE IMAGINIBVS.*

IN VALVERAT ævo Agobardi pessima superstitio, ut existimarent nonnulli imaginibus sanctorum ita ut Deificæ Trinitati servitium aut adorationem impendi debere. Quod adeo impium visum est Ecclesiæ Gallicanæ, ut & Episcopi in synodo Francofordiensi congregati damnaverint secundam synodum Nicænam, quæ adorationem illam imaginum videbatur imperasse, & Karolus ipse Magnus stilum quoque adversus eam strinxisse putetur. Ludovico deinde Pio, Karoli filio, regnante, emicuit rursus in hoc argumento ardor Episcoporum Galliæ: qui cum adorationem illam imaginum ferre non possent, nihil intentatum reliquerunt, quo mentes fidelium ab eo errore revocarent. Et omnino, dum studebant veritati, videbantur facere contumeliam imaginibus, quibus crederes asseverasse nullum cultum deberi; retinendas tamen, ut ex earum aspectu fideles excitarentur ad imitationem sanctorum hominum. Vnus multorum huic operi incubuit Agobardus, sed adeo vehementer, ut propterea existimaverint nonnulli librum hunc non esse admodum catholicum. Sed tamen quidam pij eruditique viri, post rem istam accuratè discussam, senserunt nihil in eo esse quod aperte violet fidem Ecclesiæ, adeoque ab Agobardo summo-
verunt auctoritatem Censuræ Hispanicæ ac Cardinalis Baronij. Ego crediderim Agobardum scripsisse quod omnes tum in Gallia, ut etiam à Sirmondo observatum est, sentiebant. Sanè instituti mei non est pronuntiare de arduis hisce quæstionibus. Attamen silere non possum mihi valde placere Decreta Concilij Cameracensis habiti anno M. D. L X V. sub Maximiliano à Bergis Archiepiscopo Cameracensi, quod sic statuit in causa imaginum. *Imagines in templis nulla statuantur, nisi Episcopi consensu & iudicio. Si qua autem erecta fuerint, ac præ se ferant quicquam quod non deceat, neque prototy-
po congruat, tolli eas aut mutari iubeto. Doceatur præterea populus imagini nullum cultum deberi aut propter ma-*

NOTÆ AD AGOBARDVM. 89

veriam, aut propter elegantiam, aut propter precium operis, aut propter quavis aliud quod sit in artificio aut imaginis substantia; sed propter rem significatam, ad quam hic cultus & honos præcipuè refertur. Et sic admonendus est, animum orantis aut venerantis in rem signatam referri, & non in signum, quod nec audit, nec videt, nec sentit. Vide Gulielmum Durandi in libro secundo de modo generalis Concilij celebrandi cap. LVII.

CAP. X.

SCHISMATE VIGILANTII] Celebris est hic homo ob aculeatas Hieronymi in eum scriptiones. Et constat hominem fuisse valde hæreticum, ac meritum ut adversus eum excandesceret Hieronymus. Ac vulgò putant hominem fuisse Hispanum. Sed illam opinionem esse falsam evincit illustrissimus vir Petrus de Marca Archiepiscopus Parisiensis in Dissertatione de patria Vigilantij, quam olim in publicum exire facimus. Probat autem Aquitanum fuisse.

CAP. XI.

NEC IN ALICVIUS HONOREM] Sic ait Agobardus, non licere cuiquam dedicare templum in honorem alicujus sancti, sed tantum solius Dei. Sed opinor mutaturum fuisse sententiam, si hoc nostro seculo vixisset, quo receptum est Ecclesias dedicari in honore sanctorum. Olim Ecclesiæ dedicabantur in honorem Dei; & in eis erant memoriæ martyrum.

CAP. XVI.

AD MELIORA QVIS TRANSEAT] Sic Polycarpus apud Eusebium lib. IV. cap. XV. ait: *Neque enim nobis à melioribus ad deteriora mutabilis mens est. Pulchrum quidem atque honestum ducimus à vitis ad virtutem transcurrere.* Ex versione viri clarissimi Henrici Valesij.

SANCTAS APPELLANT IMAGINES] Indignatur Agobardus, & meritò, quòd sanctas imagines dicerent, sanctitatem rebus inanimatis tribuentes, & operibus manuum suarum. Nihil tamen vetat, quin aliquo modo dici possint sanctæ, habita ratione personarum quæ in tabulis illis pictæ sunt, vel factæ. Atque ob eam causam eas sanctas vocat Beda in Historia Abbatum Viremuchensium nuper edita.

90 STEPHANI BALVZII
CAP. XVII.

SANCTORVM MEMORIAS] id est, templa, in quibus sanctorum corpora jacent sepulta, vel ubi solennis eorum memoria agitur.

CAP. XXII.

INGESTIS B. SYLVESTRI] Hunc quoque locum laudat Karolus Magnus in Capitulari de non adorandis imaginibus lib. II. cap. XIII. itémque synodus Parisiensis habita anno DCCCXXIV. & Vvalafrius Strabo in capite octavo libri de rebus ad Ecclesiam pertinentibus. Verùm Karolus Magnus censet librum illum actuum beati Silvestri, ubi de imaginibus Constantino Imperatori delatis scribitur, nullius esse auctoritatis, eò quòd inter catholicos libros recensitus non sit in Decretali Gelasij.

QVENDAM PRESBYTERVM] Sulpitium Severum Primuliacensem Presbyterum; ut patet ex epistola octava Paulini ad Severum, in qua sic scriptum est: *Quid enim tibi de illa petitione respondeam, qua imagines nostras pingi tibi mittique iussisti? Obsecro itaque te per viscera caritatis, qua amoris veri solatia de manibus formis petis?* Verùm istud nihil facit adversus adoratores imaginum. Nam Severus imagines Paulini & Therasiæ postulaverat, non tanquam adoraturus, sed ut quos absentes amabat, præsentes eo modo semper haberet; ut etiam agnoscit Agobardus. Neque verò puto quemquam velle culpate hunc affectum.

FOROJULIENSEM EPISCOPVM] Puto memoria lapsus Agobardum, proque Sereno Massiliensi Episcopo, quem variis epistolis objurgavit Gregorius ob fractas imagines, Forojulensem Episcopum dixisse. Vide S. Gregorium lib. VII. Indictione II. epist. CIX. & lib. IX. Indict. IV. epist. IX.

CAP. XXX.

LIBRO SACRAMENTORVM] Intelligit Librum Sacramentorum sancti Gregorij, cujus exemplum habemus in illo quem vir clariss. Hugo Menardus monachus Benedictinus edidit in hac urbe Parisiensi ante hos viginti annos. Et ipse quidem existimavit esse ipsum librum Sacramentorum sancti Gregorij. Sed nobis longè aliud persuasum est. Nam in officio feria quarta post Palmas, extat mentio diserta Imperij Fran-

corum. quod evincit hunc codicem esse scriptum post annum dccc. atque adeo non esse librum sancti Gregorij. Quod fugisse miror Menardum, qui in Præfatione sua hinc quoque auctoritatem conciliare conatur huic codici, quòd scriptus sit, ut ipse ait, ante Karoli Magni imperium, *cùm in illo nulla sit Imperatoris mentio*. Libri istius Sacramentorum vetus jam erat usus in Ecclesia Romana, adeoque in Gallicana. Nam Gelasius Papa hujuscemodi librum scripserat, in epitomen postea redactum à Gregorio Magno; ut docet Ioannes Diaconus in vita ejusdem Gregorij, prout citatur à Bernone Augiensi in cap. primo libri de quibusdam rebus ad Missam spectantibus. *Sed & Gelasianum codicem de Missarum solemnitiis, inquit Ioannes, multa subtrahens, pauca convertens, nonnulla superadjiciens, in unius libelli volumine coarctavit, quod volumen, Librum Sacramentorum prætitulavit*. Sed & in veteri codice M. S. monasterij Ripullensis in Catalonia sic legitur: *Incipit LIBER SACRAMENTORVM, editus à sancto Gelasio Papa Romano, emendatus & breviatus à B. Gregorio Papa Sedis Apostolica*. Vide Præfationem Menardi in eum quem diximus Librum Sacramentorum. Sacramentarium vocatur in libro VII. Capitular. cap. cccv.

CAP. XXXI.

NON PONAMVS SPEM N. IN HOM.]
 Quid? An damnat invocationem sanctorum? Non arbitror. Tum enim persuasum omnibus erat invocari debere sanctos, eos verò plurimùm posse pro nobis apud Deum. quod & ipse Agobardus scribit in capite sequenti. Intelligit ergo sanctos non esse adorandos, cum & ipsi homines sint; exemplo haud dubiè Petri Apostoli, ad cujus pedes cum Cornelius procidisset, eum adoraturus, incanduit Petrus, & dixit: *Surge. Nam & ego homo sum*. Quem locum adduxit etiam Hieronymus adversus capitalem martyrum hostem Vigilantium, dicens: *Quis enim, ô insanum caput, aliquando martyres adoravit? Quis hominem putavit Deum? Nonne Paulus & Barnabas, cum Lycaonibus Iupiter & Mercurius putarentur, & eis vellent hostias immolare, sciderunt vestimenta sua, & se homines esse dixerunt? non quòd meliores non essent olim mortuis hominibus Iove atque Mercurio, sed quòd sub gentilitatis errore honor eis Deo debitus de-*

92 STEPHANI BALVZII
ferretur. Quod & de Petro legimus; qui Cornelium se ad-
rare cupientem manu sublevavit, & dixit: Surge. Nam
& ego homo sum. Vide Hincmarum in epistola secunda
ad Karolum Calvum Regem cap. VIII.

CAP. XXXII.

GESTA SYNODALIA] Hinc discimus, illic
solitos olim pingi confessus Episcoporum, ubi habita-
 fuerant Concilia, ut tantæ rei memoria inhaereret animis
mortalium, fidemque faceret erroris prostrati.

CAP. XXXIII.

ANTHROPOMORPHITAR. HÆRESI]
Hos Epiphanius in hæresi LXX. Audianos vocans, non
inter hæreticos recenset, sed inter schismaticos, dans
veniam rusticitati. Nam eorum error hic erat, ut Deum
sibi fingerent humana specie, secundum quam creaverit
hominem ad imaginem & similitudinem suam. Tum
Pascha, more Iudæorum, luna XIV. celebrari debere
aiebant. Ejus sectæ auctor Audæus è Mesopotamia, vir
planè sanctus, ac prisca moris, ut constat ex eodem
Epiphanio. Vide Prædestinatum libro I. cap. I.

ORTHODOXIS PATRIBVS] Episcopis in
synodo Eliberitana congregatis circa annum CCCV. qui
picturas decreverunt in Ecclesia esse non debere; ne
quod colitur, & adoratur, in parietibus depingatur. qui
canon mirè torfit ingenia hominum eruditorum.

AD LIBRVM

DE DISPENSATIONE
ECCLESIASTICARVM RERVM.

CAP. I.

SEPTIMANIA] Septimaniæ nomine heic, ut &
Sapud Ionam Aurelianensem, intelligi puto, non so-
lùm primam Narbonensem, sed Vrgellensem quoque
diocesim, qua tum sub Metropolitano Narbonensi erat.
Nam in Præceptis Ludovici Pij, & Karoli Calvi, Ec-
clesiæ & Monasteria illius tractus accensentur Septima-
niæ; ut alibi dictum est à nobis. Et constat Felicem Epi-

NOTÆ AD AGOBARDVM. 93

scopum Vrgellensem, virum sanctissimæ vitæ, magis laborasse pro erudiendis in vera fide, ut putabat, plebibus sibi subjectis, quàm ceteris populis Galliæ Narbonensis. Et tamen Ionas in libro primo de cultu imaginum ait: *Felix, cum multis apud Septimaniam eundem haustum pestiferum propinaverit, eum tamen Gallia Germanique, quantum in illo fuit, propinare voluit.* Porro Septimaniæ vocabulum recens, & serò repertum, nimirum post pullos à Gotthis Romanos, non à Biterra Septimanorum sumpsit originem, ut plerique putant, sed ab ea Septem Provinciarum portione quæ Gotthis cesserat jure belli; quam Sidonius, hujus vocis auctor, ob hoc ipsum vocat Septimaniam Gotthorum. Sed novam hanc de Septimaniæ vocabulo opinionem, quæ est Illustriissimi viri Petri de Marca, fusè ipse executus est in libro primo Marcæ Hispanicæ.

PROVINCIA] id est, secunda Narbonensis, quæ nunc quoque Provincia dicitur. vulgò *Provence*. Et ex epistola LXVII. Cypriani fortassis tentari posset jam tum sic dictam fuisse.

C A P. I I.

IN ATTINIACO] Synodum illam fuisse celebratam anno DCCCXXII. mense Augusto tradit Eginhardus, itémque auctor vitæ Ludovici Pij.

DISTINCTIS CAPITVLIS] numero XXVIII. editis in Attiniaco, quæ nunc quoque extant. Assentior enim Sirmondo, qui de his Capitulis heic agi putat.

C A P. I I I.

ADALARDVS] Abbas Corbeïensis. de quo vide quæ diximus ad librum de baptismo Iudaïcorum mancipiorum.

A TEMPORE REGIS PIPINI] Nam in hujus aula educatus est Adalardus, ut suprâ diximus. Unde constat verissimum esse quod ait Agobardus, Adalardum tunc fuisse valde senem quum synodus illa habitata est apud Attiniacum. Nam eum vocat venerandum senem. quod epitheton vulgò non tribuitur senibus, nisi qui ævi sunt longævi. Pippinus porro Rex mortuus est anno DCCCLXVIII.

C A P. I V.

DE REBVS ECCLÏÆ.] Hæc omnium per cas

tempestates querela, quam graviter in hoc libro inculcat Agobardus, res ecclesiasticas injustè possideri à laicis, cum id vetuerint canones. Respicit autem, opinor, præter Gallicanos canones, ad synodum Romanam sub Papa Symmacho; quæ distractionem bonorum ecclesiasticorum prohibuit, edixitque ne laicis traderentur.

INLIBATOS CONS. DEB. CANONES] Agnosco vehemens studium antiquitatis in Agobardo. Cuncta enim revocari cupit ad normam priorum regularum. Et patet hominem fuisse peritum canonum ac disciplinæ ecclesiasticæ. Nulli autem magis cupiunt inlibatos servari canones, quàm qui studium operamque suam ponunt in sacrorum canonum discendis sententiis. Gravissimam porrò rationem adfert Agobardus, cur canones debeant esse intemerati & illibati. *Quia, inquit, firmati sunt spiritu Dei, consensu totius mundi, obedientia Principum, consonantia Scripturarum.* Unde discimus quænam patribus nostris mens fuerit per illas tempestates, quoad legitimam Conciliorum auctoritatem. Primùm necesse erat canones decerni, ea moderatione servata, ut nihil in eis sanciretur quod sacre Scripturæ contrarium esset. Deinde necessarius erat fidelium consensus, & Principum auctoritas, (quam modestiore vocabulo obedientiam vocat Agobardus) ut rerum definitarum executio sequeretur. Nam in causis disciplinæ, magni ponderis semper visa est auctoritas Principum, & populorum consensus. Denique multa posteriores synodi, in quibus etiam Romani Pontifices præsidebant, constituerunt, quæ observata non fuerunt etiam ab iis ipsis quorum ævo constituta fuerunt; ut alibi adnotatum est à nobis. Et quoad seculum Agobardicum, constat eos solos Gallicanos canones fuisse observatos, qui Principibus placuerant, ceteros non admissos. id quod vel unico synodi Meldensis, quæ sub Karolo Calvo habita est, exemplo probari posse nemo negaverit.

ISTÆ NECESSITATES] Aiebant enim Principes, se necessitate quadam adactos tribuere laicis res ecclesiasticas, ut his bonis adjuti, faciliùs morari possent in servitio Principum, id est, militare officium exercere. de qua re paucis diximus in Notis ad Lu-

NOTE AD AGOBARDVM. 95

pum Ferrariensem. Vide librum v. Capitularium cap. c l x x x i. Capitula Karoli Calvi Titulo x x i i i. cap. v i i. Lupum Ferrariensem epist. l x x i. & Flodoardum lib. i i i. cap. i v. Historiæ Remensis.

PRÆCESSORES EIVS] id est, Karolus Martellus, novi hujusce juris repertor, tum Pippinus, & Karolus Magnus.

C A P. V.

IN COMPENDIO PALATIO] Anno itaque sequenti post conventum Attiniacensem, id est, anno d c c c x x i i i. habita est synodus apud Compendium, in qua rursus actum est de rebus sacris illicitè usis. quam synodum miror à nemine hactenus agnitam fuisse. Certè Conventus habiti in Compendio Palatio anno d c c c x x i i i. mensè Novembri, ut edictum fuerat in Conventu Francofordiensi, mentionem facit Eginhardus, in eoque Legatos Papæ Paschalis auditos fuisse. Cujus rei meminit etiam auctor vitæ Ludovici Pij, itémque auctor annalium S. Bertini. Ne quis verò causetur Conventum fuisse merè politicum, non autem ecclesiasticum, adeoque nec synodum, testis est Agobardus in capite sequenti, ei conventui interfuisse etiam Episcopos. Vigebat autem hic mos per eas tempestates, ut Episcopi in conventibus illis regiis tractarent de rebus sacris & ad religionem pertinentibus, seorsum à laicis, si res esset merè spiritualis; simul verò, si res ad disciplinam ecclesiasticam pertineret. Quo fiebat ut decreta dein in publicum ederentur, quæ Concilij episcopalis auctoritate & dignitate erant instructa; ut pluribus ostendit Marca in libro v i. De concordia cap. x x v. Quare dubium non est quin hic Compendiensis conventus, in quo actum docet Agobardus de rebus sacris illicitè usis, referri debeat inter synodos ecclesiasticas, non secus ac aliæ quæ seculo illo celebratæ fuerunt.

DIMITTAMVS CAVSAM DEO] id est. Quoniam illi cedere nolunt veritati, cedamus nos temporì. Deus porrò, cui omnia nota sunt, veritatem patefaciet, quum ita rebus humanis expedire viderit.

C A P. V I I.

SI VIDVAM] Sumptum istud ex canone x v i i i. apostolico, in quo sic scriptum est: *Si quis viduam & esectam acceperit, aut meretricem, aut ancillam, vel ali-*

quam de his quæ publicis spectaculis mancipantur, non potest esse Episcopus, aut Presbyter, aut Diaconus, aut ex numero qui ministerio sacro deserviunt. Innocentius I. in epistola ad Victricium Episcopum Rotomagensem: *Viduum Clericus non ducat uxorem; quia scriptum est, Sacerdos uxorem virginem accipiat, non viduam, non repudiatam. Utique qui ad sacerdotium labore suo & vita probitate contendit, cavere debet, ne hoc præjudicio impeditus pervenire non possit.* Hilarus Papa in synodo Romana: *Cavendum ergo in primis est ne ad sacros gradus, sicut gestis prioribus antè præscriptum est, quisquam, qui uxorem non virginem duxit, aspiret.* Gregorius Magnus lib. II. epist. XXV. *Præcipimus autem, ne unquam illicitas ordinationes facias, ne bigamum, aut qui virginem non efforsit uxorem.*

IN DECRETO VETERI] id est, in veteri testamento, ubi ista præcepta sunt, non in novo. Levitici cap. XXI. *Virginem ducet uxorem, nimirum sacerdos. Viduam autem, & repudiatam, & sordidam, atque meretricem non accipiet, sed puellam de populo suo.* Ezechielis cap. XLIV. *Et viduam & repudiatam non accipient uxores, sed virgines de semine domus Israël.* Nam in novo testamento nihil aliud præscriptum est, nisi ut Episcopus fit vir unius uxoris, ut rectè notatum est ab Agobardo.

CAP. XIV.

IN SERVITIUM REVOCANT] Veritum illud. Servum enim libertate donatum revocare in servitutem non licet, nisi titulo ingrati. Verùm nullo modo posse revocari eos qui Ecclesiæ delegati sunt, decrevit synodus Arauficana prima can. VII. *In Ecclesia manumissos, vel per testamentum Ecclesiæ commendatos, si quis in servitutem, vel obsequium, vel ad colonariam conditionem imprimere tentaverit, animadversione ecclesiastica coërceatur.* qui canon postea repetitus est in Concilio Arelatensi secundo. Manumissum porrò in Ecclesia, à domino non potuisse ad servitutem revocari, etiam titulo ingrati, docet nos canon XXXIV. ejusdem Concilij Arelatensis. Impium enim est, ut quod in Ecclesia Dei consideratione à vinculo servitutis absolvitur, irritum habeatur; ut loquitur canon VII. Concilij Aurelianensis. Vide etiam Concilium Matisconense secundum.

CAP.

**ECCLESIE CVM POSSESS. VENUN-
DANTVR]** Origo mali istius petenda est ex concessio-
ne rerum ecclesiasticarum, quæ viris secularibus facta
fuerat. Nam illi Ecclesias sibi datas cum possessionibus
retinebant, & ad heredes suos transferebant; ut patet ex
lib. I. Capitularium ca. cx. & libro v. cap. xli v. Rece-
pro autem semel hoc jure, dubium non fuit quin, sicut in-
ter heredes dividi poterant, distrahi quoque & vendi pos-
sent; si res ita ferret. Quod hodie quoque in Gallia ob-
tinet quoad decimas quas vocant infeodatas: Eas enim
possessores transmittunt ad heredes suos, aut aliis ven-
dunt, prout animus tulerit.

PRO SEPULTVRIS] Ex hoc fonte ut plurimum
prodierunt possessiones, latifundia, & agri, ex quibus
ditata & amplificata est Ecclesia. Existimabant enim fi-
deles melius sibi futurum post hanc vitam, si virorum
ecclesiasticorum precibus adjuvarentur. Atque ut id
apud eos obtinerent, curabant in primis corpora sua se-
peliri ad Ecclesias, quæ transire solebant viri ecclesia-
stici, ut defunctorum memoria quotidie in eorum men-
tibus renovaretur. Interim res suas delegabant Ecclesiæ;
ut vel ex hac temporali retributione facilius homines
excitarentur ad implorandam Dei misericordiam pro
illis qui dederant, quique jam defuncti erant. Vide li-
brum vi. Capitularium cap. cclxxxv. ccxciii.
cccxxii. & librum vii. cap. cxcix.

CAP. XVIII.

LEGES SECVLI] id est, leges civiles. Extat au-
tem hæc lex in libris Pandectarum, l. 9. D. ad l. Iuliam
pecul. ubi hæc verba Pauli I. C. referuntur ex libro sin-
gulari de judiciis publicis. *Sacrilegi capite puniuntur.
Sunt autem sacrilegi, qui publica sacra compilarerunt.
At qui privata sacra, vel adiculas incustoditas tentave-
runt, amplius quàm fures, minus quàm sacrilegi meren-
tur. Quare quod sacrum, quòdve admissum in sacrilegij
crimen cadat, diligenter considerandum est. Labeo trige-
simo octavo posteriorum peculatum defnuit pecunia publica
aut sacra furtum, non ab eo factum cujus periculo fuit,
& ideo adituum in his qua ei tradita sunt peculatum non
admittere.* Ad hunc locum respexisse videtur Augusti-
nus in Tractatu quinquagesimo in Ioannem. Ecce inter

98. STEPHANI BALVZII
sanctos est Iudas, inquit, ecce fur est Iudas; & ne contemnas, fur sacrilegus, non qualiscunque fur; fur loculorum, sed dominicorum; loculorum, sed sacrorum. Si crimina discernuntur in foro qualiscunque furti & peculatus, (Peculatus enim dicitur furtum de re publica, & non sic iudicatur furtum rei privata quo modo publica) quando vehementius iudicandus est sacrilegus fur, non undecunque tollere, sed de Ecclesia tollere. Laudatur hic locus in libro VI. Capitularium cap. CCCII.

SACRILEGII NOMINE CENSETUR] Exat enim ea de re lex in libro VI. Capitularium cap. CCCXIII. *Sciendum est omnibus quod sacrilegium sit res Ecclesie quocunque modo injuste ab Ecclesiis quibus iure debentur auferri, & in aliud transferri. Vide libro eod. cap. CCLXXXV. & CCCV.*

C A P. X I X.

SACRI CANONES] Quippe veteri Ecclesie consuetudine, qua & à Conciliis & à Romanis Pontificibus confirmata est, res Ecclesiarum quadrariam divisae erant; ut heic quoque notat Agobardus. Harum portionum prima pertinebat ad Episcopum, altera ad Clericos, tertia ad alendos pauperes, quarta demum expendebatur ad reparationem Ecclesiarum. Et haec quidem sunt notissima. Sed tamen si quis ea probari velit, habet quem consulat librum clarissimi viri Ioannis Lanoij Theologi Parisiensis de cura Ecclesie pro miseris & pauperibus.

SED NEC DISPENSATORES] Libro VI. Capitular. cap. CCXCIV. *Laicis quamvis religiosi nulla de ecclesiasticis facultatibus aliquid disponendi legitur unquam attributa facultas.*

OECONOMOS DE PROPRIO CLERO] Sumptum istud ex canone XXVI. Concilij Chalcedonensis. qui canon postea confirmatus est ab Imperatoribus, usque per omnes ubique provincias receptus; ut Marca ostendit in libro octavo De Concordia capite XVIII.

C A P. X X.

GALLICANOS CANONES] Iam antea adnotavimus ad librum adversus Legem Gundobadi, magnam antiquitus fuisse reverentiam Canonum Gallicanorum, neque nunc ea repeti est opus. Illud in praesen-

tiarum admonuisse sufficiat, ex hoc Agobardi loco constare non credidisse majores nostros necessariam fuisse præsentiam Legatorum Pontificis Romani in Conciliis regionalibus aut provincialibus, canonesque in eis decretos perinde valuisse, ac si illi interfuissent. Vnde confirmatur interpretatio quam verbis Benedicti Levitæ adhibet Marca in lib. sexto De Concordia cap. xxvii. Benedictus enim in Præfatione libri quinti Capitularium ex eo quoque valde se commendare putat hæc capitula, quod & in synodis à Bonifacio Moguntino Sedis Apostolicæ Legato celebratis condita fuerint, adeoque apostolica auctoritate firmata; & quod sequentia etiam capitula sint maxima ex parte roborata eadem auctoritate. Id enim intelligendum est de tribus postremis Capitularium libris, ut ipsemet Benedictus docet in libro vii. cap. cccclxxvii. *Maximè trium ultimum capitula istorum librorum apostolica sunt cuncta auctoritate roborata, quia his cudendis maximè Apostolica interfuit Legatio.*

CONSONANTER SANCTIS SCRIPTURIS] Itaque sic persuasum erat, nullius momenti esse regulas ecclesiasticas, etiam in synodis editas, nisi consonarent sanctis Scripturis. Quo fiebat, ut quoties Romani Pontifices ad synodos mitterent epistolas in causa fidei, Episcopi congregati examinarent an epistolæ illæ congruerent sacris Scripturis; ut fusè ostendit Marca in libro v. De Concordia.

EORVM SENSIBVS ANTEPONIT.] Agobardo consentit vetus auctor Collectionis Canonum, hæctenus ineditus, quem apud me habeo: qui, postquam in Præfatione locutus est de divisione Collectionis suæ in tres libros, demum hæc addit: *In quibus si quisquam aliquid invenit de talibus Conciliis quæ aut despicienda aut non recipienda judicat, ignoscat paupertati sensus nostri. Nos tamen dignum deputamus, plurimorum sententiam, singulorum suspicionibus præferendam, & in quibuscunque rebus generalium Conciliorum auctoritatem non habemus, magis earum synodorum, quæ per singulas provincias factæ sunt, quàm proprium nostrum sensum sequendum. Denique ipsa sacra & generalia canonum decreta præcipiunt, ut bis in anno per singulas provincias Episcoporum celebretur Concilium, & plenariam synodum.*

dicunt esse ubi cum suis, diocesaneis Metropolitanus fuerit Episcopus. Cum ergo ita specialia Concilia ex generalium auctoritate fiunt, constat nullum posse de eorum aliquid improbare statutis, nisi eum qui apertis iudiciis potuerit convincere eos aliqua contra fidem aut mores bonos constituisse. Haecenus vetus ille Collector: quem si Agobardi coxtaneum fuisse dixerō, fortassis non aberrabo. Nam nullos canones citat, quàm eos ipsos quos laudare potuit Agobardus, id est, Canones & Decreta Pontificum quorum extabant in Codice Canonum Ecclesiae Gallicanae. Quod autem Agobardus & Collector iste vetus, ut regionalibus & provincialibus Conciliis auctoritatem addant, aiunt eorum celebrationem esse imperatam à magnis & generalibus Conciliis, ut bis in anno habeantur, sumptum est ex canone v. Nicano, xx. Antiocheno, & xix. Chalcedonensi. Addit vetus Collector aliam rationem, nempe synodum illam esse plenariam cui Metropolitanus Episcopus interfuerit cum suis diocesanis. Istud verò sumptum est ex canone xv i. Antiocheno, in quo sic scriptum est: *Perfectum verò Concilium illud est, ubi interfuerit Metropolitanus antistes.* cuius etiam mentionem facit Ferrandus in Breviatione Canonum Tit. cxli v. itémque Gratianus, Burchardus, Ivo, alij. Ut valde mirum sit id non animadversum à R. P. Ludovico Cellotio, qui in notis ad caput xxv. Concilij Duziacensis reprehendit Hincmarum scèpiuscule, ut ipse ait, proferentem hunc canonem Antiochenum, cum tamen conceptis verbis non extet in synodo Antiochena. Multa quidem de Metropolitanorum dignitate, iuribusque, sapientissimè variis canonibus decrevisse synodum illam Antiochenam, sed nusquam pronuntiare, perfectum illud esse Concilium, cui Metropolitanus interfuerit. Haecenus Cellotius. Vnde constat res quoque minutissimas interdum excidere etiam illis qui se sapientes putant. Nam legendi tantum erant canones Antiocheni. Sed quia tum Cellotius erat occupatissimus, satis habuit titulos canonum illius synodi relegere. Ea causa fuit errandi. Nam lemma canonis xv i. hæc tantum habet apud Dionysium: *De vacantibus Episcopis.* Nihil de perfecto Concilio.

CAP. XXVIII.

VEL SI QVA FIDELIS] Hæc non extant apud

Paulum. Itaque existimo peccatum esse librarij : qui cum divinare non posset quidnam potiùs legendum esset, *Si quis fidelis, vel si qua fidelis*, utrumque posuit, lectori iudicium integrum relinquens. Id enim frequenter accidisse veteribus librariis admonuimus ad Salvianum & Lupum Ferrariensem.

CANIBVS ET CAVALLIS] Hinc patet laicos, qui res ecclesiasticas possidebant, iis usos esse ad luxum, non ad necessitatem. haud dubiè extra conscientiam Principum. alioqui non erant laturi.

CAP. XXIX.

SED ETIAM DE EPISCOPIS] Taxat Episcopos & sequentes Prælatos, qui rebus ecclesiasticis utuntur ad luxum, neque considerant quid de rebus Deo dicatis statutum sit à patribus. Neque solos Prælatos percellit, sed etiam Clericos in universum. Vnde intelligere debemus, quotquot in sortem Domini adscripti sumus, nobis quidem creditam à Domino & ab Ecclesia curam proventuum ecclesiasticorum, sed ut iis utamur quemadmodum lex jubet, non in vanis seculi pompis aut oblectamentis, sed in alendis egenis, reparandis Ecclesiis, libris quoque qui ad comparandam pietatem & eruditionem necessarij aut utiles sunt emendis, aliisque id genus. In primis tamen ea mens Ecclesiæ semper fuit, ut Clericus ante omnia tantum sumat de redditibus ecclesiasticis, quantum ei alendo opus est. Quod ideo dico, ne quis ad invidiam trahat ea quæ superius dicta sunt.

SIVE QUIBUSLIBET CLERICIS] Nam Clericorum nomine comprehenduntur quotquot in Clerum adscripti sunt, etiam Presbyteri, & Diaconi. Gregorius Magnus lib. XI. Indict. VI. epist. LIV. *Ne verò obijciatur, quia ecce de eodem Clerico loquitur, non de Presbytero: sciendum est quia in eadem constitutione XIX. capitulo legitur in appellatione Clericorum & Presbyteros & Diaconos contineri.* Tum adfert verba Novellæ CXXIII. Imperatoris Iustiniani, in qua hæc leguntur cap. XIX. *Presbyteros autem, & Diaconos, & Subdiaconos, Cantores, & Lectores, quos omnes Clericos appellamus.* Diù tamen post hæc tempora dubitatum est apud Ruscinones, Galliæ Narbonensis populos, an Clericorum nomine intelligerentur Episcopi, Abbates, & ceteri gradus ec-

102   S T E P H A N I B A L V Z I I
clesiastici: quam dubitationem edita constitutione sustu-
lit Guido Episcopus Helenensis in synodo sua diocesa-
na habita anno M, CCC. XXXIX. die octava mensis
Aprilis.

H I C T A L I S] Ait Episcopum, tametsi doctus sit,
ac populum diligenter instruat, æternis pœnis additum
iri, si pompis sæculi deditus sit, & sacris rebus abu-
tatur.

C A P. XXX.

I O C U L A R E S] Histrionum genus, tibiis præter-
ea fidibusque aut aliis instrumentis canentes. Hos se-
quens ætas Gallico tum recepto vocabulo vocavit *Ion-
gleurs*. Dicti autem jocularis à jocis & ludis quos po-
pulo faciebant.

A D L I B R V M

C O N T R A I V D I C I V M D E I.

Æ G R E ferens Agobardus iniquitatem legis Gundo-
badæ, quæ causis finem imponi præcipiebat singula-
ri certamine sive duello, quod stultè prorsus ac perpe-
ram vocabant *Judicium Dei*, congerit in hoc libro sen-
tentias ex utroque testamento, ut ostendat legem illam
esse impiam, valdeque contrariam pietati ac simplicitati
Christianæ. Et omnino eruditus est hic liber, & Ago-
bardo dignus. Porrò duos ex isto libro fecerat Masso-
nus; Sententiisque distinxerat ab hoc libello contra fi-
dem tituli, contraque testimonium Agobardi. Nos,
quod res postulabat, rursus conjunximus. Sed & illud
te monendum existimavi, Lector, Agobardi adnotatio-
nes quæ respondent Sententiis, in margine positas esse
in codice operum Agobardi. Quo factum est ut ama-
nuensis, quo Massonus utebatur, cum non intelligeret
ad quem quæque adnotatio locum esset referenda, om-
nia turbaverit. Nos sua quæque locis restitimus.

C A P. I.

M A G I S T R O S] id est, Magistratus, qua etiam si-
gnificatione usurpatur infra in capite sexto hujus libri.
P R O B A R E T V R M V L I E R A D V L T E R A]
nimirum per judicium aquæ frigidæ, quod tamen judi-

cium à Karolo Magno veritum est, ut patet ex Capitulari edito anno xvi. Meminit autem hujus legis Hincmarus in opusculo de divortio Lotharij & Tetbergæ, itémque in epistola xxxix. ad Hildegarium Episcopum Meldensem, in qua ex professo tractat de judicio aquæ frigidæ. Vide V. C. Franciscum Iuretum in Notis ad epistolam lxxv. Ivonis Carnotensis, ubi multa videbis de examine aquæ frigidæ vel calidæ. Nos verò heic tibi exhibemus illustre exemplum hujus judicij, editum, non in vili persona, (ut putabat Iuretus istiusmodi judicia usurpari tantùm solita in vulgares plebeiasque personas) sed in femina principe, quæ procurati abortus calumniam purgavit rudi hoc quærendæ veritatis experimento. Hujus rei memoriam debemus auctori libri de miraculis B. Mariæ Rupis-Amatoris apud Cadurcos, cui se femina voverat in hoc vitæ famæque periculo. Extat hic liber Parisiis in Bibliotheca S. Germani de Pratis, quem mecum pro singulari humanitate sua communicavit Dominus Lucas Dacherius ejusdem monasterij Bibliothecarius. Sic ergo loquitur hic auctor in libro i. cap. xxxvi. Post decessum Guastonis de Baet-
 ne, quæ ejus fuerat vxor, soror Regis Navarriæ, Leo-
 foas nomine, gravida remansit; sed non multò post obi-
 tum viri, abortivum emisit. Nobiles, ignobiles, om-
 néque promiscui sexus vulgus planctum nimium super
 eum fecerunt, & quasi jam factam, futuram populi
 stragem, Ecclesiârum destructionem, totius denique re-
 gionis desolationem prænuntiabant. Et sicut exitus proba-
 vit acta, conjectura falsa, falsò mulierem Rex Pampilo-
 niæ Sancius & Regis Consilium in causam vocantes,
 pueri ante tempus natale editi imponebant crimen. Qua-
 re diverso tormento affici, vel igne cremari, vel sub
 undis ligatam mergi decreverunt. Illa verò pro morte
 instanti, ab hoc immunis facinore, Virginem nostram
 Dominam Rupis-Amatoris, ut in auxilium suum inten-
 deret, exorabat. Nec petitioni ejus defuit. Enimvero in
 modum subituræ judicium aquæ ligata, ab altissimo pon-
 te castri Salvaterra nomine projecta est in profundum
 torrentem. Ad spectaculum illud doloris, immo imma-
 nitatis, plusquam tria millia virorum ac mulierum,
 naufragium non naufragantis præstolantium, convene-
 rant, alij insultando, alij compatiendo Dominum pro

ca precabantur. Illa verò super undas profundissimi torrentis miseratione Domini & ejusdem matris gloriosissimæ subventione, plusquam ter posset arcus jacere sine merfione delata confedit arenis, unde sui cum gaudio reportaverunt liberatam ad propria. Igitur autem ad laudem & gloriam liberatricis suæ, pannum operosum conficiens, ipsum per Abbatem G. Rupis-Amatoris misit ad Ecclesiam.]

CONSTITUTE CRUCES] Hæc etiam est una ex vulgaribus purgationibus quæ tum in usu erant. Vocatur autem *Judicium crucis* in Carta divisionis imperij Francorum quam Karolus Magnus fecit. *Volumus ut ad declarationem rei dubia, iudicio crucis, Dei voluntas & rerum veritas inquiratur.* Lib. 1. Capitularium ca. c VIII. *Sancitum est ut nullus deinceps quamlibet examinationem crucis facere presumat; ne Christi passio, qua est glorificatio, cujuslibet temeritate contemptui habeatur.* Libro v. cap. cxxv. *De eo qui perjurium fecerit, ut nullam redemptionem solvat, sed manum perdat. Quod si accusator contere voluerit de ipso perjuria, stet ad crucem. Et si jurator vicerit, legem suam accusator emendet.*

CAP. II.

IUDICIUM DEI] Sic etiam vocatur apud Gregorium Turonensem lib. VII. cap. XIV. *Tu, o Rex piissime, ponens hoc in Dei iudicio, ut ille discernat cum nos in unius campi planitie viderit dimicare.* Sed res adeo nota est, ut non egeat testimoniis. Adversus impiam illam ac parricidalem consuetudinem fortiter heic disputat Agobardus.

ADINVENTIONIBVS HOMINVM] Purgationum illud genus adinventionem quoque superstitiosam vocat Stephanus V. Papa ad Lambertum Episcopum Moguntinum scribens: *Quod sanctorum patrum documento sancitum non est, superstitiosa adinventionem non est presumendum.*

QVOD VTIQVE FORENSIVM EST] Non puto heic intelligi eos qui in foro litigant, sed eos qui foris Ecclesiam sunt, id est, non Christianos. Nam forenses opponit religiosis, id est, Christianis. Et his non interdicat litis contestationem, modò fiat coram iudicibus & magistratibus. Ac dicet paulò post iudicia inter homines esse necessaria.

HÆRETICVS GVNDOBADVS] Vide suprà in libro adversus legem Gundobadi cap. XIII.

PONENDÆ SVNT SENTENTIÆ] Vel unicus hic locus ostendit Sententias quæ sequuntur, non esse dividendas ab hoc libro. quod tamen fecit Massonus, qui hunc titulum de suo adjecit. *Agobardi expositiones hinc & illinc è Scriptura, de pace, de sedandis cordis affectibus, & apprimè de tota Ethica Christiana, de Antichristo, de Inferis, de Persecutionibus.* Nam in codice veteri nihil legitur istiusmodi. nec opus erat. Nos tamen ut viam lectori complanaremus, hæc addidimus hæc verba, *Sequuntur Sententia.*

MANDATVM NOVVM DO VOBIS] Nulla sententia mihi videtur aptior aut opportunior ad commendandam mutuam inter Christianos concordiam & dilectionem, quàm suprema illa Christi Domini verba quæ hæc describit Agobardus. Res autem tanti momenti visa est Christo, ut etiam velut supremæ voluntatis tabulis eam Apostolis ac Discipulis suis voluerit esse commendatam; idque non ob aliud toties repetierit atque inculcaverit, nisi ut ostenderet sibi maximè in votis esse ut Apostoli & Discipuli (in quibus omnes Ecclesiarum Præsules docebantur, ut in epistola quarta ait sanctus Leo) vivant concorditer, exemploque suo populum stimulent ad mutuam dilectionem. Præfagebat enim divinus ille animus, quod non obscurè prædixit. apud Evangelistas, futurum ut quum ipse reliquisset terras, inimico hominis superseminante zizania, controversiæ rixæque orirentur inter Christianos, & non solum in populo, sed etiam inter ministros. Quidni? quandoquidem & ipsi Apostoli, viri spiritu illo Christi pleni, & adhuc à Christo calidi, quisque exemplo Domini nihil aliud spirabant ac prædicabant quàm pacem & concordiam, usque adeo retrorsum abierunt, ut invicem quasdam velut inimicitias miscerent? Neque verò dico aliquem de plebe Apostolorum, absit verbo invidia; sed duos illos Apostolorum principes, Petrum & Paulum, quorum hic se mirum in modum gloriatur esse imitorem Christi. Et hic tamen Christi imitator, hic ipse Paulus nos docet, se, cum venisset Petrus Antiochiam, atque id quidem post acceptum Spiritum san-

atum, ei restitisse in faciem, quia reprehensibilis erat. Numquid etiam inter Paulum & Barnabam, Antiochia quoque, eò usque incanduit certamen, ut desineret in divortium? Et Corinthij, novellæ adhuc Christi plantæ, nonne redarguuntur à Paulo, quòd inter ipsos jam tum essent discidia, dissensiones, æmulatio, & contentiones? Exortæ deinde sunt hærefes, exorta schismata, quæ tunicam illam inconsutilem lacerarunt, pacem Ecclesiæ turbarunt, & concordiam fraternitatis penè interfecerunt. Et hæc quidem fervente Christianismo, quum adhuc Ecclesia innocens vagiebat in cunis, quum grex adhuc esset pusillus, quum gloriæ ducebatur pro nomine Christi contumeliam pati. At postea quàm falsitas ablegavit Ecclesia, positæque puerili prætexta, jam facta robustior, adolescentiam ingressa est, excidit paulatim à cordibus Christianorum amor fraternitatis, inrepsitque pervicax nocendi fallendique invicem studium. Hinc ortæ lites, hinc jurgia, hinc bella, & cædes, & quicquid exitiabile esse potest concordia Christianorum. Ex eo fonte prodijt lex Gundobada, quæ lites certamine singulari præcepit finire, ubi aliæ probationes defunt; adversus quam acriter, ut res postulabat, invehitur Agobardus, tanquam Christianæ pietatis ac simplicitati valde contrariam. Et tamen, quæ est rerum humanarum vicissitudo, recepta est postea hæc lex per omnes ubique provincias; adeo ut etiam causæ Ecclesiarum ac Monasteriorum, quæ obscuræ erant, duello singulari finirentur, datis ab utraque parte campionibus. sic enim vocabant bellatores. Tandem Dei providentia factum est ut pessima hæc lex aboleretur editis Principum, & canonibus Conciliorum. Sed ut mala magis vincunt, retinetur hodie, non quidem ad finiendas lites, sed ad finienda jurgia & rixas. Ac licet severissima adversus immanem consuetudinem edita prodierint, ac nuperrimè sapientissimus Regum Ludovicus XIV. ea renovaverit, durat tamen pertinax isthæc & insuperabilis rabies pugnandi, nemòque unquam cedit legibus. Quòd si monitionibus & hortationibus revocari possent homines ab ea feritate, admonendi essent multum Christo cordi esse fraternam concordiam, ac sinceram minimèque fucatam dilectionem, illumque præcepisse suis sectatoribus ut quemadmodum ipse

illos dilexerat, ita ipsi inuicem diligenter. Hanc enim esse veram notam discipulorum Domini, si dilectionem habeant adinvicem. Hoc fuit novum & ultimum mandatum Christi Domini.

MATARVM TENENS] Amanuensis quo Mafsonus utebatur, non intellexit quid esset matarus. Itaque vocem illam peregrinam vel potiùs corruptam putavit. quæ causa fuit ut pro *matarum tenens*, ediderit *manum tenens*. Matarus est tale genus, minus lancea, id opinor quod *missile* vocatur in vita Ludovici Pij. Nam hodieque Vascones, aut saltem Basculi Vasconum portio, hujusmodi tela gestant in itinere, ac alibi.

IVBET HOMINEM PATIENTEM] ad exemplum Christi videlicet, cujus imitatores esse debemus, si veri illius discipuli videri volumus. Dedit enim ille profectò grande patientiæ documentum, quum nihil ad maleficia & injurias reponeret, nec in quemquam manus intentari voluerit ob vindicanda opprobria. Ut intelligeremus omnes, quanto studio quantaque cura devorare debeamus injurias, ac malorum hominum perpeti contumelias, quum & ipse Dominus & Deus noster inimicos suos reliquerit inultos. Præclare admodum Cyprianus in epistola lxxv. loquens de calumniis quas Christus pertulit à sacerdotibus Iudæorum, ait: *Qua omnia ab eo ideo facta sunt humiliter atque patienter, ut nos humilitatis ac patientiæ haberemus exemplum.* Sic nos videlicet efformabat ad pacem, & ad tenendam in calumniis & contradictionibus patientiam; quæ bonum Christi est, ut idem Cyprianus ait in libro de bono patientiæ. Vnde & Tertullianus in libro de patientia Christum vocat dominum patientiæ & magistrum.

NECESSARIIS INDIGENT] Traditum id de Lactantio. Eusebius in Chronico: *Crispum Lactantius Latinis literis erudit; vir omnium suo tempore eruditissimus, sed adeo in hac vita pauper, ut plerunque etiam necessariis indigerit.* Quia plerunque ij qui studiis litterarum dediti sunt, neque apti neque proclives sunt ad rem faciendam.

DE ECCLESIAE PRINCIPIBUS] id est, Episcopis. Sic enim vocantur Episcopi à veteribus, & ab ipsis Pontificibus Romanis; ut dictum est ad Lupum Ferrariensem.

AD LIBRUM
DE FIDEI VERITATE.
CAP. XVIII.

MORS SINE MORTE] Sumptum est iētū
ex sancto Gregorio in libro nono Moralium in
Iob cap. XLVIII. Vide Notas nostras ad librum I
Salviani de gubernatione Dei.

AD EPISTOLAM
FLEBILEM.

IN codice regio nullus hoc loco titulus extat. Itaque
eum retinimus, qui à Massono inventus est. Quan-
quam animus erat istud quoque mutare. Sed quia titu-
lus hic jam prævaluit, & flebilis epistolæ nomine cita-
ri consuevit hic libellus, visum est mutari non debere.

CAP. III.

ANNO PRÆSENTI] id est, anno DCCCXXXIIII
Tunc enim Ludovicus filiorum rebellionem compesce-
re meditatus, exercitum adversus eos collegit, infeliciter
prorsus eventus; ut tradunt scriptores illorum temporum.

PATER VESTER ET AVVS] Karolus Magnus
& Pippinus.

CAP. IV.

PARTICIPEM NOMINIS VESTRI] Cito-
tigit istud anno DCCCXVII. ut Eginhardus tradit.
Ludovicus Imperator, inquit, *generalem populi sui con-
ventum Aquisgrani more solito habuit, in quo filium suum
primogenitum Lotharium coronavit, & nominis atque im-
perij sui socium sibi constituit.* Sed fusiùs ista prosequitur
auctor Chronici Moissiacensis, qui fidem etiam adstruit
rebus quas heic enarrat Agobardus. *An. DCCCXVII
Ludovicus Imperator, inquit, apud Aquis Palatium in-
lebravit Pascha. Et in ipsa astate iussit esse ibi conventum
populi de omni regno vel imperio suo, apud Aquis sedem*

regiam; id est, Episcopos, Abbates, sive Comites, & maiores natu Francorum. Et manifestavit eis mysterium consilij sui, quod cogitaverat, ut constitueret unum de filiis suis Imperatorem. Habebat enim tres filios ex uxore Ermengarda Regina. Nomen uni Clotarius. nomen secundi Pipinus. & nomen tertij Ludovicus. Tunc omni populo placuit ut ipse, se vivente, constitueret unum ex filiis suis imperare, sicut Karolus pater ejus fecerat ipsum. Tunc tribus diebus jejunatum est ab omni populo, ac Letania facte. Post hoc jamdictus Imperator Clotarium, qui erat major natu, Imperatorem elegit, ac per coronam auream tradidit ei imperium, populis acclamantibus, & dicentibus, Vivat Imperator Clotarius. Facta est autem latitia magna in populo die illo. Et ipse Imperator benedixit Dominum, dicens: Benedictus es Dominus Deus noster, qui dedisti hodie ex semine meo consedentem in solio meo, videntibus oculis meis. Actum id III. Kal. Augusti scribit auctor ineditus Annalium Anianensium.

DESIGNASTIS PARTES REGNI] Pippino videlicet Aquitaniam, Ludovico Bajoariam.

UT UNUM REGNUM ESSET, NON TRIA] Aliter tamen dein evenit. Nam triplex ex uno Francorum regnum factum est, post Ludovici mortem; uti dictum est ad epistolam C. Lupi Ferrariensis.

ROMAM MISISTIS] Ne quis existimet id factum fuisse statim post conventum Aquisgranensem, neque ideo missam Lotharium ut coronam imperij à Pontifice Romano acciperet, ac si tum necessaria novo Imperatori fuisset approbatio Summi Pontificis, adferam verba Eginhardi, viri in aula educati, & negotiorum publicorum gnari, majestatisque jurium callentissimi ac temperantissimi scriptoris. Postquam ergo dixit Lotharium à patre in Italiam missum fuisse an. DCCCXXII. ut rem publicam illic administraret, hæc demum ait ad annum DCCCXXIII. Lotharius vero cum secundum patris jussionem in Italia justitias faceret, & jam se ad revertendum de Italia properaret, rogante Paschale Papa Roman venit; & honorifice ab illo susceptus, in sancto Paschali die apud sanctum Petrum regni coronam & Imperatoris & Augusti nomen accepit. Inde Papiam regressus, mense Junio ad Imperatorem venit. Id ipsum scribit etiam auctor vitæ Ludovici Pij, itemque alij.

IVRARE OMNES IVSSISTIS] Ex isto præcipue loco evincere conatur R. P. Theophilus Raynaudus Agobardum debere eximi à culpa, tametsi rebellionem Lotharij foverit adversus patrem. Nullo modo ferenda est, inquit, procacitas & petulantia recentiorum, qui metientes de suo ingenio ceteros, Agobardum tanquam factiosum & seditiosum traducunt, isque eum floribus conspergunt, ut, si illos audimus, maligna omnino ac pessima voluntate versatus sit in negotio proposito; contra quam aperte habetur ex ipsiusmet Agobardi epistola ad Ludovicum Imperatorem; ex qua manifestè liquet Agobardum, metu potius violandi numinis & temerandi juramenti aut ore ipso Ludovico prestiti filio, quam malo erga Ludovicum affectu, aliquid molitum. Quasi verò non constet neminem se reum fateri, & quicumque rebellionem cœptant aut foverit, justis se de causis facere non profiteantur. Denique si deest prætextus boni publici, obtenditur infractio pactiorum, violatio jurisjurandi, aut aliquid simile. Quòd si illa Theophili Raynardi argumentatio valeret, facilè ostenderem extra culpam esse Episcopos omnes qui exactionem Ludovici peregere. Quid enim in speciem sanctius, quid religiosius, quid episcopali gravitate dignius, quam Acta impia illius ac nefandæ exactionis? Et tamen posteritas istos culpavit, neque quisquam hætenus infamem illam Principis optimi dejectionem excusare aggressus est, eorum nimirum qui post illos vixere. Nam vel unus Agobardus exemplo erit, non destitutas fuisse Lotharij partes viris eruditis, qui manu linguæque rebellionem foverent. Ego veneror Agobardum ex animo; sed hominem fuisse credo. & quæ perperam egit, ea neque probo, neque excusare conor.

AMBORVM IMPERATORVM NOMINA] Earum litterarum hoc initium erat : *Hludovicus & Hlotharius divina ordinante providentia Imperatores Augusti.*

NOMEN OMISSVM EST] Accendit haud dubiè contumelia illa animum Lotharij. Cur enim se consortem imperij fecisset pater, si postea nomen suum in consortio paterni, quod per multos annos usurparum fuerat, nollet admitti.

AD LIBRVM

DE COMPARATIONE VTRIVS QVE
Regiminis.

Liber iste in alijs editionibus, præter istam Agobardi ad Ludovicum Imperatorem epistolam, complectebatur etiam epistolam Gregorij IV. ad Episcopos regni Francorum, & librum apologeticum pro filio ejusdem Ludovici. Verùm & res ipsa & vetusti codicis auctoritas suaserunt vt hæc tria distingueremus. Nam certum est epistolam ad Ludovicum scriptam terminari in his verbis, *Hujus rei nisus merita vestra adpropinquare faciat apostolicis meritis*. Tum sequi debuit, sed non in eodem libro, epistola seu veriùs fragmentum epistolæ Gregorij IV. ad Episcopos partis Ludovici: quæ vel ob hoc ipsum in eodem fasciculo alligari non debuit, quòd nulla illius mentio extet in epistola ad Ludovicum. Liber demum apologeticus proculdubio ab utraque epistola disjungi debuit. Nam nihil aliud est quàm liber in publicum emissus, ac per omnes ubique provincias, ut patet, vulgatus, ad probandum justas fuisse causas quibus moti Lotharius fratresque ejus arma adversùs patrem moverunt. id quod nos hodie Gallica lingua vocaremus *Vn Manifeste*. Et, quod jugulum petit, tres illæ lucubrationes disjunctæ ac divisæ sunt in codice regio; incipiuntque omnes à majuscula littera, ut solent initia librorum. Verùm quia posteriores Agobardi lucubrationes nullum titulum habent in veteri codice, amanuensis, ad cujus fidem prodiit editio Massonica, putavit hæc conjungi debere. Ceterùm, istius quoque libelli titulus nullus erat in veteri codice. Itaque retinimus eum quem Massonus fecit, non aliam tamen ob causam, quàm quia jam obrinuit ut eo titulo laudetur ab eruditis.

CAP. I.

COMMOTIONES HVIVS TEMPORIS] id est, bella & dissensiones quæ in regno Francorum erant anno DCCCXXXIII. ob divisionem Ludovici filiorumque ejus, ceu antea diximus.

12
STEPHANI BALVZII
CAP. II.

[CVIVS REVERENTIAE DEBITORES] Ludovicum instruit Agobardus de reverentia quae Sedi Apostolicae debetur: Verum necessaria fortassis non erat haec Agobardi opera. Nemo enim, arbitror, in tota Gallia haecenus fuit, eorum nimirum qui communione Sedi Apostolicae juncti fuerunt, qui non existimaverit magnam Sedi Apostolicae deberi reverentiam. Certè, avo Agobardi, Episcopi ex synodo Parisiensi scribentes anno DCCCXXIV. ad Ludovicum & Lotharium Imperatores, ita loquuntur: *Nos his qui in sacra sede beati Petri Apostoli resident, dignam honoris reverentiam jure tribuendam non dubitamus.*

PELAGIVS PAPA] hujus nominis primus. Epistola autem illa data est ad Episcopos Tusciae, extatque in tomis Conciliorum.

CVM FAMVLO TVO PAPA NOSTRO] Vetus est in Ecclesia consuetudo, ut Episcopi catholici, praecipue verò Romanus, inter mysteria nominentur, ut inde constet fidelibus Pontifices esse junctos communione cum Sede Apostolica. Istud obsequium ab Episcopis illis praetermissum conquerebatur Pelagius, & merito conquerebatur. Boni enim Episcopi est impatienter ferre, si quis in Ecclesia Dei schisma ac divisionem facere tentet. Manifestum autem schismatis argumentum est, cum quis se communioni subtrahit Apostolicae Sedis; à qua in omnes venerandae communionis jura dimanant, ut loquuntur Patres Concilij Aquileensis in epistola ad Gratianum Imperatorem scripta.

FVNDAM. ECCLESIAE IN APOSTOL. SEDIB.] Quoniam in Notis ad Lupum Ferrariensem polliciti sumus plura nos ad Agobardum dicturos de dignitate & auctoritate sedium apostolicarum, res postulare viderur ut fidem nostram liberemus; praesertim cum res haec tanti momenti sit, ut vix ulla dignior esse videatur quae piorum ac eruditorum lectorum oculos mentesque occupet. Ecclesias igitur apostolicas, illas dico, secundum Augustinum, quae apostolicas sedes habere & epistolas accipere meruerunt; id est, quae & ab Apostolis fundatae sunt, & scriptae extant ad illas epistolae Apostolorum. Plures illae numero fuere, ut Corinthiensis in Achaia, Thessalonicensis & Philippenis in Macedo-
nia,

hia, Ephesina in Asia, Romana in Italia. Has enim Apostolicas Ecclesias enumerat Tertullianus in libro de præscriptione hæreticorum. Præter illas verò, Alexandrinam quoque & Antiochenam inter apostolicas recenset Gelasius in Decreto de libris canonicis. Neque dubium est quin & ipsæ fuerint apostolicæ. in quem numerum etiam veniunt Hierosolymitana & Ancyrana, ac etiam Colossensis in Phrygia majori. Ac sanè tanti momenti visa est veteribus dignitas illarum Ecclesiarum, ut nihil grave in Ecclesia decerni posse putarent extra conscientiam Episcoporum sedibus illis præfidentium, præsertim verò Romani, Alexandrini, & Antiocheni, eumque hæreticum ac schismaticum judicarent qui Ecclesiis illis communione junctus non esset. Hinc factum ut quum Orientis Concilia inconsulto Episcopo Romano damnassent Athanasium Episcopum Alexandrinum & Marcellum Ancyranum, Iulius oburgatoriam ad eos epistolam miserit, conquerens de hoc agendi modo, judiciumque irritum esse contendens. Episcopos enim illos non esse vulgarium Ecclesiarum Episcopos, sed earum Ecclesiarum quas ipsi Apostoli suamet opera ad fidem instruxerant. Itaque Athanasij & Marcelli causam judicari non potuisse inconsulto se ac Romana synodo; sed necessarium ante omnia fuisse scribi de ea re ad Occidentales, ut communi dein omnium consensu componi possent magnæ Ecclesiæ. Hunc enim esse verum ac genuinum sensum epistolæ Iulij ad Orientales ostendit Marca. Prærogativam illam Ecclesiarum apostolicarum agnoscit etiam Augustinus in epistola CLXII. ubi agens de Cæciliano Carthaginiensi Episcopo ejusque collegis, adversus quos, tamenetsi absentes, synodus Donatistarum protulerat sententiam damnationis, ait judicium hoc esse irritum, Episcoposque illos posse causam suam reservare iudicio aliorum collegarum, præsertim verò eorum qui præsidebant Ecclesiis apostolicis; adeoque tutum esse Cæcilianum ab insidiis inimicorum suorum, quandoquidem communione junctus erat Ecclesiæ Romanæ, & aliis Ecclesiis, unde Evangelij fides fluxerat, id est, apostolicis. Hæc rursus Marca. Nam lubenter ejus auctoritate utimur, neminem honore suo fraudantes, multò minùs illum, cui me tantum debere semper & ubique profiteor, quan-

tum deberi homini potest ab homine istarum rerum studio. Sed & Pelagius quoque 1. Papa Romanus in epistola ad Valerianum Patricium, cum ageret adversus Aquileiensem & Mediolanensem Episcopos, in causis Ecclesiæ generalibus sedi suæ nihil speciale reservat, nisi quatenus una est ex sedibus apostolicis: adeo ut si quod dubium oriatur adversus constituta synodorum universalium, recurrendum esse dicat ad sedes apostolicas pro recipienda ratione. *Sed quotiens, inquit, aliqua de universali synodo aliquibus dubitatio nascitur, ad recipiendam de eo quod non intelligunt rationem, aut sponte hi qui salutem animæ suæ desiderant ad apostolicas sedes pro recipienda ratione conveniant &c.* Tum paulò post addit, eum citra controversiam esse schismaticum, qui ab apostolicis sedibus est divisus: *Quisquis ergo ab apostolicis divisus est sedibus, in schismate eum esse non dubium est, & contra universalem Ecclesiam altare conatur erigere.* Ex his ergo constat magnam fuisse olim dignitatem & auctoritatem Ecclesiarum apostolicarum. Nec immeritò; cum, ut post Augustinum Pelagius Papa docet, fundamentum Ecclesiæ sit in apostolicis sedibus. Eam porrò ob auctoritatem Eutyches in synodo Constantinopolitana damnatus à Flaviano an. c d x l v i i i. provocavit quidem ad synodum Romanam, sed non solam. Nam appellavit etiam synodos Alexandrinam, Hierosolymitanam, & Thessalonicensem; ut egregiè probatum est in libro v i i. De Concordia Sacerdotij & Imperij cap. v i. Sed tamen Romana Ecclesia semper prælata est reliquis Ecclesiis apostolicis, quòd eam Petrus & Paulus sanguine suo consecraverint, & apud Romam Christi martyrio fuerint consecrati. Eadem ob hoc ipsum dicta est per antonomasiam Sedes Apostolica, etiam à veteribus. Præcipuè verò patres Occidentalis Ecclesiæ, quum Sedem Apostolicam simpliciter dicunt, Romanam semper intelligunt, quòd ea sola apostolica esset in Occidente. Neque tamen propterea assentior Illustrissimo Cardinali Baronio, qui Turonensem ac Burdegalensem Ecclesias, quæ apud Gregorium Turonensem libro quarto cap. x x v i. (ubi de Concilio Santonensi agitur, quod anno d l x v i. habitum est) vocantur Sedes apostolicæ, ob hoc dictas putat apostolicas, non quòd ab Apostolis fuerint institutæ,

sed quòd eisdem ab Apostolica sede Petri concessa per Pallium apostolica inesset auctoritas. Respexit videlicet Baronijs ad mores posteriorum seculorum. Nam postea persuasum fuit Pallij honorem decretum fuisse Metropolitanis, *propter apostolicam vicem*, id est, ut ex concessione Pallij intelligerent Metropolitanis vicarios se esse Sedis Apostolicæ, ut ex Rhabano Marca observavit. Sed istud valere non potuit tempore istius synodi Santonensis, quo nondum quisquam Episcoporum Gallicanorum, si Arelatensem excipias, Pallium ab Episcopo Romano acceperat. Conturbasset profectò Baronijs, si probare coactus fuisset missum illud ante hæc tempora fuisse ad Archiepiscopos Turonensem ac Burdegalensem. Sed ideo dictæ sunt apostolicæ, quòd per illas tempestates Ecclesiæ omnes episcopales dicerentur apostolicæ, juxta observationem Tertulliani, quòd fidem suam ab apostolica illa prima sede accepissent quam Apostoli fundaverant. Vnde cum vides Ruricium Lemovicensem Episcopum à Fausto Reienti dici apostolica sede dignissimum, intelligere non debes Romanam, sed Lemovicensem, cui dignissimè præsidebat Ruricius, ideo sede illa dignissimus. Vide porrò Notas nostras ad Vincentium Lirinensem.

CAP. III.

PER VICARIOS SVOS] id est, per Romanos Pontifices, qui frequenter vocantur Vicarij Apostolicæ Sedis. Gelasius Papa in epistola ad Anastasium Augustum: *Et qualiscunque Apostolica sedis vicarius, quodcunque plena fidei catholica deesse comperero, pro meo modulo suggestionibus opportunis supplere contendo.* Itè Symmachus in Apologetico ad eundem Anastasium: *Vbi te, rerum humanarum princeps, qualiscunque Sedis Apostolicæ Vicarius contestari voce non desino &c.* Episcopi in synodo Romana congregati anno DCCC. in causa Leonis Papæ: *Nos Sedem Apostolicam, que est caput omnium Dei Ecclesiarum, judicare non audemus. Nam ab ipsa nos omnes & Vicario suo judicamur.* Et alibi pluries. Sic vocantur etiam Vicarij B. Petri, & Vicarij Apostolorum Petri & Pauli; ut alibi pluribus dictum est à nobis. Quin & Cyprianus in epistola LXXVI. Stephanum Papam vocat vicarium & successorem Cornelij Lucijque Pontificum Romanorum.

GREGORIUS PAPA] hujus nominis quartus, qui tum in Galliam cum Lothario venerat, in ejus partes transgressus contra patrem, uti dicemus infra.

PUGNATUS ET REPULSUS RECEDIT] Evenisse id quod ominabatur hoc loco Agobardus patet ex Hincmaro, qui sic loquitur in epistola xli. ad Hadrianum II. scripta: *Et quomodo Gregorius subreptus cum Lothario patre suo repugnante in Franciam venit, & postea in Francia ut antea non fuit, & ipse Papa cum tali honore sicut decuerat, & sui antecessores fecerunt, Romanam non redijt.*

IN APOSTOLICA SEDE ROBORATVM] Non quòd approbatio Romani Pontificis esset necessaria; sed quia Paschalis Papa id valde cupijt; ut supra diximus in Notis ad epistolam flebilem.

CAP. V.

APOSTOLICI] id est, Romani Pontificis, qui tum erat Gregorius quartus. Nam per eas tempestates hæc appellatio soli Romano Pontifici competebat. Olim tamen singuli Episcopi dicebantur Apostolici; ob eam videlicet causam, quòd successores Apostolorum cum essent, sedes suas apostolicis præditi virtutibus regebant; ut verbis Iuliani Pomerij utamur in capite xxv. libri primi de vita contemplativa. tum etiam quia cum omnes sedes vocarentur apostolicæ, consequens erat ut prædentes dicerentur apostolici. Deinde verò paulatim titulus ille ademptus simplicibus Episcopis, peculiaris factus est Metropolitanorum. Tandem & his quoque demptus est, totaque hujus nominis dignitas in Episcopum Romanum transfusa. Itaque jam ab aliquot seculis solus ille vocatur Apostolicus.

AD EPISTOLAM

GREGORII IV.

Epistola ista, seu veriùs fragmentum epistolæ, magni momenti est; & quo primùm tempore in publicum prodijt, exercuit industriam doctorum virorum. Massonus sanè, qui primus illam edidit, scriptam pu-

tavit ab Agobardo, quem Primatem Aquitaniæ vocat, adversus Episcopos partis Ludovici. Goldastus iisdem vestigijs insistens, hunc ei titulum fecit: *Rescriptum ad epistolam synodalem Episcoporum Francorum ex Germania & Gallia congregatorum pro causa Ludovici Pij Imperatoris*. Tandem divini ingenij vir, Petrus de Marca Archiepiscopus Parisiensis, deprehendit epistolam illam esse, non Agobardi, sed Gregorij I V. Romani Pontificis, quod probavit tot argumentis, ut valde lusciosus sit oportet qui lucem veritatis heic non videat. Ea de causa nos titulum illi epistolæ sic fecimus: *Epistola Gregorij I V. Papa ad Episcopos regni Francorum*. Eam porrò, cum multis in locis esset corrupta, diligenter ac fideliter emendavimus ad fidem codicis manuscripti.

FRATREM] ex veteri more, cujus retinentissimus est Cyprianus, nec aliter Concilia Africæ, aut ipse Augustinus. Sed vetustiora erant exempla, quam ut hisce temporibus potuerint esse valida. Baronius porrò ad annum c d x i x. loquens de libris Augustini adversus Julianum agnoscit morem illum qui antiquitus obtinebat, ut singuli Episcopi Romanum appellarent fratrem, nihil detrahere de dignitate ac majestate ejus. Et omnino mihi placet Erasmi observatio, qui in Commentario ad epistolam Cypriani ad Antonianum suspicatur fratris cognomen heic non arguere dignitatis æqualitatem, sed societatem communionis.

LÆTARIOS DICITIS] Ita omnino codex vetus. Sed quoniam vox *latari* sic scripta est [*la&ari*] existimavit amanuensis omissam fuisse aliquam litteram, & pro *latari* legendum esse *lamentari*, quemadmodum habet editio Massoni. Necessariam porrò esse hanc emendationem patet ex ijs quæ infrà ait Gregorius: *Deinde, postquam dixistis vos latatos esse de adventu nostro &c.* Rursum paulò pòst editio Massoni habebat, *Principi scilicet subjectis futurum*, nullo sensu. Rectius itaque codex regius, in quo scriptum disertè est *profuturum*.

OCCURSVM V. N. N. NEGANDVM] Moris quippe tum erat, ut quoties Romanus Pontifex ad Comitatum veniebat, Episcopi Francorum ei obviam procederent, honoris causa. Verùm quia Gregorius non veniebat ut hospes, sed ut hostis, adeoque absque consen-

fu Ludovici, prohibiti sunt à Principe, ne obsequio illo officioque defungerentur erga Pontificem. Vnde & postea Romam reversus est inglorius, & non cum tali honore sicut antecessores sui fecerant; ut admonuit Hincmarus.

EXCOMMUNICATIONEM] Ea tum fama erat, venire Gregorium, ut tam Ludovicum quam Episcopos ei faventes excommunicaret, nisi prompta obedientia implerent mandata ejus. Sed invenit Gregorius Episcopos haud ignavos, suique gradus memores. Itaque palam edixerunt, irritam fore eam excommunicationem, & in auctorem recasuram. Insignis est ea de re locus, à viris doctis saepe laudatus, in vita Ludovici Pij, in qua sic scriptum est: *Quum verò rumor usquequaque diffusus sereret de ceteris quod verum erat, de Papa verò Romano, quòd ideo adesset, ut tam Imperatorem quam Episcopos excommunicationis vinculis irretire vellet, si qui inobedientes essent suae filiorumque Imperatoris voluntati; parum quid subripuit Episcopis Imperatoris praesumptio audacia, asserentibus nullo modo se velle ejus voluntati succumbere; sed si excommunicaturus adveniret, excommunicatus abiret, quum aliter se habeat antiquorum canonum auctoritas.* Rectè profectò. Nam excommunicatio illa caritura erat omni ratione, immo contra rationem facta fuisset.

MINORATIONEM] In editione Massoni legitur *Domini rationem*, nullo, ut arbitror, sensu. Codex regius habet *diminuationem*, ex quo veram lectionem nos confecimus. quam tamen si quis non probat, pro *minorationem* reponere potest *diminutionem*. Alterutrum enim legi necesse est.

MANENTE APOST. SED. HONORE] Iam tum ergo distinguebant inter sedem & sedentem, id est, inter Cathedram Romanam, & Pontificem huic sedi praesidentem. Neque nova est hæc distinctio. Illius enim manifesta claraque indicia extant apud Leonem Magnum in epistola LIII. *Aliud enim sunt sedes, aliud praesidentes.* Item in epistola LXII. *Etsi enim diversa nonnunquam sunt merita Praesulum, tamen jura permanent sedium.* Ita sentiebant Episcopi in synodo Parisiensi congregati anno DCCCXXIV. Scribentes enim ad Ludovicum & Lotharium Imperatores, loquentesque

de Romano Pontifice, quem fama erat favere eorum opinioni qui adorandas putabant imagines, aiunt: *Credimus sanè, quia quanquam aliqua ex parte superstiosam sibi consuetudinem fortè vindicare velint, nullatenus tamen ab eadem sede aliter quàm auctoritas & veritas se habet, mandare in aliquam partem præsumet. Verebitur siquidem potestatem vestram, AVCTORITATEM SEDIS, & testimonia veritatis.* Auxilius, qui sub Formoso Papa floruit, libro II. de ejus ordinationibus cap. XVIII. *Aliud sunt Pontificales sedes, aliud præsidentes.* Discrimen illud agnovit etiam Baronius in causa Marcellini Papæ; dum ait lapsum ejus, quantumlibet evenisse putetur, nullum præjudicium afferre catholice veritati; adfertque locum Tertulliani, ex libro de præscriptione hæreticorum, ubi sic scriptum est: *Ex personis probamus fidem, an ex fide personas?* Quæ Baronij scriptio absurda vanaque esset, nisi constaret jura sedium permanere, tamen interdum diversa sint merita præsidentium, id est, nisi sedes distingueretur à sedente in ea. Hinc Ferrerius Francorum Regis in Tridentina synodo Legatus, conquerens de Pio IV. Papa, dignitatem tamen & auctoritatem Romanæ sedis disjungit à Pio. Hæc sunt ejus verba: *Sedem Apostolicam, Summum Pontificem, sanctam Romanam Ecclesiam, pro cujus dignitate augenda majores nostri sanguinem fuderunt, & adhuc hodie in Gallia acriter pugnatur, veneramur, reveremur, suspicimus, & maximis ad calum laudibus efferrimus. Pij autem quarti imperium detrectamus, quecunque sint ejus judicia & sententias reiicimus, respicimus, & contemnimus.*

SINE CRIMINE DVNTAXAT] Ita omnino vetus codex. Pro quo Massonus sic edidit: *exhonoratur sine crimine, dum taxatur, cathedra ejus &c.* Sed præterquàm quòd audacia illa Massoni in re tanti momenti tolerari non potest, manifestum est sensum etiam ipsum auctoris repugnare huic emendationi. Ludit enim auctor epistolæ in vocibus *honoratur & honorata.* Ait enim *Nulla enim modo fieri potest, ut si is qui locum B. Petri tenet, exhonoratur, cathedra ejus honorata permaneat.* Sed addit hanc clausulam, quæ est magni momenti, *sine crimine duntaxat.* ac si diceret; *præsertim quando sine crimine est is qui exhonoratur.* Nam etiam si malus esset Ponti-

fex, honoranda tamen semper est Cathedra, & propter Cathedram sedens in illa. quod probat exemplo Caiphæ.

IURISIVRANDI CAUSA FIDEI] Contendebant ergo Episcopi Francorum, Gregorium Papam in initiis Pontificatus sui fecisse Ludovico sponsonem fidei, interposito etiam iurejurando. Neque verò id negat Pontifex, neque fatetur verum esse. Sed nos ostensuri mox sumus valde probabile esse id factum à Gregorio. Hunc porrò locum malè de Agobardo interpretatur vir alioqui eruditissimus, Franciscus Florens, ad Titulum VI. *De electione & electi potestate.*

PERIVRI EST IS] Quid? Iuramentum fidelitatis, quod Episcopi tum præstabant Principi, hoc etiam caput complectebatur, ut intelligerent Episcopi se iurejurando obstrictos esse ne quid adversus Christi fidem fieri paterentur à Principe? Ioannes Saresberiensis in epistola CLXX. *Numquid enim fideles opinaris, qui peccandi vias Domino Regi expediunt, & in eo studiosi sunt, ut prosperetur in his qua adversus Domini justitiam presumuntur? Vter tibi videtur fidelior, an qui ad nutum erronei ministrat culpas, an qui perniciosas abigit voluptates? Sentiatur unusquisque quod voluerit. Ego nunquam Domino Regi (sic omnino legendum; non autem, Dominum &) amicum reputabo fidelem, qui sic illius obtemperat voluptati, ut salutis & vite dispendium afferat.* Et videnda omnino Iureti observationes ad epist. XXXV. Ivonis Carnotensis.

RERVM OPPORTVNITATEM] In veteri codice, itémque in editione Massoni, scriptum est, *juxta Regum opportunitatem.* Verùm hunc locum esse depravatum vel sensus evincit. Præterea paulò pòst, cum ista retractantur, ait Gregorius: *Ista enim commutatio, quam vos dicitis juxta rerum opportunitatem factam &c.* Itaque visum est emendari debere.

IN VESTRIS PARROCHIIS] id est, diocesis; uti pluribus diximus in Notis ad Lupum Ferrariensem. Porrò, quis non heic miretur libertatem Episcoporum Gallicanorum Romano Pontifici minitantium impedituros se ne quid agat in suis diocesis, si se ab eorum communione subtrahat? Sed & illud valde notatu dignum est, quòd etiam dicere palam & apertè au-

si sunt, & quidem Romano Pontifici scribentes, non toleraturos se, si Papa Gregorius aliquem Principi subiectum aut fidelem velit excommunicare. Qui locus utilis esse potest ad defendendam Galliam à sententia Interdicti, si eam ferri contingeret.

IN LEGATIONE PACIS] Sic enim aiebat Gregorius, seu vera seu falsa promeret, venisse se in Galliam, ut concordiam Ludovicum inter & filios revocaret. Verùm istud persuaderi non potuit Episcopis partis Ludovici, qui omnino putabant Gregorium in partes filiorum transisse contra patrem. quod & sequens quoque ætas verum putavit.

ECCLESIA GALLICÆ ET GERMANICÆ] Vtramque Ecclesiam conjungit ob eam causam, quòd cum regnum Francorum ex utraq; gente constaret, quoties synodus congregabatur, ad eam Episcopi ex utraque gente conveniebant. Quod contigerat in synodo à qua missa est epistola Episcoporum partis Ludovici ad Papam Gregorium, cujus ista responsoria est.

PERICVLVM GRADVS] id est, depositionem ac dejectionem è Romana cathedra. Rectè verò miratur Gregorius hanc Episcoporum Gallicanorum confidentiam, Romano Pontifici minitantium depositionem.

PROPTER HOMICIDIVM] Respicit ad canonem xxv. apostolicum; in quo, ut quidem citatur à Gregorio Turonensi, sic legitur: *Episcopus in homicidio, adulterio, & perjurio deprehensus, à sacerdotio divellatur.* Sed apud Dionysium Exiguum aliòsque veteres collectores nihil de homicidio. Vnde Marca coactus est suspicari corruptum fuisse hunc canonem ad premendum Prætextatum Episcopum Rotomagensem, qui se designati homicidij reum esse, spe veniæ professus est in synodo Parisiensi. Et fieri potest ut hæc quoque clausula, quòd æquissima sequentibus temporibus visa fuerit, recepta dein vulgò sit in novis editionibus canonum apostolicorum, addito etiam nomine sacrilegij. Nam hanc quoque clausulam habuisse videtur Gregorius in suo codice. Itaque graviter errant Correctores Romani, qui clausulam de homicidio primùm adjectam putant ab Episcopis in synodo Triburiensi congregatis anno DCCCXCV. camque fuisse causam cur Gratianus, qui post ea tempora vixit, eam quoque clausulam addiderit

122   S T E P H A N I   B A L V Z I I
huic canonico apostolico, dist. 81. cap. *Presbyter.*

PERIVRI PEIERATVM] Iure apud omnes
ubique gentes recepto, Episcopi qui fidem Principi ju-
rejurando obligatam violant, deponendi sunt. Nam
Episcopus in perjurio deprehensus, deponi iubetur in
canone xxv. apostolico. Prudentissimè enim justissi-
mèque viderunt prisca illi legum Christianarum condi-
tores, *in Episcopos, qui suum transgressi sunt juramentum,*
tantò gravius esse vindicandum, quanto majori preminent
dignitate, & eorum exemplo facilius alij possunt ad simi-
lia provocari; ut verbis utamur Urbani III. ad Ar-
chiepiscopum Pisanum scribentis in libro tertio Decre-
tali. Quòd si Episcopis nunquam licet pejerare; mul-
tò minùs licet fidem Principibus jurejurando obstri-
ctam violare, quos colere nos iussit Deus & honore
prosequi. Itaque nunquam dubium fuit, quin Episco-
pus violatè in Principem fidei reus, à gradu suo deji-
ciendus esset. Eo porrò jure tenebatur etiam Episcopus
Romanus, quandiu Papa tantùm Urbicus fuit, hoc est,
antè quàm dominium Romanæ urbis in eum transfunde-
retur. Vnde & ordinationes Episcoporum Romanorum,
non secùs ac aliorum, fieri antiquitus non poterant abs-
que consensu eorum qui varijs temporibus apud Romam
imperitarunt. Multùm enim interest Principum, ut in
civitatibus imperio eorum subjectis tales instituantur
Episcopi, qui populos verbo & exemplo doceant jura
majestatis non esse violanda. Hinc ex jure quoque ubi-
que recepto sequebatur ut novus Pontifex Romanus
sponsionem fidei faceret Principi. id quod ab ipsis fa-
ctitatum esse veteres loquuntur historiæ. Ad Franco-
rum Reges quod attinet; extat illustre hujus rei testi-
monium in epistola LXXXV. Alcuini, quæ est Karo-
li Magni ad Leonem III. Papam Romanum. Is, post-
quam factus est Pontifex, ordinationis suæ Karolum
monuit per literas, in quibus etiam continebatur jura-
mentum fidelitatis. Hæc sunt verba Karoli: *Perlestis*
excellentiæ vestra litteris, & audita decretali cartula,
valde, ut fateor, gavisus sumus, seu in electionis una-
nimitate, seu in humilitatis nostræ obedientia, & in
promissionis ad nos fidelitate. Sed ante Leonem, Con-
stantinus quoque Papa, qui post Paulum I. Romæ sedit,
sic scripsit ad Pippinum Regem: *Nos quidem, ita testis*

nobis Deus noster, cui occulta cordis manifesta sunt, ut plus etiam quam prefati nostri predecessores Pontifices, in vestra à Deo protecti regni vestri Francorum caritate & dilectione, atque sincera fidelitate, cum omni nostro populo firma constantia erimus permansuri. Hinc factum ut Paschalis I. timens ne si vera ostenderentur quæ de ipso ad Imperatorem Ludovicum Pium perlata erant, scilicet eo auctore Theodorum Romanæ Ecclesiæ Primicerium & Leonem Nomenclatorem fuisse occisos ob fidelitatem Lotharij, quem Ludovicus nuper fecerat imperij confortem; timens, inquam, ne si vera hæc ostenderentur, ipse de gradu suo deiceretur, placandum statim censuit Principem; ad eumque Legatos mittens, expurgaturum asseveravit suspiciones de se injectas. id quod paulò post præstitit Romæ coram Legatis Ludovici, ab interfectorum nece, inquit auctor vitæ Ludovici Pij, se cum plurimis Episcoporum purgans, id est, adhibito, ut Theganus tradit, xxxv. Episcoporum juramento, qui testarentur Paschalem cædis illius reum non esse. Quam historiam narrat etiam auctor Annalium Bertinianorum. Mortuo tandem Paschali successit Eugenius I. qui juramentum fidelitatis Ludovico & Lothario Augustis præstitit more majorum, atque insuper Clerum populumque Romanum eo inter alia jurejurando teneri voluit, haud dubiè ex pactis: *Et quòd non consentiam ut aliter in hac sede Romana fiat electio Pontificis, nisi canonicè & justè, secundum vires & intellectum meum: & ille qui electus fuerit, me consentiente consecratus Pontifex non fiat, priusquam tale sacramentum faciat in presentia Misi Domini Imperatoris & populi, cum juramento, quale Dominus Eugenius Papa sponte pro conservatione omnium factum habet per scriptum; ut docet continuator Pauli Diaconi, editus à Marquardo Frehero. Existimandum tamen non est, tum primùm inventum esse hoc jusjurandum. Antea enim fieri solitum patet ex Eginhardo ad an. dcccxvii. ubi sic legitur: Cui (id est, Stephano Papæ) Paschalis successor electus, post completam solemniter ordinationem suam, & munera & excusatoriam Imperatori misit epistolam; in qua sibi non solum nolenti, sed etiam plurimum renitenti, Pontificatus honorem velut impostum asserbat. Excusavit videlicet præcipitationem ordinationis, quòd*

ea peracta esset inexpectato Misso sive Legato Imperatoris. Verum quia Eugenius eadem precipitatione fuerat ordinatus, occurrere huic audaciae volens Imperator, exemplumque statuere in futurum, *Lotharium filium imperij socium*, verba sunt Eginhardi, *Romanum mittere decrevit, ut vice sua functus ea qua rerum necessitas flagitare videbatur, cum novo Pontifice atque Romano populo statueret ac firmaret*. Itaque tum revocatum iusjurandum de non ordinando Pontifice Romano extra conscientiam Principis, praestitumque ab Eugenio Papa iuramentum fidelitatis. Valde autem probabile est sequentes tum Pontifices, qui vivo Ludovico vixere, non omisisse hanc partem sui obsequij, adeoque verum esse quod Gregorio IV. objiciebant Episcopi Gallicani, eum in initiis sui Pontificatus fecisse Ludovico sponsonem fidei, interposito etiam jurejurando; tamen ille factum illud neque fateatur, neque neget. nam in ambiguo relinquit. Sed cur agimus conjecturis in re manifesta? Ecce quomodo loquuntur Annales Bertiniani de electione & ordinatione ejusdem Gregorij: *Eugenius Papa mense Augusto decessit. In cujus locum Valentinus Diaconus a Romanis electus, & ordinatus, vix unum mensem in Pontificatu complevit. Quo defuncto, Gregorius Presbyter Tituli sancti Marcelli electus; sed non prius ordinatus est, quam Legatus Imperatoris Romam venit, & electionem populi qualis esset examinavit*. Et manifestum est, ni fallor, non consensisse Legatum ordinationi Gregorij, donec is scripto iuramentum fecisset de fide erga Principem, juxta exemplum Eugenij. Itaque cum defensionem suam titubare ex eo capite intelligeret Gregorius, ac tamen gradum suum retinere vellet, ad alias artes confugit, nimirum ad incompetentiam iudicium. Nam, quod in primis observandum est, non ait degradari se non posse ob violatam fidem Principi obligatam; sed Episcopos illos, qui perjuri sunt, esse iudices incompetentes. Episcopos enim partis Ludovici perjuros esse contendebat Gregorius. Itaque si nihil novi fuisset in illis Episcopis, non negasset Gregorius quin ad illos pertinuisset cognitio criminis quod ei objectabatur. Adeo autem verum est jus illud Principum fuisse constantissimum, ut etiam centum triginta post annis Ioannes XI I. ob violatae fidei Ottoni Imperatori praestita

erimen depositus fuerit in synodo Romana; ut docet Continuator Luitprandi lib. v. i. cap. x. At postea quàm Imperatorum auctoritas exiluit, in noménque illi Germanorum transire; tum verò Romani Pontifices movere cœperunt lacertos, & à capite suo summoerunt potestatem Principum. quod non contigerat imperantibus Francis. Paulatim dein intravit in Ecclesiam regnum; & qui per multum ævi fuerant subiecti Principibus, eis postea illuserunt, calcantes etiam pedibus colla dominorum. Rerum humanarum curipum! Sed antè quàm discedam ab hoc loco, res postulare videtur, ut quoniam diximus ordinationes Romanorum Pontificum fieri olim non potuisse extra præsentiam Legatorum Imperatoris, hanc quoque observationem probemus aliquot exemplis posteriorum temporum. Illustre hujus rei testimonium extat in Annalibus Bertinianis ad annum DCCCXLIV. *Gregorius Romana Ecclesia Pontifex decessit. Cui Sergius succedens in eadem sede substituitur. Quo in Sede Apostolica ordinato, Lotharius filium suum Hludovicum Romam cum Drogone Mediomatricorum Episcopo dirigit, acturos ne deinceps decedente Apostolico quisquam illic præter sui iussione, Missorumque suorum præsentiam, ordinetur antistes. Qui Romam venientes, honorificè suscepti sunt. Peractòque negotio, Hludovicum Pontifex Romanus unctiōe in Regem consecratum cingulo decoravit.* Gravis tamen semper duraque Romanis visa est hæc lex; ideòque eam variis temporibus infringere tentarunt. Itaque non multò post hæc tempora, quum mortuo Nicolao I. Romana Sedes vacaret, ei Hadrianus II. substitutus est invocatis inconsultisque Missis Imperatoris: qui tum erat Ludovicus hujus nominis secundus, Pij nepos. *Quod audientes Missi Ludovici Imperatoris, molestè tulerunt, indignatè scilicet quòd dum præsentibus essent, non fuerunt invitati, nec optata à se futuri Prasulis electioni interesse meruerunt. Quæ accepta ratione, quòd non causa contemptus Augusti, sed futuri temporis prospectu omissum hoc fuerit, (ne videlicet Legatos Principum in electione Romanorum Prasulum expectandi mos per hujusmodi fomitem inolesceret) omnem indignationem medullitus sedaverunt, & ad salutandum electum etiam ipsi humiliter accesserunt.* Apud Gratianum Dist. 63. ca. *Cùm Hadrianus.* & apud Lyonem parte v. cap.

xv i. Sed, ut hoc quoque obiter moneam, subleste ac valde dubiæ fidei apud me est ista narratio. Nam quomodo fieri potuit ut Legati omnem indignationem medullitus sedaverint, quòd dicerent Romani ita factum esse ne præsentia Missorum Imperatoris verteret in necessitatem, cum hic esset querelæ eorum fundus? An existimamus viros in aula educatos, & longo Cæsarium sacramento imbutos, adeo jurium majestatis incuriosos ac desertores fuisse, ut ea tam facillè sinerent convelli & obliterari? Probabilius est excusasse Romanos præcipationem ordinationis, quòd raptus potius fuerit Hadrianus quàm electus, neque modum potuisse poni ardori Cleri ac populi. Addiderunt haud dubiè, scire se jus quod Imperator haberet in electione, neque contemnere. & provisuros ne deinceps talia attentarentur. tolerarent modò Missi electionem Hadriani, ad eumque salutandum venirent. His verbis, obsequij & reverentiæ in Augustum plenis, crediderim delinitos Missos, ad Hadrianum salutandum accessisse. Tum Ludovicum Imperatorem, ne schisma in Ecclesia Dei faceret, hanc electionem approbasse, ac laudasse. Hæc est mea conjectura. Verum quia Romani frequenter post ista tempora silentio transmiserunt Missos Imperatorum in electione Pontificum, placuit eam audaciam reprimere in Concilio Ravennatensi habito anno D C C C C I V. quod à Baronio editum est, in quo Ioannes IX. Pontifex Romanus hoc decretum promulgavit: *Quia sancta Romana Ecclesia, cui præsidemus, plurimas patitur violentias, Pontifice obeunte: qua ob hoc inferuntur, quia absque Imperatoris notitia, & suorum Legatorum præsentia, Pontificis fit consecratio, nec canonico ritu & consuetudine ab Imperatore directi intersunt Nuntij, qui violentiam & scandala in ejus consecratione non permittant fieri; Volumus ut id deinceps abdicetur; & constituendus Pontifex, convenientibus Episcopis & universo Clero eligatur, expetente Senatu & populo qui ordinandus est, sic in conspectu omnium celeberrimè electus ab omnibus, præsentibus Legatis Imperialibus consecratur.*

AD LIBRVM APOLOGETICVM.

HVIC libro nullus est titulus in veteri codice. Itaque istum facere placuit. Est enim revera Apologeticus pro Lothario fratribusque ejus adversus Ludovicum Pium.

CAP. II.

IUVENEM CONIUGEM] Iuditham, postremam Ludovici Pij conjugem, Karoli Calvi matrem, quam Ludovicus duxit anno DCCCXIX.

SECUNDVM APOSTOLVM] Extat hæc Pauli admonitio ad maritos in capite septimo epistolæ primæ ad Corinthios. Adeo autem magnæ auctoritatis est hic locus, ut dein statutum fuerit in synodo Liptinensi, dirimendum esse matrimonium, si vir ejus sit frigiditatis, ut uxori debitum reddere non possit; ut observatum est ad epistolam LXXXI. Lupi Ferrariensis.

MULIER RESOLVI IN LASCIVIAM] Ea fuit bellorum civilium occasio. Iudith Augusta plurimum auctoritatis habebat apud Ludovicum, ut conjux. Movit istud bilem Lothario, dum gratiam illam novercæ ferret impatienter. Conquistis ergo causis querelarum, objectum est mulieri crimen adulterij. Fortè Bernardus Comes maxima apud eam gratia flagrabat. Hinc vulgatum, hunc esse qui thorum Augusti commaculaverit. Et quia obrectatio & livor pronis auribus accipiuntur, ut Tacitus observavit; sparsa primùm apud nonnullos opinio hæc, magna illico fama surrexit. Ventum est ad arma. Capta mulier, & in monasterio conclusa. Bernardus sibi fuga consuluit. Theganus in capite XXXVI. de gestis Ludovici Pij: *Et voluerunt Dominum Imperatorem de regno expellere. quod prohibuit dilectus equivocus filius ejus. Supradicti impij objicientes ei multa contraria, dixerunt Iudith Reginam violatam esse à quodam Duce Bernardo, qui erat de stirpe regali, & Domini Imperatoris ex sacro baptisinate filius. Mentientes omnia, suscipientes Reginam Iudith, eamque vi velantes, & in monasterium mittentes.*

ALIIS COMPREHENSIS] Conrado nimirum & Rudolfo, Reginæ fratribus; ut idem Theganus

tradit. Item Heriberto Bernardi fratre, & Odone consobrino illius; ut est in vita Ludovici Pij.

ALIIS EFFUGATIS] præcipuè verò Bernardo Duce; qui fuga sibi consulens, in Marcam Hispanicam, cujus ipsi custodia commissa erat, se contulit. Annales Fuldenses ad annum DCCCXXX. *Commotio contra Imperatorem à primoribus Francorum in Compendio exorta propter Bernardum, quem in Palatio esse noluerunt. Quo inde depulso, atque fugato, in gratiam cum eo redierunt.* Auctor vitæ Ludovici Pij: *Affuit etiam Bernardus, qui modo prædicto, fugiendo se salvans, diu in finibus Hispaniæ exulaverat.* Fines Hispaniæ dicit; id est, Marcam Hispanicam, quæ nunc Catalonia dicitur; ob hoc dicta confinium Hispaniæ, quòd tum temporis ea Hispaniarum portio pertineret ad regnum Francorum; ut alibi dictum est à nobis. Sed de Bernardo, quoniam occasio incidit, res poscere videtur ut nonnulla dicamus; ne qui tot motuum ac bellorum occasio fuit, diutiùs lateat in obscuro. Virum magnæ nobilitatis fuisse hinc constat, quòd eum Theganus tradit ex stirpe regali ortum esse, & Ludovici Pij Imperatoris ex sacro baptisinate filium. Filium fuisse constat Gulielmi Comitis, qui monasterium Gellonenſe fundavit in prima Narbonensi, quod nunc ex ipsius nomine vocatur monasterium sancti Gulielmi de Desertis. Anno DCCCXX. Berardo Comite Barcinonensi dejecto ob crimen majestatis, Bernardus ei Comitatus præfectus est ab Imperatore Ludovico Pio. Anno XI. imperij Ludovici, (id est, anno DCCCXXIV. ut manifestè colligitur ex Eginhardo) Kalendis Julij, uxorem in Aquisgranensi Palatio duxit Duodenam, nobilissimam feminam; exque ea biennio post suscepit filium Vvillelmum, natum III. Kalend. Decembris. Interim furentibus Ludovici filiis adversus Iuditham Reginam, filiùmque ejus Karolum, civiliaque bella meditantibus; Ludovicus, *ut subsidium aliquod in aula haberet* (Transcribo heic, & quidem lubens, verba magni viri Petri de Marca Archiepiscopi Parisiensis ex libro tertio Marciæ Hispanicæ) *consiliorum suorum participem & regni administrum*, Bernardum quendam Ducem Septimaniæ, *inquit Nithardus*, in supplementum sibi assumens, Camerarium constituit, eique Carolum commendavit, secundùmque à se in Imperio præ-

præfecit. At verò quidam ex aulicis perfidi, tres fratres eò
 sceleris adegerunt, ut coacta valida rebellium manu, de
 pellendo à regno patre cogitarent. Odio quasitus color, Bern-
 hardi Comitis cum Iuditha familiaritas; quam in per-
 versum interpretabantur; tùm tamen ex muneris palatini
 necessitate sequeretur, tum quia Bernardus datus erat re-
 ctor Carolo. Hactenus Marca. Pulsus ergo Bernardus;
 Barcinonem se contulit anno DCCCXXX. Sed anno
 sequenti revocatus est à Ludovico, & pristino honori
 redditus. Anno DCCCXLI. nova prole auctus est
 XI. Kal. Aprilis. quo die Duodeha alterum Bernardo
 filium peperit apud Vcetiam civitatem in prima Narbo-
 nensi. Quum autem bellum exarsisset inter filios Ludo-
 vici, Bernardus in partes transgredi noluit. Hinc mota
 Karoli ira. Tandem quum Tolosam venisset Karolus
 anno DCCCXLV. Bernardum ad se accersit, nihil-
 que ab eo mali suspicantem occidit; ut tradit auctor
 Annalium Fuldensium. Sed pleniùs hanc cædem exequi-
 tur Odo Aribertus, cujus hoc nobis fragmentum ex
 veteri codice pro singulari sua humanitate suppeditavit
 vir clarissimus Gulielmus Masnavius Senator Tolosa-
 nus. Pace itaque cum sanguine eucharistico separatim per
 Regem & Comitem firmata & obsegnata, Bernardus Co-
 mes Tolosanus ex Barcinonensi Tolosam venit, & Regem
 Carolum in cænobio sancti Saturinni juxta Tolosam ado-
 ravit. Cumque Rex manu levâ, tanquam sublevandi gra-
 tia, Comitem apprehendisset, altera pugione in latus ejus
 adacto eum crudeliter interemit, non sine crimine fidei &
 religionis violata, nec sine suspitione patrati parricidij.
 Filius quippe Bernardi vulgò credebatur, & os ejus mirè
 ferebat, Natura adulterium maternum prodente. Post tam
 nefandam necem, Rex de solio sanguine maculato disce-
 dens, & pede cadaver percutiens, sic exclamavit: Va tibi;
 qui thalamum patris mei & domini tui fœdasti. Vide Ca-
 tellum in Historia Comitum Tolosanorum cap. VIII.

AVCTRICE MALORVM] Iuditha Augusta.

INDVTO HABITV SANCTIMONIALI]

Actum istud anno DCCCXXX. ut patet ex vita Lu-
 dovici Pij. Sed tamen adnotandum est; eam; tamenetsi
 velum sibi super caput posuerit, (seu volens id fecit, ut
 tradit auctor vitæ Ludovici; sive per vim, ut Thega-
 nus scribit) attonsam non fuisse. Inclusa autem fuit in

130 STEPHANI BALVZII
monasterio sanctæ Radegundis Pictaviensis. Illic femina tot tantæque pietatis argumenta præbuit sanctimonialibus, ut illæ publicè profiterentur velle se Augustæ exemplum sequi. Ita enim docet auctor Annalium Metensium: *Qua in Pictavensem urbem compulsæ est ire, ibique in monasterio sanctæ Crucis est retrusa: ubi & ipsa Domino nostro Iesu Christo studiosissimè famulari die noctæque totis nisibus studuit; atque inibi Domino famulantibus ita placuit, ut omnes profiterentur se eam velle imitari.*

ALIQUANTVLÆ HONESTATI] Hic fuit belli civilis prætextus. Dehonestari Palatium adulterio Augustæ cum Bernardo; quod adeo publicum esset, ut ne silentio quidem aut dissimulatione regi posset. Purgandum Palatium à sordibus facinorum. & Ludovicum reddendum menti ac dignitati suæ. ac si dementatus fuisset uxoris veneficio. Porro, Lotharium non debere ferre tantum dedecus paterno nomini illatum. Auctor vitæ Ludovici: *Oportere ergo dicebant bonum filium indignè ferre dedecus paternum, ablatisque è medio, restituere patrem & menti & dignitati; & hoc agentem non solum fama virtutis prosequeretur, sed etiam amplificatio regni terrestris, hoc nomine prætextentes culpam. His ergo incitamenti allelus juvenis &c.*

REVOCATA EST IN PALATIVM] anno DCCCXXXI. ut tradit auctor vitæ Ludovici, & auctor Annalium S. Bertini. Æquissimum sanè erat ut Luditha, *qua injustè ac sine lege & iudicio ei ablata fuerat, ut tradit auctor eorundem Annalium, Ludovico restitueretur. Itaque misit qui eam ex Aquitania reducerent. Quam tamen conjugis honore non est dignatus, inquit auctor vitæ ejus, donec se legali præscripto modo ab objectis purgaret.* Congregata ergo synodo apud Noviomagum ad Vahalim fluvium, iussione Imperatoris, & apostolica auctoritate, mense Octobri, cum nullus adversus eam accusator existeret, illaque se jurejurando purgasset secundum legem Francorum, judicatum est ab Episcopis eam reddi marito debere, velut legitimam conjugem. Auctor Annalium S. Bertini ad annum DCCCXXXI. *Ad quod Placitum Domna Imperatrix, sicut iussum fuerat, veniens, & in conspectu Domni Imperatoris ac filiorum ejus assistens, de cunctis se objicientibus purificare vel-*

le niebat. Percunclatusque est populus, si quislibet in eam aliquod crimen objicere vellet. Cùmque nullus inventus esset qui quodlibet illi malum inferret, purificavit se secundum judicium Francorum de omnibus quibus accusata fuerat. Auctor Annalium Metensium: Postea tenuit Imperator Placitum suum mense Octobrio in villa Niumaga. In eodem ergo Placito, per auctoritatem apostolicam, & per consensum Episcoporum, consideratum & canonicè definitum est ut Imperator suam reciperet conjugem. Infrà: Peracto quoque Placito in Niumaga, Imperator inde reversus, ad Aquasgrani Palatium ad hyemandum pervenit; ubi & suam conjugem prædictam Judith Imperatricem recepit, atque eam pristino honori restituit. Theganus capite xxxvii. Inde venit Dominus Imperator Aquis ad sedem suam; & supradicta conjux venit ibi obviam ei: quam honorificè suscepit, jubente Gregorio Romano Pontifice cum aliorum Episcoporum justo judicio. Hunc Thegani locum laudat Illustrissimus Archiepiscopus Parisiensis in libro tertio Marçæ Hispanicæ, ut ostendat Juditham marito redditam fuisse judicio ecclesiastico, non autem ex decreto Conventus publici. Hæc sunt ejus verba: Enimvero quia velo imposito detrusa fuerat in monasterium, pœnitentia publica causa; post crimen per sacramenta dilutum, necesse erat ut pœnitentia indictio injusta rescinderetur. Id autem fieri non poterat auctoritate regia; ex decreto Conventus publici, sed judicio & potestate ecclesiastica. Quod factum quoque Theganus observavit; cùm ait Reginam Aquis ab Imperatore honorificè susceptam, jubente Gregorio Romano Pontifice, cum aliorum Episcoporum justo judicio. Tum, ne quis ex eo facto præjudicatum putaret in omnibus causis ecclesiasticis Principum necessariam esse interventionem auctoritatis Romani Pontificis, hæc prudenter eruditèque pro more suo subdit idem Archiepiscopus. Romani Pontificis auctoritas adjuncta est judicio Episcoporum Francia, solo Augustorum intuitu, quorum dignitas causam istam majorem efficiebat. De majoribus autem causis Sedem Apostolicam consulendam docuit olim Innocentius Primus. Ex eadem personarum dignitate profectum, ut de divortio Lotharij Regis & Theutperge actum fuerit coram Nicolao I. Adeo ut quæ hodie sunt in causis Regum ecclesiasticis ad Summum Pontificem relationes, non careant suis exemplis: quæ crebriores factæ,

postquam Pontificum rescriptis à jurisdictione ordinaria Principes exempti sunt. quibus tamen privilegiis, si res ita ferat, quin ad tempus renuntiare possint, & ratio juris & exempla dubitare non sinunt. Olim quoque perpetuum non erat ut in causis omnibus ecclesiasticis Principum expectaretur auctoritas Summi Pontificis; ut patet ex pœnitentia publica per vim indicta ab aliquot Episcopis Ludovico Pio Imperatori; qua ab Episcopis aliis soluta est, non consilio Romano Pontifice; restitutis Principi armis & corona & vestibus regis, quibus ob pœnitentiam privatus fuerat. qua restitutio confirmata est à synodo plenaria an. DCCCXXXV. ut docet auctor vitæ Ludovici, Nithardus, & Annales Bertiniani. Hactenus Marca. In eadem porrò Noviomagensi synodo, cujus auctoritate Iudith marito reddita est, Iesse Ambianensis Episcopus, ut Theganus tradit, justo iudicio Episcoporum depositus est. Quam Iesse depositionem ab Ebbone Remensi Archiepiscopo peractam fuisse docet Flodoardus lib. II. Hist. Rom. cap. xx. idque pro infidelitate Imperatoris.

CAP. III.

REGI FRATRI] id est, Ludovico Regi Germaniæ, qui Lotharij frater erat.

PVERO] Karolo cognomento Calvo; qui tum erat admodum puer, ut patet ex vita Ludovici Pij ad annum DCCCXXXIII. Ipsum verò Lotharius ad suum Carolo admodum puero deduxit. Natus autem erat anno DCCCXXXIII. mense Junio, ut tradit idem auctor vitæ Ludovici.

CAP. IV.

VT VIDERE NOLIT QUIB. MALIS] Hæc tum in vulgus jactata. Auctor vitæ Ludovici: Porrò patrem adeo quibusdam præstigiis elusum, ut hæc non modo non vindicare, sed nec advertere posset.

DISPERTIANT SIBI REGNUM] Sic Capito Cossutianus, vir animo ad flagitia præcipiti, dum Neronem excitaret ad mortem Thrasæ, hæc inter alia ait apud Tacitum in libro XVI. Annalium: *Vt imperium evertant, libertatem præferunt. Si perverterint, libertatem ipsam aggredientur.* Proprium sanè humani ingenij est, vitia sectari sub nomine virtutum, consiliaque mala tegere sub specie boni. Et qui bella civilia movent, bonum semper publicum prætexunt. Sallustius in

Catilina : Namque , uti paucis verum absolvam , per illa tempora quicumque rempublicam agitavere , honestis nominibus , alij , sicuti jura populi defenderent , pars , quò senatus auctoritas maxuma foret , bonum publicum simulantes , pro sua quisque potentia certabat.

CAP. V.

DOMINA PALATII SENIORIS] id est , Palatij Ludovici Pij , qui paulò antè dictus est Imperator senior ; Lotharius verò , Imperator junior. Nam postquàm Lotharium Ludovicus imperij consortem fecit , Irmingardique Augustæ sociavit , divisa est familia regnatricis ; Ludovicusque citra Alpes remanens , Lotharium regere Italiam iussit. Hinc duplex domus , sive Palatium. Palatium senius , domus Ludovici. aliud , Lotharij domus. Iudith ergo , quæ Ludovici conjux erat , domina fuit Palatij senioris.

PLERISQUE CONLUVENTIBVS] Damnat Episcopos qui cum Iuditha ludebant pueriliter , itémque eos qui puerilia illa oblectamenta spectabant , ac fortassis laudabant. Istud ipsum etiam in Presbyteris hac ipsa ætate damnavit Romana synodus sub Eugenio II. celebrata , quæ sic sancivit cap. XI. *Sacerdos enim sedule divina debet perscrutari & ammonere eloquia , ut inveniat beatum de quo Psalmista ait : Et in lege ejus meditabitur die ac nocte. Quamobrem ludos aliquos coram se fieri non delectetur. Transgressor quippe inventus , ammonitione Episcopi ulterius agere desinat. Sin autem ; canonicè judicetur.*

SVAVIS ET BLANDA] Hinc patet Iudith feminam fuisse insignis comitatis & urbanitatis ; non verò ferocem , ac superbam , ut feminis contingere solet quæ in summam fortunam evadunt. Sed videtur hæc Agobardus commemorare augendam ad invidiam , ac si hinc colligi posset Iudith esse adulteram ac meretricem. Nam & apud Senecam lib. I. Controv. II. Junius Gallio de puella quadam , quæ in prostibulo fuerat , sic ait : *Si quis dubitat an meretrix esset , audiat quàm blanda sit.* Hinc illud Juvenalis : *Vox blanda & nequam digitos habet.*

PROPTER SOLAM PULCRITVDINEM] Formosa ergo erat Iudith. Theganus capite XXVI. de ea loquens : *Erat enim pulchra valde.* Annales Metenses

ad annum DCCCXXIX. Imperator Ludovicus habebat quandam Reginam pulchram nimis nomine Judith, & sapientia floribus optimè instructam, sociatam sibi in conjugio. Ex quo interim loco patet eam à marito cultam non fuisse propter solam pulcritudinem, ut ait Agobardus, sed etiam ob præclaras virtutes quibus ornata erat. Sed aculeata illa scriptio condonanda est studio partium. Sane magnam ac peculiarem feminarum gloriam esse pulcritudinem apud omnes ubique gentes in confesso est. Itaque nemo hæcenus fuit qui formam corporis accusaverit in mulieribus. Præclarè Tertullianus in libro secundo de cultu feminarum: *Nam etsi accusandus decor non est, inquit, ut felicitas corporis, ut divina plastica accessio, ut anima aliqua vestis bona; timendus est tamen propter injuriam & violentiam sectatorum, quam etiam pater fidei Abraham in uxoris suæ specie pertimuit.* Venditanda ergo non est forma, ut paulò antè docuit idem Tertullianus his verbis: *Primò quòd non de integra conscientia venit studium placendi per decorem, quem naturaliter invitatore libidinis scimus.* Ac nescio quo facto semper factum est, ut ex eo quòd femina quæpiam formosa visa est, insuspicionem venerit vulgati corporis. Vnde interrogatus à quodam Bias, deberetne vxorem ducere, an vitam ducere cœlibem, respondit. Aut pulcram ducere, aut deformem. Si pulcram, habebis communem. Si turpem, habebis pœnam. Apud Aulum Gellium lib. v. cap. xi. Noctium Atticarum. Quamquam istud ipsum de Bione deque Antisthene narrat in eorum vita Diogenes Laërtius, & de Socrate Valerius Maximus lib. vii. cap. ii.

CAP. VII.

DICAT OMNIS POPVLVS] Sic omnino legendum est, non autem *Apostolus*, ut editum est à Masfano. Similem errorem nos ante hoc biennium emendavimus apud Salvianum in libro tertio de gubernatione Dei.

CAP. VIII.

BONÆ CONIVGIS] Irmingardis, quæ anno DCCCXVIII. mortua est v. Non. Octobris.

GVBERNACVLA REGNORVM POSSIDENTES] Lotharium videlicet Italiæ, Ludovicum Bajoariæ, Pippinum Aquitaniæ.

IN RETRVSIONEM EXILII] in Aquitaniam videlicet eam deportantes, & in monasterio Piclavienfi includentes, uti jam diximus.

CAP. IX.

RECTITVDO IVDICII POSCEBAT] Æquissima esset expostulatio Agobardi, si iudicata adultera fuisset Iudith, atque ob hoc ipsum publicæ pœnitentiæ addicta in monasterio. Verùm jam antea vidimus istud per vim factum fuisse, ac sine lege & iudicio.

QVOD ESSE NVLLATENVS POTERAT] Extat sanè in libro quinto Capitularium lex, qua cavetur ne mulier, quæ sponte, aut invita, velum sanctum in caput acceperit, illud unquam dimittat. Hæc sunt verba capitis cxiii. ejusdem libri: *Qualicumque modo mulier, permittente canonicè viro suo, aut eo defuncto, velum sanctum in caput acceperit, aut sponte, aut invita, in eo permaneat omnino, nec dimittat.* Sed istud, opinor, intelligendum est de vidua quæ se sponte velavit, non autem de muliere per vim velata. Nam quod ait lex, eam resiliere non posse quæ etiam invita velata est, planè necessarium est ut intelligamus de ea quæ adulterij perpetrati convicta est, atque ob hoc ipsum in monasterio concludi iussa, volente marito. Nam nulla lex finit uxores castas abduci à maritis, nisi ex consensu partium, ut vacent orationi, juxta consilium Apostoli. Sed tamen si daremus legem non esse ambiguam, nihil officeret causæ Imperatoris. Nam neque Iudith canonicè velum susceperat, neque consentiente marito, sed per vim & metum. Itaque dubium non erat, quin eam maritus repetere posset, si vellet. Aliud obtinebat de viduis. Nam illis deponere velamen sanctum non licebat, præsertim apud Langobardos, cujus rei clara extant documenta. Et quandoquidem occasio tulit, adferam exemplum istorum ferme temporum, de femina quadam Langobarda, quæ imperante Ludovico II. Pij nepote multata est amissione bonorum suorum, ob eam videlicet causam, quòd post susceptum velamen religionis, nubere præsumperat. Res ita habet. Iusto Guastaldio, natione Francus, inter Langobardos habitabat, ibique uxorem duxerat nomine Gundi. Licebat sanè ei vivere lege patria, si in initio habitationis suæ inter Langobardos.

136   S T E P H A N I B A L V Z I I
professus fuisset apud iudices, velle se vivere secundum legem Francorum. Sed maluit eligere legem Langobardorum, fortassis vi victus amoris, quod Gundi nollet alias ei nubere. Nam lex Langobardorum valde favorabilis erat uxoribus. Hæc ergo cum virum extulisset, desideriumque extincti non posset pati, sanctimonialem habitum induit in monasterio sanctæ Mariæ, velumque sibi super caput imposuit, cum consensu Grimaldi Pinnensis Episcopi, juxta legem Lotharij Imperatoris, quæ extat in libro 11. Legis Langobardor. Tit. v. 1. cap. 1 v. Interim Sisenandus; homo Francus, cepit ambire nuptias istius mulieris, uxoremque postea duxit. Hujus rei fama cum ad iudices imperiales pervenisset, intentata lis est adversus Sisenandum uxoremque ejus à Maione Advocato Ludovici Imperatoris, qui feminam illam adulterij accusavit, juxta legem Langobardorum, quod post susceptum sacrum velamen, rursus viro se conjunxerat. ideoque personam substantiamque ejus parti Palatij pertinere debere assererat, *secundum legem*. Ea autem extat in libro secundo Legis Langobardorum Tit. v. 1. cap. 1. & lib. 11. Tit. xxxvii. cap. 1. At Sisenandus negavit eam induisse vestem religionis. Verum cum postea Maio probasset eam fuisse velatam, iudices imperiales pronuntiarunt & Gundi ipsam & bona ejus fisco addicta; indicta etiam multa solidorum sexcentorum Sisenando, & solidorum centum quinquaginta Amelfredo filio Iustonis & Gundi, qui huic matrimonio consenserat. quæ multa Amelfredo indicta est juxta legem Luitprandi, quæ extat in libro secundo Legis Langobardorum Tit. xxxvii. cap. 1. Datum est autem iudicium istud adversus Gundi in monasterio sanctæ Trinitatis Casauriensis anno xxiv. Ludovici II. Imperatoris, mense Decembri. Dein Ludovicus bona quæ fuerant Gundi, monasterio Casauriensi dedit 111. Kal. Maias, anno xxv. imperii sui, id est, anno dccc lxxv. Verum quia bona quæ Iusto dederat uxori suæ, non bene discreta erant à bonis liberorum, re iterum coram iudicibus ventilata est in Teate anno dccc lxxvii. mense Augusto; & curtis de Monactiano adjudicata est monasterio, præterea est bonorum Iustonis divisio inter filios ejus & monasterium. Hanc historiam, quæ plurimas res con-

rinet notatu dignas, placuit paucis enarrare; quam erimus è veteribus actis illius ævi, quæ extant in Chartulario ejusdem monasterii, quæque post notas edita reperies, Lector, beneficio Antonii Vionis Herovallij, viri clarissimi, horumque studiorum bono nati.

CAP. XII.

DOMNVS DVDVM IMPERATOR] Vel hic locus ostendit librum hunc apologeticum fuisse scriptum, haud ita multò post exauktionem Ludovici Pij, id est, anno DCCCXXXIII. Nam anno sequenti Imperator restitutus est in conventu Episcoporum habito Kalendis Martiis in monasterio sancti Dionisij.

AD CARTVLAM

PORRECTAM LOTHARIO.

Titulum hunc nos fecimus huic libello, pro eo quod editio Massoni sic habebat. *Publica L. Imperatoris coram amplissimo Episcoporum conventu pœnitentia Agobardo præsede*, qui titulus non extat in veteri codice. Sane vel ex eo fallit hic titulus, quod huic conventui præfuisse ait Agobardum. Nos itaque hunc librum Cartulam inscripsimus, propter auctoritatem Actorum exauktionis Ludovici; in quibus, post enarrata quæ in Compendiensi synodo acta sunt adversus optimum Principem, demum hæc leguntur: *His itaque gestis, placuit ut unusquisque Episcoporum, qualiter hac res acta fuerit, in proprijs cartulis insereret, eamque sua scriptione roboraret, & roboratam memorato Principi Lothario ob memoriam hujus facti offerret. Ad extremum, omnibus nobis qui interfuimus visum est, omnium cartularum, immo tanti negotij summam in unum breviter strictimque congerere &c.* Vnde patet unumquemque Episcopum Cartulam suam porrexisse Lothario ante solutam synodum. quod nos quoque factum monuimus ab Agobardo in titulo libelli istius.

COMPENDIVM] in diœcesi Sueffionensi situm, ad Isaram fluvium.

MENSE QVARTO] id est, mense Octobri, quo peracta est nefanda illa optimi Principis exauktionis.

PER IGNAVIAM DOMNI HLVDOVVICI] Hæc perfidorum querela, Regnum Francorum, quod sub Karolo Magno immensum fuerat amplificatum, regnante Ludovico ruere. Sic enim habent Acta exauktionis ejus: *Et quomodo in processu temporis, per ejus improvidentiam vel negligentiam in tantam venerit ignominiam & vilitatem, ut non solum amicis in mæstitiam, sed etiam inimicis venerit in derisionem.*

PER LEGATOS ET MISSOS] Ita enim inquirunt Episcopi in eisdem Actis: *Nos tamen memores preceptorum Dei, ministerijque nostri, atque beneficiorum ejus, dignum duximus ut per licentiam memorati Principis Lotharij legationem ad illum ex auctoritate sacri conventus mitteremus, qua eum de suis reatibus admoneat.*

LIBELLVS EDITVS EST] Acta exauktionis: *Super quibus cartulam, summam reatum suorum, unde illum specialiter redarguerent, continentem, ei dederunt, quam ille in manibus gestabat.* Extat eadem cartula, sive libellus, ut vocat Agobardus, in eisdem Actis, ubi in octo capitula divisus est.

PERVENIT IN ECCLESIAM] Acta exauktionis: *Veniens igitur idem Dominus Lodeuicus in Basilicam sancta Dei genitricis Maria, ubi sanctorum corpora requiescunt, Medardi videlicet Confessoris Christi atque Pontificis, necnon Sebastiani prastantissimi martyris, &c.* Verum, ne quis in hoc erret, istud peractum non est apud Compendium, tametsi illic habita fuerit prædatoria illa synodus; sed in civitate Sueffionensi, in monasterio sancti Medardi, ubi Ludovicus in custodia detinebatur jussu Lotharij.

SEPVLCHRA SANCTORVM] Medardi videlicet & Sebastiani.

PER MANVM EPISC. IMPOS.] Acta exauktionis: *Deinde cingulum militia deposuit, & super altare collocavit; & habitu seculi se exuens, habitum penitentis per impositionem manuum Episcoporum suscepit.* Peractum id facinus ab Ebbone Archiepiscopo Remensi, ut patet ex Narratione Clericorum Remensium de depositione ac restitutione Ebbonis: *Lotharius veniens per Imperialia Palatia, adduxit secum patrem suum usque Sueffionis ad monasterium S. Medardi. Ibi que, hortantibus & jubentibus ceteris Episcopis seu Primoribus regni,*

coa. *Hus est Ebbo, quia in diocesi ejus erat, illi imponere publicam pœnitentiam. Vnde nimiam & perpetuam ejus incurrit offensam. Vide etiam Theganum cap. XLIV.*

AD EPISTOLAM

AD EBBONEM.

PROPRIO INSERERE MANVALI] id est, libro qui semper est in manibus. Vnde sic loquitur ipse Agobardus in fine istius epistolæ: *maximè quia & vos tale fieri jussistis opus, quod paulisper manu gestetur, non quod in armario vel in scrinio reseruetur.* Quamobrem Duodena, Bernardi Ducis uxor, quum monita scriberet ad filium suum Vvilelmum, librum illum monitorum inscripsit Manuale, hoc modo: *Liber Manualis Duodena, quem ipsa misit ad filium suum Vvilelmum.* Viderat unum libri istius exemplar vir clarissimus Gulielmus Carellus Senator Tolosanus. Aliud verò nos diù habuimus in potestate, vivente Illustrissimo viro Petro de Marca Archiepiscopo Parisiensi, qui illud postea dono dedit clarissimo viro Domno Lucae Dacherio monacho Benedictino Congregationis sancti Mauri.

INCHOANTI OBTVLIT SE] Vele ex eo loco constat multa heic deesse, & inchoationem hoc potius libri esse, quàm librum. Quo factum est ut in fine hæc addi voluerimus, tametsi in manuscripto codice non extant, *Multa desunt.*

AD LIBRVM

DE DIVINA PSALMODIA.

NVPER STVLTVS ET IMPROBVS] Aut valde fallor, aut intelligit Amalarium Diaconum. Quo factum est, ut quum postea Amalarius libros quatuor edidisset de divinis officiis, cum talione memorderit Agobardus, libros illos ad vivum excu-

tiens. Hunc porrò affectum aduersus Amalarium Floro Lugdunensique Ecclesiæ inspiravit hic noster Episcopus. Nam eo defuncto, Florus acriter inuectus est in Amalarium in epistola nomine Ecclesiæ Lugdunensis scripta in causa prædestinationis. Hæc sunt verba Flori, sanè multum aculeata: *Multum moleste & dolenter accipimus ut ecclesiastici & prudentes viri Amalarium de fidei ratione consulere; qui & verbis & libris suis, mendacijs & erroribus & phantasticis atque hæreticis disputationibus plenis, omnes penè apud Franciam Ecclesias & nonnullas etiam aliarum regionum, quantum in se fuit, infecit, atque corrupit; ut non tam ipse de fide interrogari quàm omnia scripta ejus saltem post mortem deberint igne consumi.* Amalarium ergo nonnulla reprehenderat in cantu Ecclesiæ Lugdunensis, intemperantiâ haud dubiè linguæ stilique, seu quia magnis interdum ingenijs pro ludo est aliorum facta dictaque carpere. Pupugit ista audacia Agobardum, neque dissimulavit. Itaque ea fuit scribendi libri istius causa & occasio.

PII ET ORTHODOXI PATRIS] Leidradi Archiepiscopi Lugdunensis; qui cantum in Ecclesia Lugdunensi disposuerat, ut patet ex epistola ab eo scripta ad Karolum Magnum.

NEC CONTEMNERE AL. DIV. MOREM] Præclare admodum. Nam unaquæque Ecclesia peculiare suas consuetudines habere potest, quæ tamen fidei contrariæ non sint; uti pluribus diximus ad epistolam ad Nibridium Narbonensem. Vide Gratianum Dist. XII.

PLEBEIOS PSALMOS] Sumptum est istud ex canone ultimo Concilij Laodiceni, in quo sic scriptum est: *Quod non oporteat plebeios psalmos in Ecclesia cantare, nec libros, præter canonem, legi; sed sola sacra volumina novi testamenti, vel veteris.* Prohibet ergo canon, ne psalmi plebeij, id est, à privatis imperitisque hominibus compositi, in Ecclesia recitentur. Invaluerat enim hæc consuetudo, (quemadmodum ad hunc canonem Laodicenum observavit Iustellus, & Henricus Valefius ad librum VII. cap. XXIIV. Historiæ Ecclesiasticæ Eusebij) ut multi psalmos & hymnos in honorem Christi componerent, eosque in Ecclesia cantari facerent. quod ex variis Eusebij locis probant. Hujusmodi ergo psalmos in Ecclesia deinceps cani vetuit

synodus Laodicensis, indignum majestate Dei credens, si aliis quàm sacrorum librorum verbis Deum laudaret populus Christianus.

NIHIL POETICE COMPOSITVM] Censet Agobardus, levia carmina, & faciles versus, cujusmodi sunt quæ moteta hodie dicimus, non esse canenda in Ecclesia. Neque Agobardo solùm displicuit usus ille. Displicuit enim etiam magno viro Gulielmo Durandi Episcopo Mimatensi; cujus hæc sunt verba ex libro secundo de modo generalis Concilij celebrandi cap. XIX. *Videretur valde honestum esse quòd cantus indevoti & inordinati motetorum & similium non fierent in Ecclesia, cum reproberetur XCII. Di. Cantores.* Verùm durat adhuc in Ecclesia mos ille, quem tolli abolerique debere senserunt magni illi viri. Quid enim vulgariùs, quàm ut levia carmina, & modulationi apta, cantentur in Ecclesia? Neque id tantùm aliquoties, ut casus videri possit; sed vertente anno quolibet, in die natali Domini nostri Iesu Christi. Vnde & carmina illa recepto jamdiu vocabulo nominantur *Noëls*, id est, *Natalia* carmina.

AD LIBRVM

DE CORRECTIONE ANTIPHONARII.

CAP. I.

CANTORIBVS ECCLESIAE LVGDVN.] His commendatio accessit ex cura Leidradi: qui, ut ipse ad Karolum Magnum scribit, tanta cura procuravit sacra ministeria in Lugdunensi Ecclesia, ut etiam haberet scholas cantorum, ita eruditorum, ut alios etiam erudire possent.

CAP. III.

AVT BLASPHEMA] Fuere qui Agobardum nimie in hoc argumento scrupulositatis arguerent, damnantem nimis facilè nonnullas Antiphonas, nonnullaque Responsorialia, quæ licèt ex sacris libris desumpta non sint, pia tamen potius sunt quàm impia. Et audio easdem antiphonas, quas heic damnat Agobardus, he-

die quoque extare in Breviario Lugdunensi. Certè extant in Breviario Ecclesiæ Parisiensis. Vnde constat, res semel receptas in Ecclesia, non facilè mutari, cautòsque in his rebus debere esse Pontifices, ne ministerium eorum vituperetur. Quidni? quandoquidem & Agobardi cura irrita fuit. Sic Urbanus VIII. hymnos correxit. Et tamen semper hymni antiqui canuntur in Ecclesia, neque hætenus inventus est quisquam qui notas apponeret hymnis ab Urbano correctis.

CAP. VII.

INTROIUIT PER AVREM VIRGINIS] Mutata sunt verba istius Responsorij in posterioribus editionibus Breviarij Parisiensis, ubi sic hodie legitur: *Descendit de cælis missus ab arce Patris, introiuit per virginem matrem in regionem nostram, indutus stolam purpuream, & exiit per clausam portam, lux & decus universa fabrica mundi.*

CAP. XI.

IN CONCILIO AFRICANO] Extat hic canon in Concilio Africano cap. LXX. & in Codice Canonum Ecclesiæ Africanæ Tit. CIII. Sed utrobique diversus est paulò ab editione Agobardi. Sic enim illic legitur. *Placuit etiam hoc, ut preces, quæ probatæ fuerint in Concilio, sive prefationes, sive commendationes, seu manus impositiones, ab omnibus celebrentur, nec aliæ omnino contra fidem preferantur, sed quæcunque à prudentioribus fuerint collectæ, dicantur.*

SIMPLICITATE] In manuscripto legitur *inplacitate*. pro quo Massonus edidit *imbecillitate*. Nos verò reposuimus *simplicitate*, ut res postulare videbatur.

CAP. XV.

GREGORII NOMEN TITVLVS] Extat enim inter opera sancti Gregorij Papæ Antiphonarius sive Gradualis liber ordinatus per circulum anni. Verùm hunc librum non esse Gregorij contendit Agobardus. Nisi si revera Gregorij erat, sed corruptus tractu temporis.

CAP. XIX.

LIBRVM MYSTERIORVM] id est, Librum Sacramentorum. de quo libro suprà diximus ad caput XXX. libri de imaginibus.

HVMANIS FIGMENTIS] Ad ea fortassis ipsa, quæ heic culpat Agobardus, respiciebat Alcuinus,

quum hæc ad fratres Lugdunenses scriberet in epistola
 LXIX. *In ecclesiasticis officijs inauditas priscis temporibus
 traditiones nolite diligere.*

AD LIBRVM

ADVERSVS AMALARIVM.

MOnuimus jam ad librum de divina psalmodia, li-
 bro isto Agobardum talione remordere Amala-
 rium. Neque sententiam muto. Porrò nunc primùm
 editus est hic liber ex veteri codice MS. viri clarissimi
 Petri Marnæsi Senatoris Gratianopolitani, ceu dictum
 est in Præfatione. Neque est in eo aliquid valde notatu
 dignum.

AMALARIJ ABBATIS] Ita disertè codex ve-
 tus. Quod confirmatur auctoritate perantiqui codicis
 Bibliothecæ Thuane, in quo continentur ejuldem Ama-
 larii libri de divinis officiis. In codice itaque illo sic le-
 gitur: *Thomus Amallarij Abbatis de divinis officijs. Item:
 Continentia secuturę causa Amalharij Abbatis scriptionis
 de officiis divinis incipit.* Itaque querendum est, cujus
 monasterij Abbas fuerit. Alibi vocatur Chorepiscopus.
 Extat enim in bibliotheca monasterij Epternacensis in
 Ducatu Luxemburgico vetus codex MS. his sexcentis
 annis non scriptus, ex quo ista descripsit R. P. Alexan-
 der Vvilthemius è Soc. Iesu, Lutetiámque misit ad
 R. P. Philippum Labbeum, qui mecum lubenter pro
 amicitia nostra communicavit. *Incipit liber officialis
 Amelarij Corepiscopi, id est, de ecclesiastico ordine ceteris-
 que officijs, quatuor libri, ad Hludovicum Imperato-
 rem.* Porrò, præter edita Amalarij opera, extant Lu-
 tetiæ in duobus perverustis codicibus Bibliothecę sancti
 Germani à Pratis quinque illius epistolæ, quæ brevè
 prodibunt in lucem in Tomo VII. Spicilegij Domni
 Luca Dacherij. Prima est ad Hieremiam Archiepisco-
 pum Senonensem, de nomine Iesu, quomodo scribi de-
 beat. Item responsio Hieremiæ Archiepiscopi. Secun-
 da, ad Ionam Episcopum Aurelianensem, de eadem
 causa. Item responsio Ionæ. Tertia ad Rantgarium
 Episcopum Noviomensem, quomodo intelligenda sunt
 illa verba ex Evangelio: *Hic est calix sanguinis mei no-*

vi & eterni testamenti &c. Quarta, ad Hettonem monachum, (illum, opinor, qui Fuldenſis Abbas fuit poſt Rhabanum) de nomine *Seraphim*, quando ſit neutrius generis, quando maſculini. Quinta demum ad Guntardum, Vtrum ſpuere liceat illico poſt conſumptum ſacrificium. Et priores quidem, itemque reſponſiones Hieremiæ & Ionæ; extant etiam in codice monaſterij Epternacenſis, & inde penes virum clariffimum Philip-pum Labbeum.

AD CARMINA.

EPITAPHIVM KAROLI] Huic carmini nos titulum fecimus, ſecuti auctoritatem Chronici Novalicienſis; in quo reperitur inſertum. cujus etiam opẽ correximus errata quæ irrepſerant in editione Maſſoni.

DE TRANSLATIONE] Hiſtoria hujus translationis extat in Martyrologio Adonis Vienneniſis, unde edita eſt inter Elogia. Sed poſteriores xxxi v. verſus, qui in ſuperioribus editionibus deſiderabantur, ſupplevimus ex editione Pamelij, qui illos edidit inter Prolegomena operum ſancti Cypriani.

AD LEIDRADVM.

Noricum patria fuiſſe Leidradum, ac multis virtutibus inſignem, docuit nos Theodulphus Episcopus Aurelianenſis. Legationem enim unã juffu Karoli Magni obierunt in Gallia Narbonenſi. Antea verò Karolus Lugdunenſem episcopatum commiferat Leidrado. Sed nondum ordinatus erat. Electi autem Leidradi meminit Alcuinus in epiftola lxxix. ad fratres Lugdunenſes. Et omnino oportet illum fuiſſe ordinatum anno ſaltem dcccix. Nam eo anno Felix Episcopus Vrgellenſis illum vocat Episcopum in epiftola ad Clerum populumque Vrgellenſem ſcripta, quæ extat apud Alcuinum. Miſerat antè Karolus Legatos ad Regem Perſarum Aaronem, Iſaac ſcilicet Iudæum, Lantfridumque, & Siginundum; ac ceteris in ea legatione mor-

tuis;